

Recursos
materials
per a
l'estudi
de la
història
de
Menorca

Fitxa catalogràfica

Casasnovas Camps, Miquel Àngel
Recursos i materials per a l'estudi de la història de Menorca / Miquel Àngel Casasnovas Camps, – Ciutadella de Menorca : IES Josep M. Quadrado, 2006.– 200 p. : il. ; 22x16 cm.
94(460.32Menorca)
1. Menorca – Història

Crèdits

Edició

IES Josep M. Quadrado

Mallorca, 65. 07760 Ciutadella de Menorca

Disseny i maquetació

Miquel Cardona

Fotografies de la portada

Josep M. Vidal Hernández
(*Enciclopèdia de Menorca*)

Realització

Retxa Plus sl

9 de juliol, 37. 07760 Ciutadella de Menorca

Depòsit legal

ME 394/2006

Patrocini

**CONSELL INSULAR
DE MENORCA**
Departament de Cultura i Educació

**AJUNTAMENT DE
CIUTADELLA DE MENORCA**

Govern de les Illes Balears
Conselleria d'Educació i Cultura

Fundació
"SA NOSTRA"

Recursos i materials per a l'estudi de la història de Menorca

I.E.S. JOSEP M.
QUADRADO CIUTADELLA

Miquel Àngel Casanovas Camps

ÍNDEX

PRESENTACIÓ	5
INTRODUCCIÓ	7
1. LA PREHISTÒRIA	9
2. LA ROMANITZACIÓ I L'ANTIGUITAT TARDANA	21
3. MENORCA MUSULMANA	31
4. CONQUESTA CRISTIANA I COLONITZACIÓ FEUDAL. EL REGNE DE MALLORCA	43
5. LA BAIXA EDAT MITJANA	55
6. L'EPOCA DELS ÀUSTRIA	71
7. EL SEGLE XVIII	89
8. DE LA CAIGUDA DE L'ANTIC RÈGIM AL SEXENNI DEMOCRÀTIC	107
9. LA RESTAURACIÓ I LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA	121
10. REPÚBLICA, GUERRA CIVIL I POSTGUERRA	139
12. DE LA CRISI DEL FRANQUISME A L'INICI DEL SEGLE XXI	157
APÈNDIXS	173
Bibliografia general	173
Glossari	173
Museus, col·leccions museogràfiques, biblioteques i arxius	185
Cronologia comparada	187

EL DARRER, I EL PRIMER, ACTE

Les commemoracions són actes de la comunitat que reviu moments del passat, quan vam fundar, quan vam crear, quan vam decidir..., actes que convoquen els protagonistes i recorden els que ja no hi són. Així va ser fa tres anys amb el Cinquantenari de l'Institut Josep M. Quadrado, aquí, a Ciutadella. Vam voler aleshores evocar-ho amb una certa plenitud, reviure el moment social i polític, aquell 1953 en què una ciutat històrica, una ciutat de menestrals eixamplava l'horitzó de l'educació per a la seva joventut. Amb l'esperança que hàviem contribuït modestament a la il·lustració ciutadana, dit, potser, una mica solemnement. Recordau: vam fer una exposició, vam editar un CD amb material fotogràfic, vam reunir professors i alumnes, els primers i els últims, autoritats diverses; rituals de la memòria, i també vam fer festa.

Sovint les commemoracions creen una deixa, serà un monument, un arc de triomf, o un arbre verd i petit que voldrà fer-se gran. En aquest cas la deixa serà un llibre. I així, el nostre col·lega i amic Miquel Àngel Casasnovas, reconegut historiador, ha reunit uns materials per a treballar la Història de Menorca. Serà l'acte final de quelcom que ha de romandre en paper (el que més dura, segons diuen), perquè la memòria és curta.

Volem agrair a totes les persones que hi han participat, i a les institucions que hi han donat el seu suport: la Conselleria d'Educació i Cultura del CIM; l'Ajuntament de Ciutadella; la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears; i finalment, a la Fundació "Sa Nostra".

Aquest llibre neix aquí, en començar un nou curs, presentat a famílies i alumnes, nous alguns, que entren ara mateix en una tradició que té anys; uns i altres, amb ganes de fer feina, de fer-ho bé, de contribuir al Coneixement, de fer persones adultes i responsables, cridades a entendre un món complex, a saber viure i conviure.

Pere Ferrer, Director

en nom del Claustre del Professors i de la Comunitat Educativa

INTRODUCCIÓ

Des de fa temps s'ha posat de manifest la necessitat de fer present a les aules la realitat més pròxima als alumnes. Precisament, una de les eines més potents per entendre la realitat immediata és la història local i regional. A ca nostra, el currículum aprovat per la Conselleria d'Educació, Cultura i Esports del Govern de les Illes Balears ha inclòs continguts de geografia i història regional, tant a l'àrea de Ciències Socials, Geografia i Història de l'Ensenyament Secundari Obligatori (ESO), com del Batxillerat. Fins i tot, ha establert una assignatura específica d'Història i Cultura de les Illes Balears com a optativa de les modalitats de Batxillerat de Ciències Socials i Humanitats. Les editorials han intentat donar cabuda a aquests continguts editant petits suplementos o incorporant unes poques pàgines sobre les Illes a cada tema, normalment a mode d'apèndix. Tanmateix, la qualitat d'aquests afegits d'història regional és, fora d'alguna excepció, molt minsa. A més, no solen incorporar textos, mapes o material estadístic per ser utilitzat a l'aula. Fins el moment, només s'ha editat un llibre de text d'història de les Balears, pensat per a alumnes de segon cicle d'ESO, encara que aprofitable per a l'optativa esmentada de primer curs de Batxillerat (*Història de les Illes Balears*, coordinat per Margalida Moll Serra, Edicions Documenta Balear, Palma 2000). I si això és així sobre el conjunt de les Balears, més ho és pel que fa a la història específica de Menorca.

El llibre que el lector té a les mans vol ser una eina útil per al treball a l'aula. La seva pretensió és posar a disposició del professorat de Ciències Socials un conjunt de materials sobre la història de Menorca (mapes, plànols, estadístiques, gràfics, textos) per a ser utilitzats a l'aula com a complement del material didàctic utilitzat de manera habitual. Els materials apareixen agrupats en onze capítols que segueixen un ordre cronològic. Cada capítol consta de les parts següents:

- a) Una breu introducció a cada període històric.
- b) Els materials acompanyats, si s'escau, d'un petit comentari. En cada cas se n'indica la font.
- c) Una bibliografia comentada.

Al final del llibre s'incorpora un apèndix amb una bibliografia general, un glossari de termes històrics específics (els conceptes que apareixen relacionats al glossari estan ressaltats al text en negreta), una relació dels museus, arxius i biblioteques d'interès i una cronologia comparada.

El lector no trobarà aquí cap guia didàctica, ja que els materials no estan pensats per ser utilitzats en un nivell determinat. Serà cada professor el que haurà de seleccionar i adaptar, en cada cas concret, els materials que oferim d'acord amb les seves necessitats i nivell que imparteixi. Els materials recopilats en aquest llibre han de ser prou flexibles com per fer que siguin utilitzats des del primer curs d'ESO fins al segon de Batxillerat, sense voler dir que no puguin ser adaptats fins i tot a Primària. La nostra pretensió última és que resultin útils per al treball quotidià a l'aula.

Per acabar, convé dir alguna cosa sobre com s'han adaptat els textos. És clar que, si la raó primordial d'aquest llibre és disposar d'una eina per a l'aula, els textos no poden

ser reproduïts de manera literal. D'aquí que haguem optat per adaptar-los de manera que resultin prou comprensibles sense desvirtuar-los. Dit d'una altra manera, hem procurat que la nostra intervenció fos la mínima possible, sobretot pel que fa als textos més antics. Així, hem adoptat els criteris següents:

- a) Els textos es reproduïxen en català o en castellà, si aquesta és la seva llengua original. En els casos de textos escrits en llengües clàssiques o estrangeres (grec, llatí, àrab, anglès, etc.) hem optat per reproduir-los en la seva traducció catalana.
- b) En els textos castellans i catalans, s'han respectat en la mesura del que ha estat possible la sintaxi i el lèxic originals. Això no obstant, se n'han normalitzat l'ortografia i la puntuació a fi d'aconseguir una major comprensió per part de l'alumnat. Els textos medievals han estat els que han experimentat una major adaptació, ja que el llenguatge originari els fa gairebé incomprendibles als alumnes, fins i tot de batxillerat. De tota manera, sempre que el professor ho consideri oportú, pot acudir al text original.
- c) En els casos en què s'ha omès un fragment per escurçar el text, s'indica en forma de punts suspensius entre claudàtors.
- d) També en alguns casos s'ha considerat útil afegir alguna paraula o expressió per tal de millorar la comprensió del text. Aquests afegits també figuren entre claudàtors.

1. LA PREHISTÒRIA

Resum històric

Els grans monuments **ciclopis**, sobretot els de la cultura talaiòtica, han cridat l'atenció dels erudits i investigadors durant els últims segles. No cal estranyar-se, doncs, que la literatura científica sobre la **prehistòria** menorquina sigui força abundant. Un dels treballs clàssics que cal esmentar és, precisament, les *Antigüedades célticas de la isla de Menorca*, obra de l'erudit maonès Joan Ramis i Ramis (Maó, 1818), considerat el primer llibre d'**arqueologia** publicat a Espanya [document 1.1]. Tanmateix, els majors avenços sobre el coneixement de la prehistòria insular s'han fet en les últimes dècades en aplicar-se les modernes tècniques arqueològiques i d'anàlisi de materials. A més a més, la troballa i investigació d'alguns **jaciments** d'importància cabdal han permès avançar força en el coneixement de les societats prehistòriques menorquines.

Avui sabem que el poblament humà de Menorca és força tardà en el context de la prehistòria europea. Les dificultats inherents d'un espai insular de dimensions mitjanes (difícil accés, escassa visibilitat, recursos limitats) explicarien aquest retard. Sense que puguem descartar la presència més o manco esporàdica d'humans en èpoques anteriors, el cert és que la colonització de Menorca no va més enllà del 2200 aC, tal com s'ha constatat al jaciment funerari de Biniai Nou (Maó). Els primers menorquins pertanyien a un estadi cultural del **Neolític** final.

Tradicionalment s'havia dividit la prehistòria menorquina en tres períodes: Arcaic, Pretalaiòtic i Talaiòtic. La primera fase s'ha suprimit en retardar-se la cronologia del poblament humà, mentre que actualment alguns especialistes discuteixen la conveniència d'anomenar Pretalaiòtic als primers dos terços del II mil·lenni aC, ja que es tracta d'un període molt més complex del que hom suposava fa només uns anys. D'aquí que s'hagi proposat també parlar de "grups culturals pretalaiòtics", que amb algunes diferències, trobam a tot l'arxipèlag balear. No hi ha, per tant, consens entre els investigadors ni per a la denominació ni per a la periodificació d'aquesta etapa. En tot cas, i com que no ens podem estendre aquí en consideracions teòriques, podem dir que aquest període correspon a un estadi cultural del **Calcolític** i del **Bronze** inicial. Els habitants de Menorca vivien aleshores en cabanes de pedra amb coberta vegetal. Un exemple d'aquestes cabanes són els **naviformes** o **navetes d'habitació** [document 1.2] que podien formar petits agrupaments com els de Son Mercer de Baix o Clariana (vegeu el mapa de jaciments [document 1.3]). La seva economia es degué basar en la ramaderia (ovelles i cabres, principalment, però també porcs i bòvids), la recol·lecció i certes pràctiques agrícoles. Coneixem la seva cultura material per les ceràmiques i objectes d'os, pedra i fusta que ens han arribat. També sabien com fondre i manipular el coure i el bronze. Sembla que la societat era igualitària i estava poc jerarquitzada.

El món simbòlic i les pràctiques funeràries d'aquest període són molt rics i diversos, com ha posat de manifest, per exemple, el jaciment de la coves des Mussol i des Càrritx. Trobam diversos tipus d'enterrament (coves naturals, **hipogeus** [document 1.4], dòl-

mens o sepulcres megalítics [document 1.5] i les primeres **navetes**) que sembla que corresponien a moments i tradicions diferents. Els cadàvers eren **inhumats** en el transcurs de cerimònies complexes, juntament amb diversos objectes (ceràmiques, objectes de fusta, os i bronze).

Durant l'últim terç del II mil·lenni aC es produeix el pas d'aquest complex cultural pretalaiòtic a la cultura talaiòtica. Els especialistes encara debaten les causes d'aquest canvi cultural i mentre uns s'inclinen per uns canvis arribats des de fora de l'illa (com una nova onada de pobladors que se superposaria als anteriors), d'altres pensen que es tracta d'una evolució interna de la cultura pretalaiòtica. Fos com fos, cap al 1000 aC ens trobam davant d'una nova etapa de la prehistòria insular que es prolongaria fins més enllà de la conquesta romana (123 aC). La cultura talaiòtica és comuna a les dues Balears estrictes, és a dir, Mallorca i Menorca, si bé poden observar-se importants diferències entre ambdues illes.

El **Talaiòtic** es caracteritza per les grans construccions ciclòpies (**talaiots** [document 1.6], recintes de **taula** [document 1.7], **sales hipòstiles**, muralles, etc.). El poblament es concentra en poblats, emmurallats o no, que poden assolir grans dimensions (Son Catlar, Torre d'en Galmés, Trepucó, etc.). Aquests poblats consten d'un nombre variable de talaiots i cases talaiòtiques de planta circular [document 1.8] i un santuari amb taula. A més, podem trobar altres elements com ara sales hipòstiles, coves i instal·lacions d'ús comunal (sistemes de recollida d'aigua, per exemple). El nombre de jaciments talaiòtics és molt elevat, sobretot al sud de l'illa [document 1.9].

Les gents del Talaiòtic eren pastors i agricultors. Sembla que la ramaderia era el principal recurs econòmic (ovelles, cabres, bovins, porcs). Pel que fa a la cultura moble, ens han arribat ceràmiques de diferents formes i funcionalitats, objectes d'os i de metall (bronze, plom i, més tard, ferro), alguns objectes de fusta i petits fragments de teixits. A diferència dels grups culturals pretalaiòtics, la societat talaiòtica estava jerarquitzada; és a dir, s'anà configurant una elit dirigent que s'imposaria a la resta de la població. Aquest procés de **jerarquització** social, tanmateix, no seria evident fins un moment avançat del Talaiòtic, sobretot a partir del segle VII aC.

Els monuments funeraris més significatius de la primera etapa del Talaiòtic són les **navetes d'enterrament** [document 1.10]. Hi ha discrepàncies entre els investigadors, ja que mentre uns les consideren de tradició pretalaiòtica, altres creuen que aquests edificis començaren a edificar-se a l'inici del Talaiòtic. Fos com fos, la seva utilització perdurà fins el segle VIII aC. També s'utilitzaren les coves naturals com a enterrament i els hipogeus excavats a la roca, sobretot als barrancs i zones costaneres. La necròpoli de Calascoves és la més important, amb gairebé un centenar d'hipogeus de diferents tipologies i èpoques.

Sembla que la cultura talaiòtica experimenta importants transformacions a partir dels segles VIII-VII aC. Potser cal relacionar aquests canvis amb la introducció de la metal·lúrgia del ferro. Aquestes transformacions fan que alguns autors s'hagin referit a aquest període amb la denominació de Posttalaiòtic. D'altra banda, a partir del segle VII aC es fa cada cop més evident l'increment dels contactes entre les Balears talaiòtiques i les civilitzacions mediterrànies (fenicis, grecs, potser també els **etruscs**), documentats sobretot per algunes ceràmiques i figuretes de bronze importades.

A partir de finals del segle V aC s'intensifica la influència púnica, sobretot a partir de la colònia cartaginesa d'Ibushim (Eivissa). Els materials púnics inunden els poblats talaiòtics i molts menorquins i mallorquins s'enrolen en els exèrcits de Cartago com a foners mercenaris. Fins a finals del segle III aC els foners baleàrics tingueren un important protagonisme en els exèrcits púnics en les seves lluites contra els grecs sicilians, primer, i els romans, més tard. Autors com ara Estrabó [document 1.11] i Diodor de Sicília [document 1.12] ens donen importants referències sobre els foners baleàrics, mentre que Tit Livi ens descriu l'estada del general cartaginès Magó a Menorca al final de la segona Guerra Púnica [document 1.13].

Materials

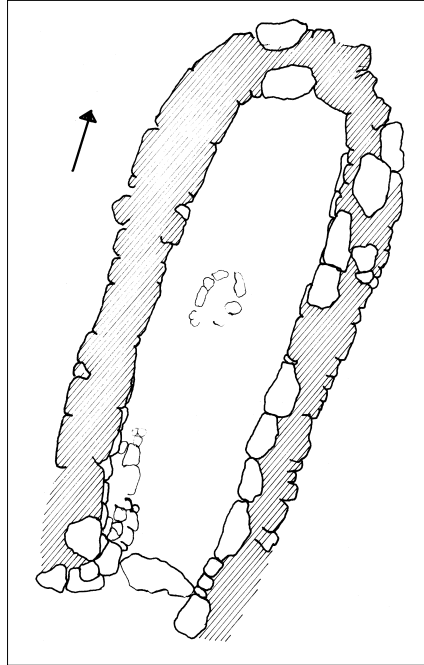
Document 1.1

L'any 1818 Joan Ramis i Ramis publicava el llibre *Antigüedades célticas de la isla de Menorca*. Es reproduïx a continuació el pròleg on l'autor ressenya la importància de les restes arqueològiques de l'illa, les quals atribueix, ben d'acord amb els corrents erudits de la seva època, a la civilització cèltica. Al final, Ramis contraposa els temps bàrbars d'aquesta cultura amb la civilització cristiana.

Ésta es otra parte no menos curiosa e interesante de la historia civil y política de la isla que presento al público. Ella remonta a los primeros siglos en que empezó Menorca a ser conocida. Explica los usos, especialmente religiosos, de los menorquines de aquellos tiempos, y da también una clara idea y noticia de las habilidades y conocimientos en la geometría y mecánica, y en diferentes otras ciencias. Así lo comprueban los muchos y estupendos edificios que llamamos talayots, las mesas o altares grandes, vulgo taulas, las pilastras, círculos, anfiteatros, cuevas artificiales y bocas de mina; como y también la famosa naveta que se ve todavía en el predio llamado els Tudons del partido de Ciudadela. Sus restos que aún permanecen, nos llenan de admiración al considerar los grandes esfuerzos que hicieron los isleños en estas construcciones, en que entraban por lo común piezas muy desmedidas, lo que al mismo tiempo es un argumento muy fuerte y visible de lo muy poblada que entonces estaba la isla, y del poder e influjo tan extraordinario que tenían en ella los druidas. La arbitrariedad y fanatismo de estos falsos sacerdotes de los celtas llegaron a tal punto, que no sólo se hicieron temibles por las numerosas prerrogativas y exenciones de que disfrutaban, sino también por los bárbaros sacrificios a que sujetaban a los miserables que caían en sus manos en las guerras internas y extranjeras, obligando a los padres, en falta de estas víctimas, a ofrecer a sus mismos hijos. Es muy conveniente que estos atentados hechos a la religión y a la humanidad, se expongan a la faz del público, para que conozca lo que fue la isla durante muchos siglos, y los inmensos beneficios que la santa fe de Jesucristo ha procurado al mundo, logrando destruir enteramente a estas y otras muchas barbaridades de aquellos tiempos infelices.

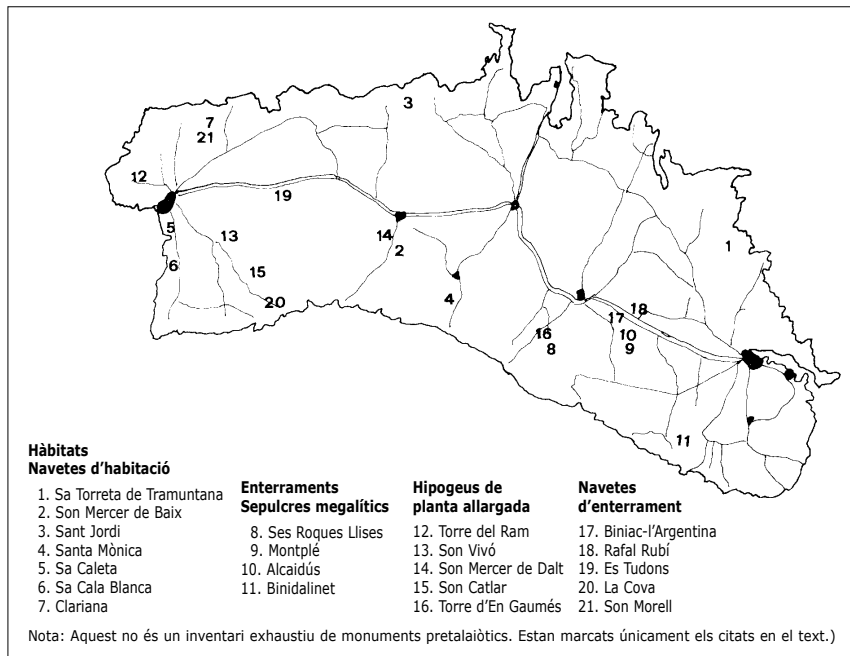
Document 1.2

Planta d'un naviforme de Clariana (Ciutadella). Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII. La planta és allargada, acabada amb fons absidal.

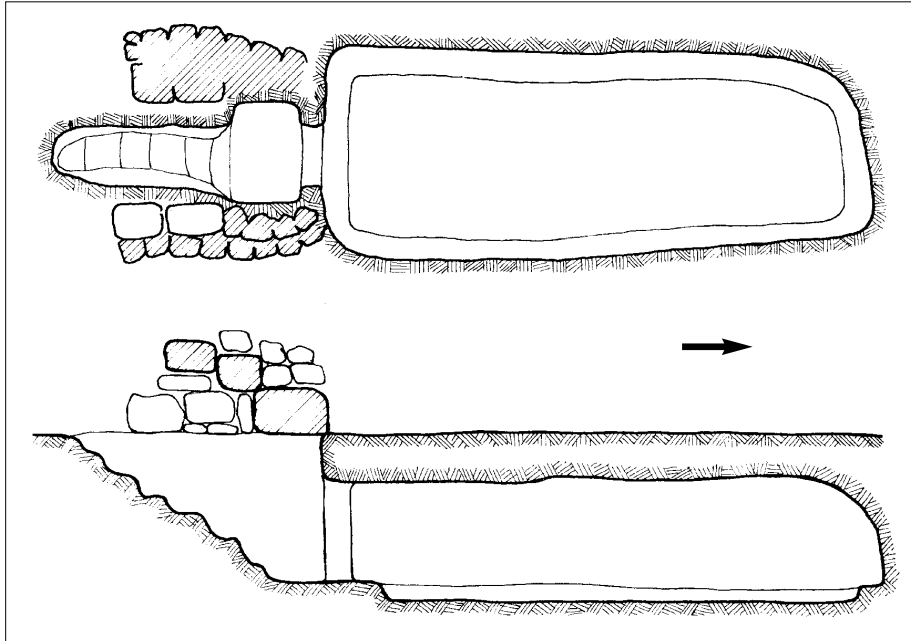
Document 1.3

Mapa dels jaciments preta-laiòtics. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII.

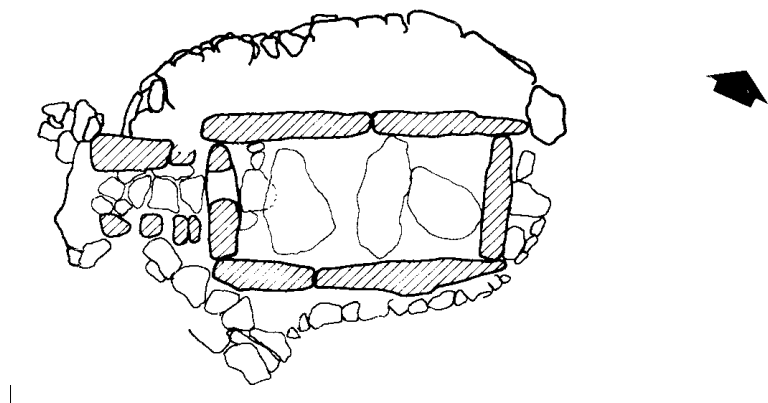
Document 1.4

Planta i alçat de l'hipogeu de Torre del Ram (Ciutadella). Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII. Pot observar-se l'escala d'accés, una petita avantcambra i la cambra funerària, de planta allargada amb una mena de banc al voltant.

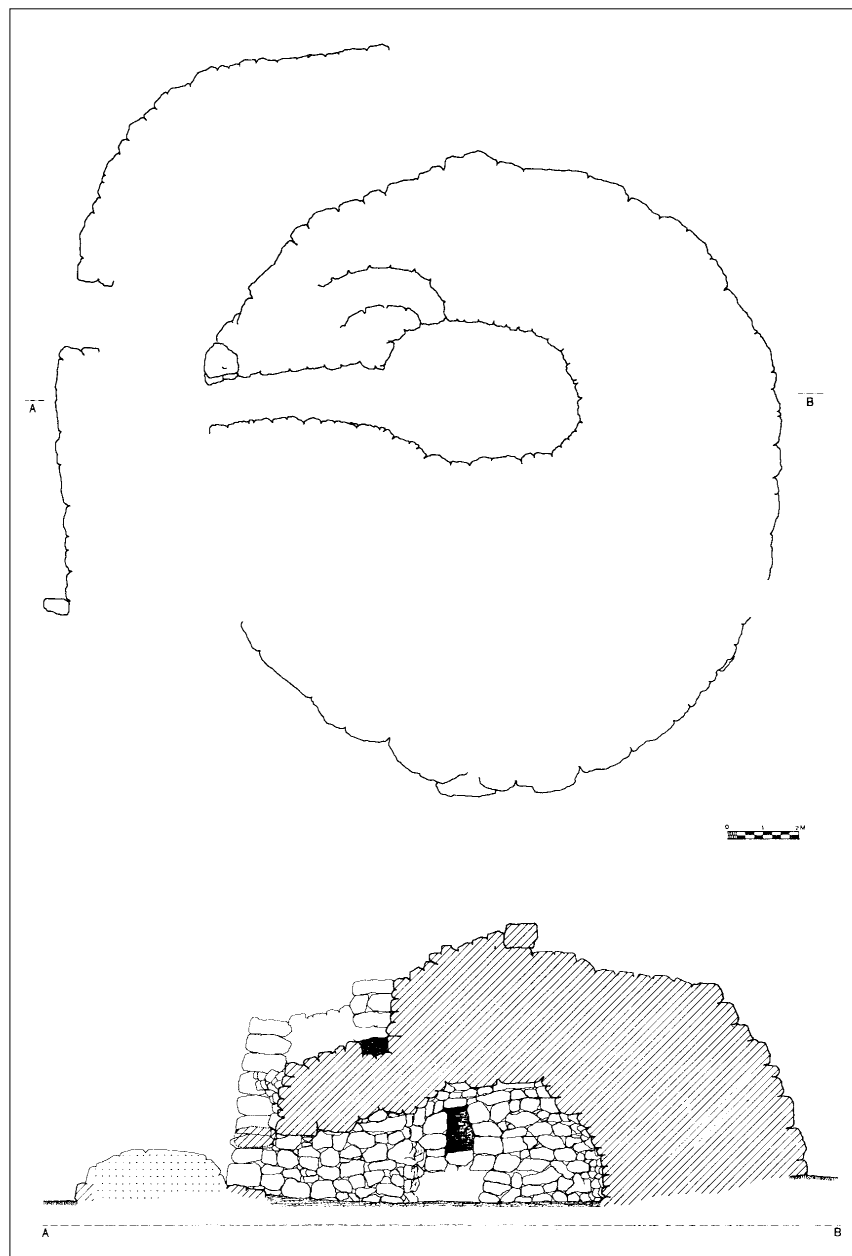
Document 1.5

Planta del sepulcre megalític de ses Roques Llises (Alaior). Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII. S'observen els diferents elements: corredor d'accés amb la llosa perforada, la cambra funerària limitada per grans lloses verticals i les restes del túmul exterior.

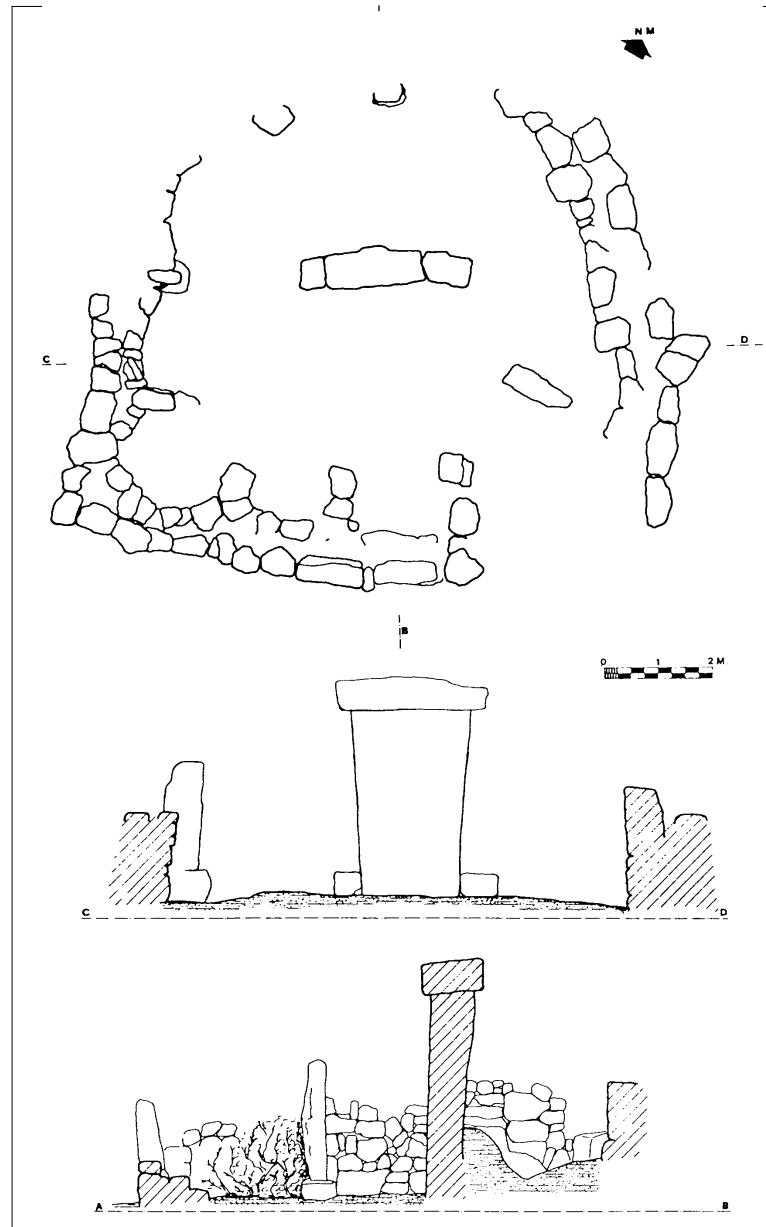
Document 1.6

Planta i alçat del talaiot de Torrevella d'en Loçano (Ciutadella). Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII. La majoria dels talaiots menorquins són massissos, però n'hi ha que, com aquest, tenen una cambra interior a la qual s'accedeix mitjançant un corredor.

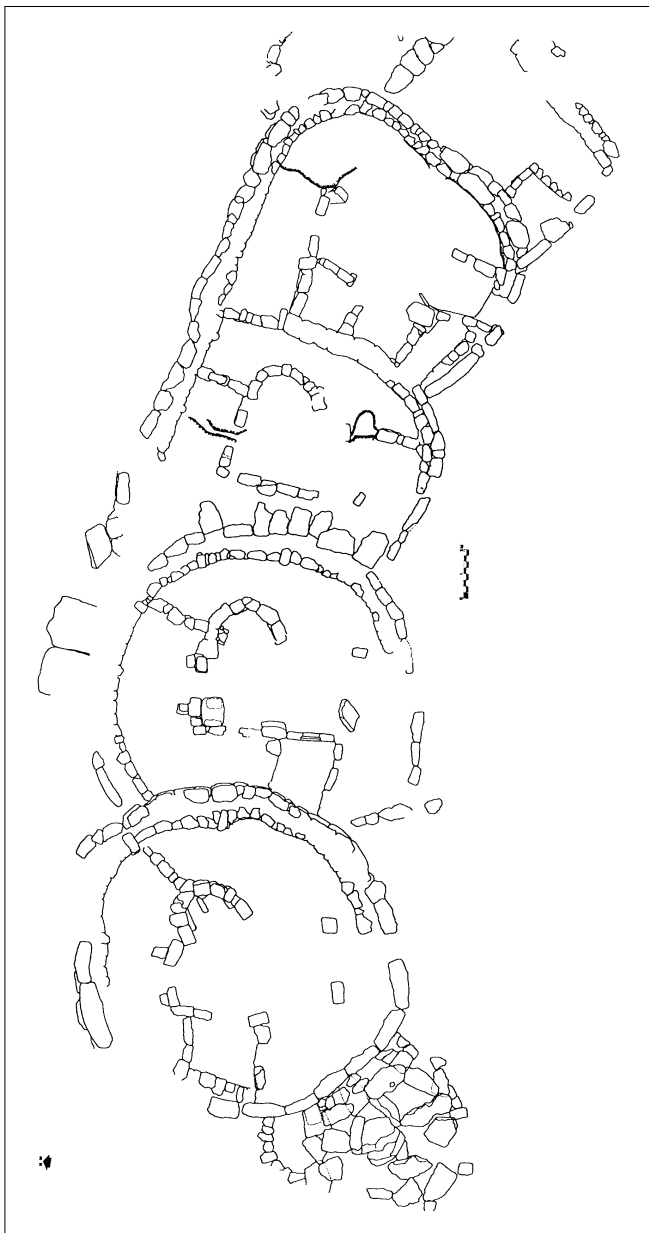
Document 1.7

Plànol del recinte de taula de sa Torreta de Tramuntana (Maó) i alçat de la taula. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII. La taula, integrada per dues grans pedres superposades formant una T gegantina, és un dels monuments emblemàtics de la prehistòria menorquina. Ocupa una posició més o menys central d'un recinte sacre de planta absidal.

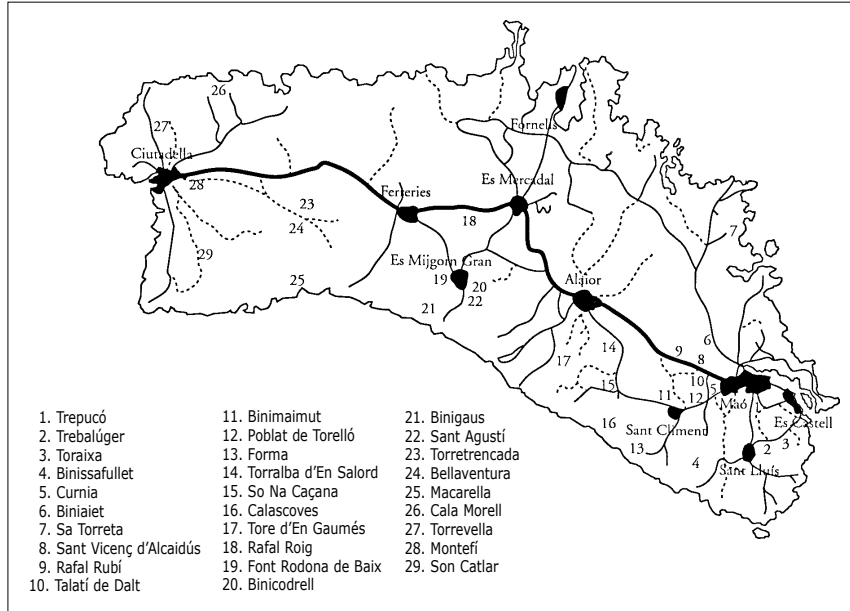
Document 1.8

Plànol de les cases talaiòtiques de Sant Vicenç d'Alcaidús. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII. Les cases talaiòtiques menorquines tenen planta absidal (d'aquí que s'hagin anomenat "cercles"). Frequentment les trobam adossades, com aquestes d'Alcaidús. Tenien un pati central que actuava com a distribuïdor de les diverses dependències.

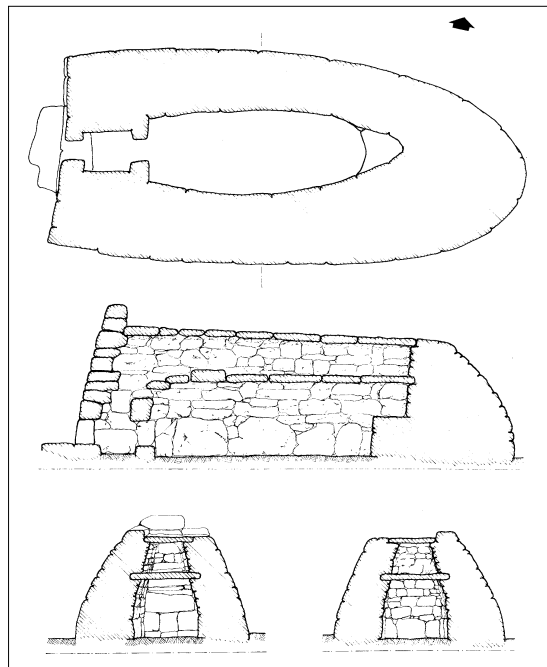
Document 1.9

Mapa dels principals jaciments talaiòtics. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII.

Document 1.10

Planta i alçat de la naveta des Tudons (Ciutadella). Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII. Podem apreciar la forma d'u allargada de la planta i la seva compartimentació en una petita avantcambra i la cambra funerària. A l'alçat es distingeix el pis superior format per lloses encastades als murs laterals.

Document 1.11

El llibre III de la *Geographia* d'Estrabó (nat el 60 aC) està dedicat a Ibèria. Estrabó inclou una descripció de les Balears, en la qual inclou una extensa referència als mètodes de combat dels foners.

Per aquesta mateixa fertilitat [de les illes], quan eren atacats, encara que fossin pacífics, es diu tanmateix que eren els millors foners. Practicaven, segons diuen, aquest art altrament des del moment en què els fenicis ocuparen les illes. Conten que aquests foren també els primers a vestir els homes amb "quitons" d'amples bandes de porpra. Es llançaven al combat descenyits, amb un escut de pell de cabra a la mà i amb un petit venable endurit al foc i rarament guarnit d'una petita punta de ferro. Al voltant del cap, tres fones de "melancranis", una mena de jonc del qual n'extreien les cordes. També Filetas diu en una elegia: "quitó" brut i miserable; la fina cintura està cenyida al seu entorn, un tros de corda de "melancranis", com a envoltat de jonc, o de cerres o de nervis d'animals: la [fona] llarga pels tirs més llunyans, la més curta pels llançaments a curta distància i la mitjancera per als mitjans. S'exercitaven des d'infants amb les fones de manera que de cap altra forma donaven pa de blat als fillets si no l'havien tocat amb la fona. Per això Metel, en acostar-se a les illes, va estendre cobertors de pells per damunt la coberta dels vaixells, com a protecció de les pedrades.

Geographia, III, 5, 1-2. Traducció de Coloma Blanes i altres, *Les Illes a les fonts clàssiques* (Palma, 1990).

Document 1.12

Diodor Sicul, nat a Sicília devers el 90 aC, és autor de l'obra *Historicon Bibliotheké*. La seva font principal és l'historiador i geògraf sicilià Timeu, que visqué durant el segle IV aC. D'aquí que la descripció que fa de les Balears, una de les més completes, es correspongui més amb la realitat del segle IV aC. que no amb la de la seva època. Tanmateix, convé prendre algunes de les seves afirmacions amb moltes reserves.

Just enfront d'Ibèria hi ha unes altres illes anomenades Gimnèsies pels hel·lens, perquè els habitants viuen nus de vestit a l'estació de l'estiu, però pels nadius i pels romans són anomenades Balearides perquè llancen amb més habilitats que tots els homes pedres grosses amb les fones. La major d'aquestes és la més gran després de les set illes: Sicília, Sardenya, Xipre, Creta, Eubea, Còrsega, Lesbos. Dista d'Ibèria un dia de navegació. La més petita està orientada cap a llevant i nodreix de molta i variada ramaderia, principalment muls de gran alçada i extraordinaris per les seves forces. Ambdues illes tenen una bona terra productiva i un nombre d'habitants superior als trenta mil. Dels productes de la terra per a l'alimentació no produeixen gens de vi. Per això són també tots ells en mesura afeccionats al vi, pel fet que a casa seva escasseja. I perquè van ben escassos d'oli el treuen del llentiscle i mesclant-lo amb seu de porc s'hi unten els cossos.

Perquè són més amants de les dones que tots els altres, les valoren tant que quan algunes dones són capturades pels pirates que ataquen per mar, les rescaten donant tres o quatre homes a canvi d'una dona.

Viuen baix roques excavades i foradant als llocs escarpats i fent moltes mines completament subterrànies, hi viuen i n'obtenen al mateix temps, un refugi i una seguretat.

Mai no utilitzen cap tipus de moneda de plata ni d'or i en general impedeixen que n'entrin a l'illa. Addueixen aquest motiu, que antigament Hèracles féu una expedició contra Gerió que era fill de Crisaor i que havia aconseguit moltíssim argent i or. Per tenir, doncs, la fortuna no cobdiciada, allunyaren d'ells la riquesa d'argent i també la d'or. Per això, d'acord amb aquesta opinió, a les campanyes bèl·liques amb els cartaginesos, que realitzaren temps enrera, no duïen la soldada a les seves pàtries, sinó que comprant-se dones i vi, la malgastaven tota en això.

Entre ells es dona un estrany costum pel que fa a les noces. A les festes de noces, el primer dels familiars i dels amics segons l'edat i el segon i els restants se colguen l'un rera l'altre amb les núvies i el nuvi és el darrer a aconseguir aquest honor.

Tenen també un particular costum i enterament diferent en relació amb l'enterrament dels morts: després de trencar els membres del cos amb fustes els col·loquen dins d'un recipient i damunt hi posen moltes pedres.

Font: *Historicon Bibliothek*, V, 17-18. Traducció de Coloma Blanes i altres, *Les Illes a les fonts clàssiques* (Palma, 1990).

Document 1.13

L'historiador romà Tit Livi, que visqué durant l'època d'August, cap el canvi d'era, és la nostra principal font per conèixer la participació dels foners baleàrics en les guerres púniques. Aquest episodi, del llibre XXVIII d'Ab Urbe condita, recull l'estada de Magó, germà d'Anníbal, a Menorca durant l'hivern de 206-205 aC.

Des d'allà [Gades] amb la flota es va dirigir [Magó] a l'illa Pitiüsa, a unes 100 milles del continent –aleshores l'habitaven els cartaginesos–. Així, doncs, hom va acceptar la flota amicalment i no sols els varen oferir proveïments sinó que també els donaren joves i armes per reforçar-la. Confiant en ells, el Cartaginès marxa cap a les illes Balears que disten d'allà 50 milles.

Les illes Balears són dues. Una més gran i més rica en homes i armes, i que té un port on ell creia que hi podia hivernar còmodament –ja era la fi de la tardor–. Però la flota va ser atacada amb hostilitat, com si els romans habitassin aquesta illa. Així com ara serveixen moltíssim de les fones, així també abans se servien únicament d'aquesta arma. Ni un sol dels altres pobles sobresurt tant en aquesta art com els balears. Així doncs, tant gran quantitat de pedres es va disparar contra la flota que ja s'acostava a terra, que no s'atreviren a entrar al port i veren girar les naus cap a alta mar. D'allà varen passar a l'illa més petita de les Balears, fèrtil per la seva terra, però no igualment poderosa en homes i armes. Després de desembarcar, col·loquen el campament en un lloc fortificat, part damunt el port. Després d'apoderar-se de la ciutat i del camp sense cap tipus de lluita, i d'allistar 2.000 auxiliars, i d'enviar-los a Cartago, avararen les naus per passar-hi l'hivern.

Font: *Ab Urbe Condita*, XXVIII, 37, 3. Traducció de Coloma Blanes i altres, *Les Illes a les fonts clàssiques* (Palma, 1990).

Bibliografia

La bibliografia sobre la prehistòria de Menorca és molt abundant, tot i que predominen els treballs especialitzats per damunt dels de divulgació, que són els més adequats a l'hora de treballar a l'aula. Una bona mostra dels treballs de recerca en arqueologia és la col·lecció *Treballs del Museu de Menorca*. Tanmateix, els ràpids avanços de la investigació aviat deixen desfassades les publicacions més antigues, per la qual cosa és aconsellable consultar sempre les obres més recents. Com a visions generals i per la seva utilitat per a programar itineraris i excursions, són molt útils les guies arqueològiques. Podeu utilitzar la de Margarita Orfila, Guillem Sintès i Enric Taltavull, *Guia arqueològica de Menorca* (Maó, 1984). Com a obres de referència, cal consultar els toms VIII i IX de l'*Enciclopèdia de Menorca* (*Arqueologia i Història I*, respectivament). Més centrat en els grans monuments prehistòrics hi ha el llibre de Lluís Plantalamor *L'arquitectura prehistòrica i protohistòrica de Menorca i el seu marc cultural* (Maó, 1991).

Hi ha diverses pàgines web interessants que convé de conèixer. L'equip de la Universitat Autònoma de Barcelona que ha excavat les coves des Càrritx i des Mussol, el Forat de ses Aritges i la naveta d'enterrament de ses Arenes de Baix presenta un resum de les seves recerques a l'adreça <http://seneca.uab.es/prehistoria/investmedj.htm>. Una altra pàgina web dedicada a la prehistòria balear, amb diversos enllaços d'interès, és www.talayots.com.

2. LA ROMANITZACIÓ I L'ANTIGUITAT TARDANA

Resum històric

Acabada la segona Guerra Púnica amb la derrota de Cartago, Roma es convertí en la potència hegemònica de la Mediterrània occidental. Aviat els romans controlaren la costa de la península Ibèrica i s'anaren endinsant cap a l'interior, però deixaren de banda les Balears. L'Eivissa púnica establí un tractat de federació amb Roma que li permeté de mantenir la seva autonomia. Pel que fa a Menorca i Mallorca, es mantingué la cultura del final del Talaiòtic. Durant el segle II aC s'intensificaren els contactes de Menorca amb l'exterior i tot indica que foren prou intensos amb Eivissa, la costa catalana i la península Itàlica.

No seria fins l'any 123 aC quan Roma decidí d'emprendre la conquesta de les Balears talaiòtiques. Els autors romans esgrimiren l'argument de la pirateria que realitzaven els baleàrics contra les seves naus [document 2.1], però les causes són més complexes i obeeixen a altres motivacions. La conquesta romana va ser culminada pel cònsol Quint Cecili Metel, al qual li fou concedit pel Senat el cognom triomfal de Baleàric. La conquesta fou cruenta [document 2.2], però de cap manera suposà la desaparició de la cultura indígena, que va sobreviure durant alguns segles. Els romans deixaren algunes guarnicions per tal de controlar el territori, com ara el campament excavat a Sanitja (es Mercadal). En aquests campaments van conviure els legionaris romans amb els indígenes, els quals eren reclutats i entrenats per actuar com a tropes auxiliars de les legions. Els foners balears, en efecte, actuaren en diverses guerres del segle I aC, entre d'elles la conquesta de les Gàl·lies a les ordres de Cèsar [document 2.3].

Les Balears van integrar-se en la província de la Hispània Citerior, dita també Tarraconense per tenir la capital a Tàrraco. Els romans van introduir el fet urbà a Menorca amb la fundació dels petits assentaments de Iamo, Mago i Sanicera. Mentre que autors com Plini s'hi refereixen com a *civitas* [document 2.4], d'altres ho fan com a *oppida* o *castellum*, la qual cosa suggereix uns orígens militars. L'emperador Vespasià elevà Mago i Iamo a l'estatut de **municipis de dret llatí**, tal com ha confirmat l'epígrafia la qual, a més, ens ha transmès els noms de diversos magistrats i els càrrecs que exerciren, com ara **edils**, **duumvirs**, **decurions**, **flamens**, etc. [document 2.5]. Algun d'aquests magistrats va arribar a fer una important carrera fora de l'illa [document 2.6]. A poc a poc anam coneixent detalls dels nuclis urbans de Iamo i Mago gràcies a les excavacions d'urgència, la qual cosa ha permès la localització d'algunes de les àrees residencials així com de les necròpolis. Segurament va ser en aquestes petites poblacions on van establir-se els colons romans. Aquestes minories urbanes degueren tenir un important paper a l'hora de difondre la cultura i els costums romans a l'illa. Pel que fa als indígenes talaiòtics, anaren adoptant progressivament la cultura, la llengua i la religió romanes en un llarg procés de **romanització**.

Tanmateix la major part de la població vivia dispersa pel camp. Molts dels vells poblats talaiòtics continuaven parcialment habitats durant l'època romana, tal com es dedueix de la gran quantitat de ceràmiques d'aquesta època que s'hi troben [document 2.7]. L'agricultura i la ramaderia devien ser el principal recurs econòmic de l'illa [docu-

ment 2.8], tot i que hi devia haver una certa activitat manufacturera i, sobretot, comercial als nuclis urbans; és significatiu que aquests s'aixequin a la riba d'un port natural. Menorca es trobava aleshores en el creuer de rutes marítimes que anaven d'Hispania a Itàlia i de la Gàl·lia a Àfrica, per la qual cosa devia ser punt de pas i d'escala per a la navegació. Els nombrosos **derrelictes** que s'han localitzat a les costes menorquines vindrien a confirmar aquest extrem. D'altra banda, els intercanvis comercials estan ben documentats per la ceràmica importada, principalment les **àmfores**, la qual cosa ens confirma els contactes existents amb Itàlia, el sud de la Gàl·lia, Hispania i Àfrica.

L'imperi romà travessà una profunda crisi durant el segle III que sembla que tingué importants repercussions a les Balears. A finals d'aquest segle l'emperador Dioclecian procedí a realitzar una profunda reestructuració de l'imperi que marcà decisivament els segles següents. És l'anomenat Baix Imperi. Les Balears es convertiren en província romana a finals del segle IV, dins de la diòcesi d'Hispania. A poc a poc anam coneixent més detalls de la vida a Menorca durant aquests segles de l'antiguitat tardana gràcies sobretot a l'arqueologia [document 2.9]. El fet més significatiu d'aquesta època és la consolidació a Menorca, si més no a les principals poblacions (que ara són conegudes com Iamona i Magona), de les dues religions **monoteïstes**, el judaisme i el cristianisme. Per conèixer la societat menorquina del Baix Imperi comptam amb un document excepcional, la carta encíclica del bisbe Sever, que conta la conversió dels jueus de Magona al cristianisme realitzada gràcies a la intercessió de les relíquies del protomàrtir Sant Esteve, el febrer del 418 [document 2.10]. Sever ens indica la dualitat religiosa existent a l'illa. La comunitat jueva, potent econòmicament (a causa de la possessió de terres i, possiblement, per les seves activitats comercials), residia a Magona, on monopolitzava els càrrecs polítics i administratius tot i la segregació legal que els jueus ja tenien en un imperi que era, oficialment, cristià [document 2.11]. En canvi, Iamona era el centre del cristianisme insular i el lloc de residència del bisbe. La comunitat cristiana menorquina estava ben estructurada i la Carta ens parla de l'existència de clergues (preveres i diaques), monjos i d'una dona que s'havia consagrat a la virginitat, a més de la massa del poble fidel. La disputa entre jueus i cristians anà pujant de to fins desembocar en un enfrontament que culminà amb l'incendi de la **sinagoga** [document 2.12]. Posteriorment, després de diversos prodigis atribuïts a la intervenció de Sant Esteve, es produí la conversió en massa dels jueus, fins i tot d'aquells que s'havien mantingut més fermes en la seva fe. Val a dir que Sever i els seus seguidors comptaven amb el recolzament legal del poder imperial en una època en què el judaisme estava legalment discriminat. No hi ha dubte que un poderós argument per a la conversió dels jueus va ser la possibilitat de mantenir d'aquesta manera les seves propietats i posició econòmica [document 2.13].

Mentre succeïen aquests fets, l'imperi d'Occident es desfeia sota l'empenta dels **pobles germànics**. Pocs anys després, el 425, els vàndals saquejaren les Balears. Els vàndals annexionaren les Balears al seu reialme de Cartago l'any 455, per bé que l'arxipèlag es mantingué sempre en una posició perifèrica, per la qual cosa sembla que la vida a les Illes no canvià de manera substancial respecte del període romà. De confessió **arriana**, els vàndals perseguiren el catolicisme dels seus súbdits romans. Cap al 489 el bisbe Macari de Menorca figura, juntament amb Helias de Mallorca i Opilio d'Eivissa, en la nòmina de bisbes catòlics que van ser convocats al concili de Cartago pel rei vàndal Hunneric.

L'any 533 el regne vàndal de Cartago fou conquistat per l'imperi d'Orient. Fou la primera de les grans conquestes de Justinià, el qual volgué restaurar la grandesa de l'imperi romà. La conquesta fou realitzada pel general Belisari, el qual confia a un dels seus oficials, Apol·linar, la conquesta de les Balears [document 2.14]. Durant els períodes vàndal i bizantí es construïren les **basíliques paleocristianes** menorquines. La riquesa de l'arqueologia paleocristiana de Menorca és excepcional, ja que s'han identificat les restes de cinc basíliques (Son Bou [document 2.15], es Fornàs de Torelló, illa del Rei, illa d'en Colom i es Molinet des Cap des Port). Algunes d'aquestes basíliques, com la de Torelló i l'illa del Rei foren decorades amb mosaics de gran interès.

Materials

Document 2.1

La principal font per a conèixer la conquesta romana de les Balears és el relat de l'historiador Florus (segle II dC), el qual atribueix l'expedició de Metel a la repressió de la pirateria que practicaven els indígenes. Segurament Florus és tributari de l'obra de Tít Livi. Malauradament, el llibre en què aquest últim autor tractava la conquesta romana de les Illes s'ha perdut.

Puix que la casa de Metel estava acostumada als sobrenoms guerrers –un dels seus fills era anomenat Cretense– no va ser necessari esperar molt per tal que l'altre fos anomenat Baleàric. Per aquell temps les illes Balears havien infestat els mars amb un furor propi dels pirates. Era sorprenent com uns homes ferotges i salvatges, s'atrevien a observar, si més no, els mars des dels seus penyals i pujar, fins i tot, a unes naus mal construïdes, i atemorien, molt sovint, amb inesperats atacs els qui passaven navegant. Havent vist, però, la flota romana que venia des d'alta mar, pensant que es tractava d'una presa, s'atreviren, fins i tot, a atacar-la i, en un primer atac, cobriren la flota amb un enorme núvol de pedres i macs. No assustaren, però, els romans durant molt de temps amb la pedregada, ja que quan es varen acostar i tastar de prop els esperons i dardells que els queien damunt, amb gran cridòria, com si fossin un ramat, es dirigien fugint cap a la costa i, escampats pels propers túmuls, els varen haver de cercar per vèncer-los.

Florus, I, 43. Traducció de Coloma Blanes i altres, *Les Illes a les fonts clàssiques* (Palma, 1990).

Document 2.2

Pau Orosi és un autor cristià de començament del segle V que escrigué la *Historia adversos paganos*, en la qual dedica un breu fragment a la conquesta romana de les Balears. Orosi passà un temps a Menorca, ja que havia arribat accidentalment a Maó amb les relíquies de Sant Esteve l'any 418.

Per aquell mateix temps, Metel va sotmetre amb la guerra les illes Balears, després d'haver-les recorregudes completament, i va sufocar l'atac dels pirates, que aleshores sorgia d'aquestes mateixes illes, amb una gran mortaldat d'habitants.

Historia Adversos Paganos, V, 13, 1. Traducció de Coloma Blanes i altres, *Les Illes a les fonts clàssiques* (Palma, 1990).

Document 2.3

Cèsar cita la intervenció decisiva dels foners baleàrics en el socors del setge de Bibracte, encerclada pels belgues. El cap de la defensa de Bibracte, Icci Remus, havia sol·licitat ajut a Cèsar ja que es trobava en una situació límit.

Cèsar, després de la mitjanit, destaca en socors dels assetjats un contingent d'arquers nòmades i cretencs i de foners balears a la direcció dels mateixos missatgers d'Icci. Amb la seva arribada, quan major ànim van cobrar els remenses [els defensors de Bibracte] amb l'esperança certa de la defensa, tant menys en quedà als enemics de conquerir aquella plaça. Així que, aixecat el setge en poc temps, assolant els camps i calant foc a totes les viles i llogarets que trobaven per les rodalies del camí, marxaren amb tot el seu exèrcit tot cercant el de Cèsar, i acamparen a dues milles escasses del d'ell.

Font: *De Bello Gallico*, II, 7.

Document 2.4

Plini (mort el 79 dC) cita les diferents ciutats que hi havia a les Illes. A Menorca hi hauria tres nuclis: Iamo (Ciutadella), Sanicera (Sanitja) i Mago (Maó). No fa cap referència al seu estatut jurídic, la qual cosa fa pensar que escriu abans de l'atorgament de l'Edicte de Llatinitat (73/74 dC) per l'emperador Vespasià.

Ara l'una i l'altra [de les Pitiüses] són anomenades Ebusus, amb una ciutat federada [...] La major [de les Balears] té unes poblacions de ciutadans romans, Palma i Pollentia; altres llatines, Guius i Tucis; i Bóccor fou federada. La menor té les ciutats de Iamo, Sanicera i Mago.

Font: *Naturalis Historia*, III, 76-77. Traducció de Coloma Blanes i altres, *Les Illes a les fonts clàssiques* (Palma, 1990).

Document 2.5

L'epigrafia confirma que tant Iamo com Mago assoliren el rang de municipi de dret llatí i adoptaren la denominació de flavis, en honor de la família Flàvia, a la qual pertanyia l'emperador Vespasià que els havia afavorit. Així consta, per exemple, a les següents inscripcions:

A Lluci Licini Segon, que va servir el seu patró Licini Sura en el seu primer, segon i tercer consolat, fou sexvir augustal de la colònia Júlia, Urbs, Triomfal Tarraconense i de la colònia Favèntia, Júlia, Augusta, Pia Barcelonesa. La república del municipi Flavi Iamontà de l'illa de Menorca.

Font: *Corpus de Inscripciones Baleáricas*, Apèndix I, 9. Traducció de Coloma Blanes i altres, *Les Illes a les fonts clàssiques* (Palma, 1990).

A Quint Cecili Labeó, fill de Quint, edil duumvir del municipi Flavi Magontà. Quint Cecili Filistus i Júlia Severa al seu fill estimadíssim.

Font: *Corpus de Inscripciones Baleáricas*, 128. Traducció de Coloma Blanes i altres, *Les Illes a les fonts clàssiques* (Palma, 1990).

Document 2.6

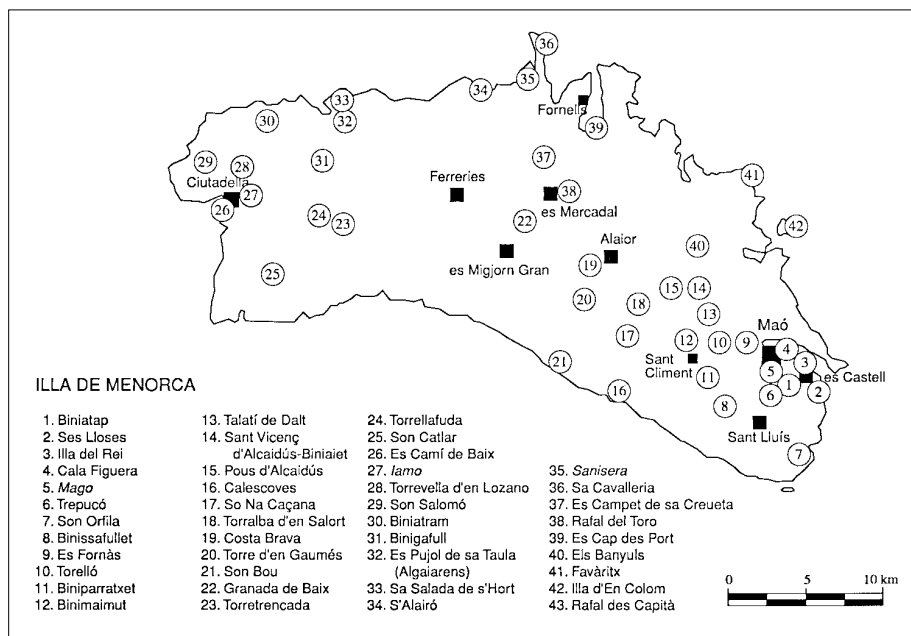
Una inscripció ens indica que un iamongà (nadiu de Ciutadella), Meci Mecià, assolí importants magistratures a la metròpoli provincial després d'exercir els càrrecs d'edil i duumvir a l'illa.

A Meci Mecià iamongà, de la tribu Quirina, que exercí el càrrec d'edil, tres vegades el duumvirat de l'illa i també el flaminat a la província de la Hispània Citerior Tarraconense, col·locà aquest record per a l'eternitat dels seus honors.

Font: *Corpus de Inscripciones Baleáricas*, 123. Traducció de Coloma Blanes i altres, *Les Illes a les fonts clàssiques* (Palma, 1990).

Document 2.7

Mapa dels principals assentaments romans de Menorca. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII.

Document 2.8

Plini el Vell ens dóna algunes referències escadusseres sobre l'agricultura a les Balears, de les quals destaca sobretot la qualitat del blat i del vi. De les províncies hispàniques els vins lace-tans són famosos per la seva abundància, els tarraconins i lauronesos per la seva exquisidesa i, d'entre els de les illes, els baleàrics són comparables amb els millors d'Itàlia.

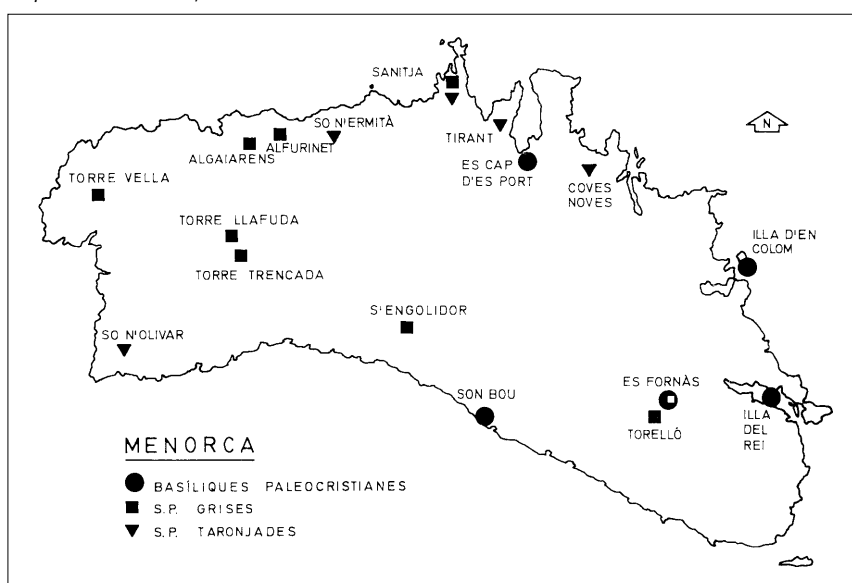
És una llei segura de la natura que qualsevol tipus de gra per al pa dels soldats, el pes del gra augmenta una tercera part, així com també ho és que el millor blat és aquell que quan es pasta absorbeix un cognium [mesura de capacitat de líquids] d'aigua. En altres tipus de blat dóna el pes per si mateix, com el balear: amb un modi [mesura de gra] de blat es produeixen 35 lliures de pa; amb altres

blats se n'han de mesclar dos, com amb el de Xipre i d'Alexandria, que quasi no ultrapassen les 20 lliures.

Font: *Naturalis Historia*, XIV, 71 i XVIII, 67. Traducció de Coloma Blanes i altres, *Les Illes a les fonts clàssiques* (Palma, 1990).

Document 2.9

Mapa amb la localització de jaciments paleocristians a partir de la troballa de ceràmiques paleocristianes grises i taronjades. S'indiquen també les basíliques paleocristianes. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII.

Document 2.10

El mateix bisbe Sever ens conta com l'arribada accidental de les relíquies de Sant Esteve, que portava el prevere Pau Orosi a Hispània, va ser el detonant de l'enfrontament entre els cristians i els jueus. D'aquí també es desprèn com els cristians tenien una església a Magona, on eren minoritaris respecte dels jueus.

Efectivament, quasi pels mateixos dies en què jo, encara que indigne, he assolit l'episcopat, un prevere que excel·leix per la seva santedat, venint de Jerusalem, romangué no gaire temps a Magona i, al no poder traslladar-se a les Hispànies, com era el seu desig, resolgué navegar de bell nou cap a Àfrica. Ell, que havia projectat portar a les Hispànies les relíquies del beat màrtir Esteve, descobertes recentment, les deposità a l'església de l'esmentada ciutat; cosa que, sens dubte, fou per inspiració del màrtir. Havent-les-hi depositades, immediatament s'encengué amb el seu amor aquell foc que el Senyor vingué a calar a la terra i que volgué que cremàs amb força. A l'instant la nostra tebor es transformà en fervor i el nostre cor s'encengué pel camí, com

està escrit. Llavors ens abrasava el zel de la fe i ens excitava l'esperança de salvar aquella multitud.

Finalment, de seguida deixàrem de saludar-los i no sols rompérem el tracte familiar, ans més encara el dany de l'antiga aparença de caritat s'ha convertit en un odi temporal; però per amor de la salvació eterna. A totes les places hi havia bregues contra els jueus sobre la Llei i a totes les cases es mantenien disputes sobre la fe.

Font: Sever, *Epístola*. Traducció de Josep Amengual, *Els orígens del cristianisme a les Balears* (Palma, 1991).

Document 2.11

Teodor era el cap de la comunitat jueva, de la qual n'havia estat *pater pateron* o pare dels pares. Tenia importants propietats, fins i tot a Mallorca, i havia desenvolupat càrrecs polítics. Expert en la Llei de Moisès, havia de ser el contrincant teològic del bisbe Sever.

El poble jueu recolzava sobretot en l'autoritat i destresa d'un tal Teodor, el qual era l'home més important d'aquella ciutat, no tan sols entre els jueus, sinó també entre els cristians, per la seva fortuna i pels càrrecs civils. És que entre ells fou doctor de la llei i, per emprar un terme seu, havia estat "pare dels pares". Dins la ciutat havia exercit tots els càrrecs municipals, havia estat ja "defensor" i encara avui és "patró" del municipi. Per altra banda, els cristians, com eren més humils d'esperit i de forces, però superiors pel vigor de la veritat, imploraven l'ajut del seu "patró" Esteve, fins que els dos exèrcits, després de concertar el dia de la disputa, es retiraren per a una treva.

Els jueus estaven ansiosos esperant que Teodor tornàs de l'illa de Mallorca, a la qual casualment s'havia encaminat, per a visitar les seves propietats. En les seves forces descansava confiada tota la sinagoga.

Font: Sever, *Epístola*. Traducció de Josep Amengual, *Els orígens del cristianisme a les Balears* (Palma, 1991).

Document 2.12

Els cristians i jueus s'enfrontaren físicament i la sinagoga fou cremada. Del text de Sever es desprèn que no hi hagué ferits i que el mòbil de la destrucció de la sinagoga no fou el robatori; a més, la violència fou començada pels jueus. Es tracta de justificar els fets sense perdre la raó legal davant d'una possible intervenció de l'autoritat imperial. L'esclau atret pel botí seria l'excepció que confirmaria la regla.

Ens encaminàrem cap a la sinagoga i, plens d'immensa alegria, cantàvem per la plaça l'himne a Crist [...] Però, abans que arribàssim a la sinagoga, algunes dones jueves, crec que per voluntat de Déu, feren exhibició de gran valentia, per tal d'exercitar la nostra mansuetud, des d'una altura començaren a tirar damunt nosaltres pedres esfereïdores. I, cosa admirable, caient com una calabruixada sobre una generació ben apinyada, no feriren ni tan sols tocaren cap de nosaltres. Aquí, aquell lleó terrible llevà una mica la mansuetud als seus anyells. Tots, encara que en debades, ens hi oposàssim, començaren a agafar pedres i, fent cas omís de l'advertència del pastor, essent com era un de sol el mòbil que els impulsava, el zel de Crist i no la ira, cregueren que havien d'atacar els llops amb banyam; tanmateix no hi ha cap dubte que això esdevingué per voluntat d'aquell que és l'únic i bon Pastor. Finalment, no fos cosa que

semblàs que havia concedit una victòria cruenta al seu ramat, cap dels jueus fou atès [per cap pedra] ni tan sols cap d'ells maliciosament gosà fingir-lo, com solen fer [...] L'esclau d'un cristià havia vingut atret pel botí i no per l'amor de Crist, com ell mateix es veié obligat a reconèixer. Solament ell, mentre volgué robar algun objecte de la sinagoga, s'atragué la pedra d'ensopec: un dels nostres tirà un mac, com si es tractàs de ferir un jueu, que, havent pegat al cap d'aquell esclau fou l'avís que es recordàs de qui és el seu Cap, o sia, el Crist [...] Havent-se retirat els jueus, prenguérem la sinagoga i ningú no tan sols no agafà res, sinó que ni els passà per l'enteniment. Tots els seus objectes, exceptuant els llibres i l'argent [sagrat], feren flamarada amb la mateixa sinagoga. Per tal que no fossin malmenats pels jueus, nosaltres prenguérem els llibres sants, en canvi els tornàrem la plata per tal de no donar-los motiu de queixa pel nostre lladrocini o pel dany seu.

Font: Sever, *Epístola*. Traducció de Josep Amengual, *Els orígens del cristianisme a les Balears* (Palma, 1991).

Document 2.13

La conversió de Teodor va estar també acompanyada de prodigis. Ara bé, és molt interessant l'argumentació d'un dels primers conversos, Rubén, el qual l'incita a conservar el seu rang si es fa cristià. Un cop convertit Teodor, els altres jueus es faran batejar en massa.

Li deia [Rubén] “¿De què tens por, senyor Teodor? Si vols seriosament trobar-te segur i desitges ser respectat i ric, creu en Crist com jo he cregut. Tu ara estàs dret; jo, en canvi, m'assec entre els bisbes. Si tu creguessis, tu t'hi asseuries i jo estaria dret davant teu.” Sentint aquestes reconvençions amb profunda atenció, Teodor ens digué: “Faré allò que vosaltres voleu; rebeu aquesta promesa; però permeteu-me que primer em dirigeixi al meu poble, per tal que tregui major profit de la meva conversió amb la dels altres” [...]

Acabades les celebracions i sortits de l'església, veiérem que ens venia a l'encontre una gran multitud de jueus. Tots unànimement demanaven rebre de mi, indigne pastor, el signe de Crist. Retornats, per tant, a l'església i donant gràcies al Senyor misericordiós, a l'instant signàrem els seus fronts amb el senyal de la salvació.

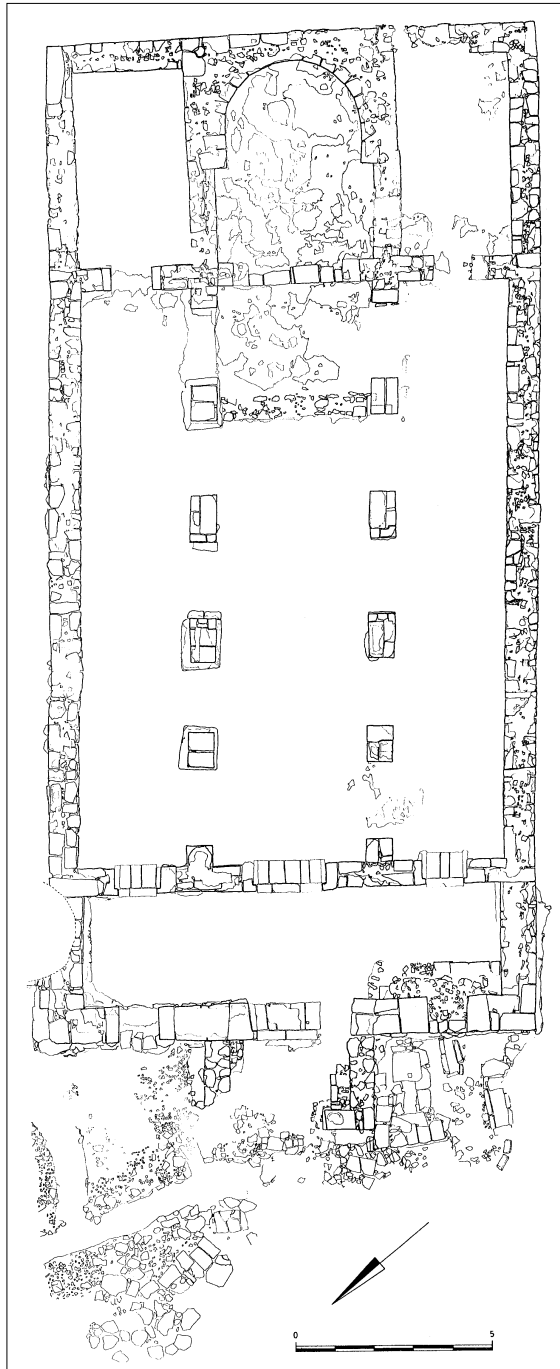
Font: Sever, *Epístola*. Traducció de Josep Amengual, *Els orígens del cristianisme a les Balears* (Palma, 1991).

Document 2.14

Procopi de Cesarea, el principal cronista del regnat de Justinià, resumeix la presa de les Balears per Apol·linar a la seva obra coneguda com *De Bello Vandalico*, escrita entre els anys 540 i 555. Abans, però, ens dóna una breu notícia geogràfica sobre l'arxipèlag.

[Divisió de l'imperi romà entre Arcadi i Honori] [...] i dins l'àmbit d'aquest [columnes d'Hèrakles] Ebusa, que jeu al bell mig de l'embocadura de l'oceà dins la mar [Mediterrània], que és com el Propontis, a una distància de set dies de travessia i a dos dies més, devora ella, les altres Maiorica i Minorica, com les anomenen els nadius. Cada una de les illes de la mar caigué sota el domini d'un dels dos emperadors, segons els límits que havien establert.

(continua a la pàg. 30)

Document 2.15

Plànol de la basílica paleocristiana de Son Bou. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom VIII. Es tracta d'una basílica que presenta fortes influències africanes. Té planta rectangular i capçalera tripartida, essent l'àmbit central el presbiteri, de forma absidal; els àmbits laterals s'han denominat *dia-konikon* i *próthesis*. S'accedia a la basílica pel *protýron* connectat al vestíbul o *nàrthex*. La basílica consta de tres naus separades per intercolumnis. S'ha conservat la pica baptismal amb forma de creu lobulada, excavada en un cilindre monolític. Sembla que inicialment la pica no es trobava a la capçalera com es pot veure avui, sinó en un edifici independent fora del recinte basilical, possiblement front a l'entrada, que faria les funcions de baptisteri.

[...] i a les illes que es troben prop de l'estret per on l'oceà penetra, anomenades pels nadius Ebusa i Maiorica i Minorica, fou enviat Apol·linar, el qual havia nascut a Itàlia; però havia arribat ja de jove a Líbia. Ell havia estat recompensat per Hilderic amb una gran suma de diners, quan aquest era cap dels vàndals i després que fou destituït del poder i era confinat, com hem dit a la relació anterior, ell [Apol·linar], amb altres libis que treballaven per a la causa d'Hilderic, s'adreçaren a l'emperador Justinià per a demanar-li protecció. Ell participà a l'expedició dels romans [es refereix als bizantins] contra Guelimer i els vàndals i es mostrà com a home valent en el combat, sobretot a Tricamarum. I, com a premi de les seves gestes, li confià aquestes illes.

Font: *De Bello Vandalico*, III, 15, 2 i IV, 7-10. Traducció de Josep Amengual, *Els orígens del cristianisme a les Balears* (Palma, 1991).

Bibliografia

Per a una visió de conjunt del període romà a Menorca, vegeu la síntesi de Joan C. de Nicolás, "Romanización de Menorca", dins Josep Mascaró Pasarius, *Geografía e historia de Menorca*, tom 4 pàg. 203-283 (Maó, 1983). També el tom VIII de l'*Enciclopèdia de Menorca*, dedicat a l'arqueologia. Sobre les fonts grecollatines referides a les Balears és imprescindible el llibre de Coloma Blanes i altres, *Les Illes a les fonts clàssiques* (Palma, 1990); d'aquest llibre hem pres les traduccions –amb molt lleus adaptacions– dels textos de Diodor, Estrabó, Tit Livi i Plini que reproduïm a aquest capítol i a l'anterior. Sobre les ciutats romanes i la vida municipal, vegeu els llibres d'Enrique García Riaza i María Luisa Sánchez León *Roma y la municipalización de las Baleares* (Palma, 2000) i el coordinat per Margarita Orfila i Miquel À. Cau *Les ciutats romanes del llevant peninsular i les Illes Balears* (Barcelona, 2004). Sobre l'antiguitat tardana és imprescindible el llibre de Josep Amengual *Els orígens del cristianisme a les Balears* (Palma, 1991; 2 volums); del llibre del pare Amengual hem pres la traducció dels fragments de l'*Epístola* de Sever i el de Procopi. També sobre l'epístola de Sever, vegeu el llibre de Josep Sastre Portella, *La Carta de Sever de Menorca. Anàlisi de les principals citacions bíbliques* (Maó, 2000). Sobre l'antiguitat tardana vegeu també el llibre dirigit pel professor Pere de Palol, *Les Illes Balears en temps cristians fins als àrabs* (Maó, 1988). Pel que fa a les pàgines web, podeu consultar la de l'Ecomuseu de Cavalleria a www.ecomuseudecavalleria.com, que mostra les campanyes d'excavació al jaciment romà de Sanitja.

3. MENORCA MUSULMANA

Resum històric

La fulgurant expansió musulmana del segle VII suposà el trencament de la unitat cultural i religiosa de la Mediterrània assolida durant la romanitat. La Mediterrània, en efecte, quedà dividida entre el nord cristià i el sud musulmà. Les Balears, doncs, quedaven com a terra fronterera, nominalment sota el domini de l'imperi d'Orient, però en realitat deixades a la seva sort. L'any 707 els musulmans saquejaren Menorca i Mallorca, però no les van ocupar. Durant el segle VIII es degueren succeir els atacs més o manco esporàdics. Desemparats, els illencs demanaren socors a Carlemany [document 3.1].

La sort de les Balears empitjorà durant el segle IX. En un moment indeterminat d'aquesta centúria es degué signar un tractat de submissió amb l'emirat de Còrdova que els illencs van trencar. Com a represàlia, Abd al-Rahman II envià l'any 848 una armada per castigar els illencs, els quals hagueren d'enviar ambaixadors a Còrdova per suplicar el perdó de l'emir [document 3.2]. Deu anys més tard van ser els normands els que saquejaren l'arxipèlag [document 3.3]. Durant la segona meitat del segle IX la població balear, encara cristiana, havia quedat molt minvada fins el punt que no tenia bisbes propis, per la qual cosa el bisbe de Girona Servusdei demanà als papes Formós (any 892) i Romà (893 [document 3.4]) el reconeixement de la jurisdicció eclesiàstica sobre Menorca i Mallorca. Pocs anys més tard, però, les illes eren annexionades a l'emirat de Còrdova.

En efecte, el 902/903 Isam al-Khawlani conquistava les Balears en nom de l'emir andalusí Abd-Allah. Els cristians que vivien a les Illes oferiren resistència als castells de l'interior [document 3.5], però un cop vençuda aquesta s'inicià la colonització de l'arxipèlag per clans berbers i àrabs procedents d'al-Andalus i el Magrib. Molts d'aquests clans han deixat la seva petjada a la toponímia.

Les circumstàncies polítiques de l'arxipèlag balear entre els segles X i XIII foren molt accidentades: vinculació al poder omeia (emiral primer i califal després) d'al-Andalus fins el 1015; subjecció a la taifa de Dénia fins el 1076; taifa independent de Mallorca fins la croada pisanocatalana (1115); període almoràvit fins 1202; període almohade fins a la conquesta cristiana de Mallorca (1229). Tanmateix, és molt poc el que els textos de l'època ens diuen de Menorca. L'illa apareix sempre com un simple apèndix de Mallorca i, amb seguretat, estava poc poblada. Només hi havia un nucli urbà a l'actual Ciutadella, on hi residien els representants del poder a l'illa. La gran majoria de la població vivia dispersa al camp en alqueries i rafals, dedicada a l'agricultura i la ramaderia [document 3.6]. Com a la resta de les Balears (anomenades Illes Orientals d'al-Andalus), a Manurqa els pagesos andalusins desenvoluparen una agricultura de regadiu, sobretot als llits dels barrancs del sud de l'illa (Algendar, Son Boter, Cala en Porter, etc.) [document 3.7]. A poc a poc, l'arqueologia ens va desvetllant aspectes molt interessants de la vida dels musulmans menorquins.

A més, hi havia dos castells, el de Magun (Maó) i el de Sent Agayz (Santa Àgueda). Aquest últim era un castell de refugi compost per tres grans recintes que aprofitaven els

desnivells del cim de la muntanya de Santa Àgueda (Ferrerries) [document 3.8]. La població que vivia dispersa pel camp es devia refugiar en aquests castells, amb els seus ramats, en cas d'atac exterior. I és que la vida a la Manurqa musulmana no degué ser fàcil. L'illa fou atacada en diverses ocasions, com ara l'any 1108 pels noruecs del rei Sigurd, el 1114 pels croats pisanocatalans [document 3.9] i, l'any 1146, pels genovesos. A més, Menorca es va veure implicada en les pugnes dels almoràvits mallorquins (els Banu Ganiya) i els almohades, els quals conquistarien l'illa el 1202.

Jaume I conquistà Mallorca entre 1229 i 1232. El monarca catalanoaragonès havia cedit la conquesta de les Pitiüses a diversos magnats (que la consumarien el 1235) però decidí de pactar la submissió dels musulmans menorquins. En realitat, aquests no tenien elecció i el pacte els salvà d'una desfeta segura. L'islam es mantindria així a Menorca fins gairebé el final del segle XIII. El pacte d'infeudació de la Manurqa musulmana, signat el 17 de juny de 1231, és conegut pel nom de tractat de Capdepera. D'acord amb les seves clàusules, els menorquins es reconeixien vassalls del rei Jaume, el qual es comprometia a protegir-los i es comprometien a pagar-li un tribut anual. A canvi, el rei els permetia de conservar les seves propietats, cultura i religió i els concedia de ser governats per les seves pròpies autoritats i lleis [document 3.10]. Menorca es convertia així en una mena de principat autònom vinculat al regne cristià de Mallorca.

Aquest és, precisament, el període millor conegut de la Menorca musulmana. El qadi Abú Abd-Allah Muhammad seria substituït pel moixerif Said ibn Hakam l'any 1234, arran d'un cop d'estat fet segurament amb el vist i plau de Jaume I. Said, el qual adoptà el títol de rais, governà Menorca amb mà de ferro fins a la seva mort, succeïda l'any 1282. Home de lletres, Said ibn Hakam convertí la petita Ciutadella en una cort literària en envoltar-se d'un grup de deixebles i de donar asil a diversos poetes i intel·lectuals que fugien de la desfeta d'al-Andalus [document 3.11]. També va fer construir un palau amb jardins a Ciutadella, a la zona compresa entre la plaça des Born i el carrer de Sant Jeroni.

Mort Said, el succeí el seu fill Abu Umar, també home de cultura però mancat del tacte polític de son pare. Durant l'estada de l'armada de Pere el Gran d'Aragó al port de Maó l'any 1282, Abu Umar es guanyà les ires del rei en desvetllar els seus propòsits de dirigir-se a Alcoll [document 3.12]. La convulsa situació mediterrània arran de la conquesta de Sicília per Pere el Gran va fer la resta. El conflicte que enfrontaria el casal de Barcelona amb els seus parents de Mallorca, el Papat, França i Carles d'Anjou tindria al capdavant conseqüències funestes per a la petita Manurqa: la conquesta d'Alfons el Liberal i la total anihilació de la societat islàmica menorquina.

Materials

Document 3.1

Els annalistes carolingis ens donen algunes notícies molt interessants sobre la precària situació que vivien les Balears en el tombant dels segles VIII al IX. Els illencs havien demanat a Carlemany que els defensàs dels sarraïns, però sembla que les Balears mai no varen quedar subjectades a l'imperi carolingi. També ens assabenten de l'emboscada que Ermenguer (o Ermengol), comte d'Empúries, va parar a les naus musulmanes en aigües de les Balears.

Any 798:

Les illes Balears han estat saquejades pels moros i sarraïns.

Les illes Balears, que pels seus habitants són anomenades Maiorica i Minorica, han estat saquejades pels moros que es dediquen a la pirateria.

Any 799:

Però les illes Balears, que l'any passat foren saquejades pels moros i sarraïns, una volta que hagueren demanat i acceptat l'auxili dels nostres, se'ns han entregat i, amb l'auxili de Déu, han estat defensades pels nostres de les incursions dels pirates. Les insígnies que també foren arrabassades als moros durant la confrontació, foren presentades al senyor rei.

Any 813:

Ermenguer, comte empurità, parà una emboscada a Maiorica als moros que de Còrsica tornaven cap a Hispània amb molt de botí i els arrabassà vuit naus a les quals trobà més de cinc-cents captius.

Font: *Annales Regni Francorum*. Traducció de Josep Amengual, *Els orígens del cristianisme a les Balears* (Palma, 1991).

Document 3.2

L'emirat omeia d'al-Andalus havia sotmès les Balears, encara habitades per cristians, a una situació de vassallatge. Els illencs van trencar aquest pacte per causes que desconexim i l'emir Abd al-Rahman II envià una poderosa flota per castigar-los. Encara que segurament el document exagera la importància de l'armada i del botí obtingut, no hi ha dubte que Menorca i Mallorca (res no es diu de les Pitiüses) patiren un cop molt fort. Els illencs es dirigiren a l'emir i li suplicaren el seu perdó.

El 234 [any 848], el príncep [Abd al-Rahman II] envià contra els mallorquins tropes encarregades de combatre'ls, per a castigar-los i abatre el seu orgull, perquè sense respectar els tractats damnaven els vaixells musulmans que passaven per les seves aigües. Tres-cents vaixells els atacaren i Al-là, tot afavorint generosament els nostres, els hi atorgà la victòria de manera que conquistaren la major part de les illes.

El 235 [any 849] els habitants de Mallorca i de Menorca dirigiren a Abd al-Rahman una carta en la qual li exposaven els patiments que els infligien els musulmans. L'emir els respongué en termes que vaig a reproduir en part: "He rebut la carta en què m'exposau el que us afecta, la incursió de les tropes que he enviat per a atacar-vos, la situació miserable a la què han estat reduïts els vostres fills i els vostres béns; les sumes que heu hagut de pagar, la imminència d'una total destrucció a la què estau exposats. Em demanau que prengui la vostra causa pel meu compte i que accepti la vostra oferta de pagar tributs i de renovar els tractats mitjançant la promesa per la vostra part d'obediència i fidelitat als musulmans, d'abstenció de tot acte reprehensible i del pagament exacte d'allò a què estau obligats. Esperam que el càstig que se us ha infligit us servirà de correctiu i un impedirà de reincidir [en la vostra rebel·lió]. I en conseqüència us concedim el pacte i la protecció consentida per Al-là."

Font: Ibn Idari, *Kitab al-Bayan al-Magrib*. Traduït al català de la versió castellana de C. Sánchez-Albornoz.

Document 3.3

Encara que els normands es movien habitualment a l'àrea del Mar del Nord i l'Atlàntic, en alguna ocasió penetraren a la Mediterrània. En una d'aquestes incursions, l'any 859, saquejaren Formentera, Mallorca i Menorca, tal com indica la Crònica d'Alfons III d'Astúries. Observi's com el cronista asturià, que escriu devers el 881, dóna el nom d'Espanya (Spània) a al-Andalus.

De bell nou, per aquestes saons, els normands, amb accions de pirateria, arribaren a les nostres costes. Seguidament partiren cap a Spània i destruïren tot el seu litoral saquejant a sang i foc. Des d'allí, travessant la mar, ocuparen la ciutat de Mauritània anomenada Naccor, on mataren amb l'espasa una multitud de caldeus [musulmans]. Finalment, arribats a Maiorica, Fermentella [Formentera] i Minorica, les despoblaren amb l'espasa. Després es traslladaren a Grècia i després de tres anys retornaren al seu país.

Font: *Chronicon Sebastiani o Crònica d'Alfons III*. Traducció de Josep Amengual, *Els orígens del cristianisme a les Balears* (Palma, 1991).

Document 3.4

La butlla del papa Romà, del 897, venia a ratificar una d'anterior del papa Formós (892). El bisbe Servusdei de Girona rebia la jurisdicció sobre les illes de Mallorca i Menorca, signe evident que ja no hi havia bisbes, potser des de feia molts anys. Tanmateix, Servusdei no podria fer efectiva aquesta jurisdicció en ocupar els musulmans les Balears pocs anys més tard. Alguns autors han plantejat serioses objeccions al fet que aquest text es refereixi efectivament a les Balears, si bé d'altres creuen que es tracta de les nostres illes.

Romà, bisbe, servent dels servents de Déu, al reverendíssim Servusdei, bisbe de la santa església gerundense i, mitjançant tu, a la mateixa església, a perpetuïtat.

[...] Per tant, Servusdei, ja esmentat, venerable bisbe, vingut a la seu apostòlica, i havent rebut justament i canònicament l'església gerundense [...] ens has proposat que confirmàssim, amb un privilegi d'aquesta nostra seu apostòlica, tots els béns immobles de la mateixa santa església gerundense, en honor de la santa mare de Déu i sempre verge Maria, senyora nostra, on reposa corporalment sant Fèlix, màrtir en Crist. És a dir, casa, pobles, capelles, llogarets, les illes Maiorica i Minorica, també els corrals, parròquies, terres, vinyes, prats, boscs, juntament amb els esclaus d'ambdós sexes, amb totes les seves dependències i propietats, les quals han estat entregades pels piadosos emperadors i reis o per altres temerosos de Déu a l'església gerundense, segons consta que ell fins ara posseeix legalment, com pots apreciar [...]

Font: Amengual, Josep: *Els orígens del cristianisme a les Balears* (Palma, 1991).

Document 3.5.

Segons conta l'historiador Ibn Khaldun (que visqué durant el segle XIV), Isam al-Khawlani trobà una important resistència i hagué de prendre els castells dels cristians illencs un a un. Es devia tractar de castells roquers com els d'Alaró i de Santueri, a Mallorca i, potser, el de Santa Àgueda a Menorca (caldría confirmar si abans del castell musulmà hi hagué una fortalesa bizantina). Segons conta un altre autor, al-Zuhri (mort entre els anys 1154 i 1161), els musul-

mans mallorquins encara recordaven que la resistència dels cristians havia resultat prou aferissada, encara que amb uns termes un tant hiperbòlics.

Al seu bell mig [de Mallorca] hi ha una fortalesa d'una altura considerable, sense igual en el món habitat, coneguda pel nom de Hisn Alarun [el castell d'Alaró]. Els mallorquins conten que quan la conquesta de l'illa a l'època de Muhammad, fill del cinquè emir omeia d'al-Andalus, els Rum [nom amb el qual els musulmans designaven els cristians d'origen bizantí], després de ser presa l'illa, es mantingueren durant vuit anys i cinc mesos en aquesta fortalesa, sense que ningú no pogués fer res contra ells, fins que esgotaren els seus queviures. Aquesta fortalesa fou edificada al cim d'una muntanya on hi ha una font abundosa.

Font: Barceló, Miquel: "Alguns problemes d'història agrària mallorquina suggerits pel text d'al-Zuhri". *Recerques* núm. 8 (Barcelona, 1975).

Document 3.6

El mateix al-Zuhri també ens ofereix una breu descripció de l'arxipèlag. De Menorca destaca la seva riquesa agrícola i la qualitat de la carn dels seus bous.

Immediatament a l'est d'aquesta illa [Mallorca], es troba la de Menorca. És petita, copiosa de productes de la terra i de vinyes. A cap lloc del món no hi ha carn millor que la que donen els seus bous i vaques. Quan es cou es fon com si fos greix i es transforma en oli. Hi ha poques ovelles.

D'allà s'exporta una planta anomenada hallalt [potser s'ha d'identificar aquesta planta amb el fonoll], amb la qual es practica una mena d'encisament com es fa amb les pedres del desert esmentades més abans.

Aquestes tres illes han de considerar-se part d'al-Andalus, atès que la natura i el caràcter dels seus habitants són semblants als d'al-Andalus. A totes tres hi ha l'animal anomenat conill, que no es troba a cap altre lloc més que a al-Andalus.

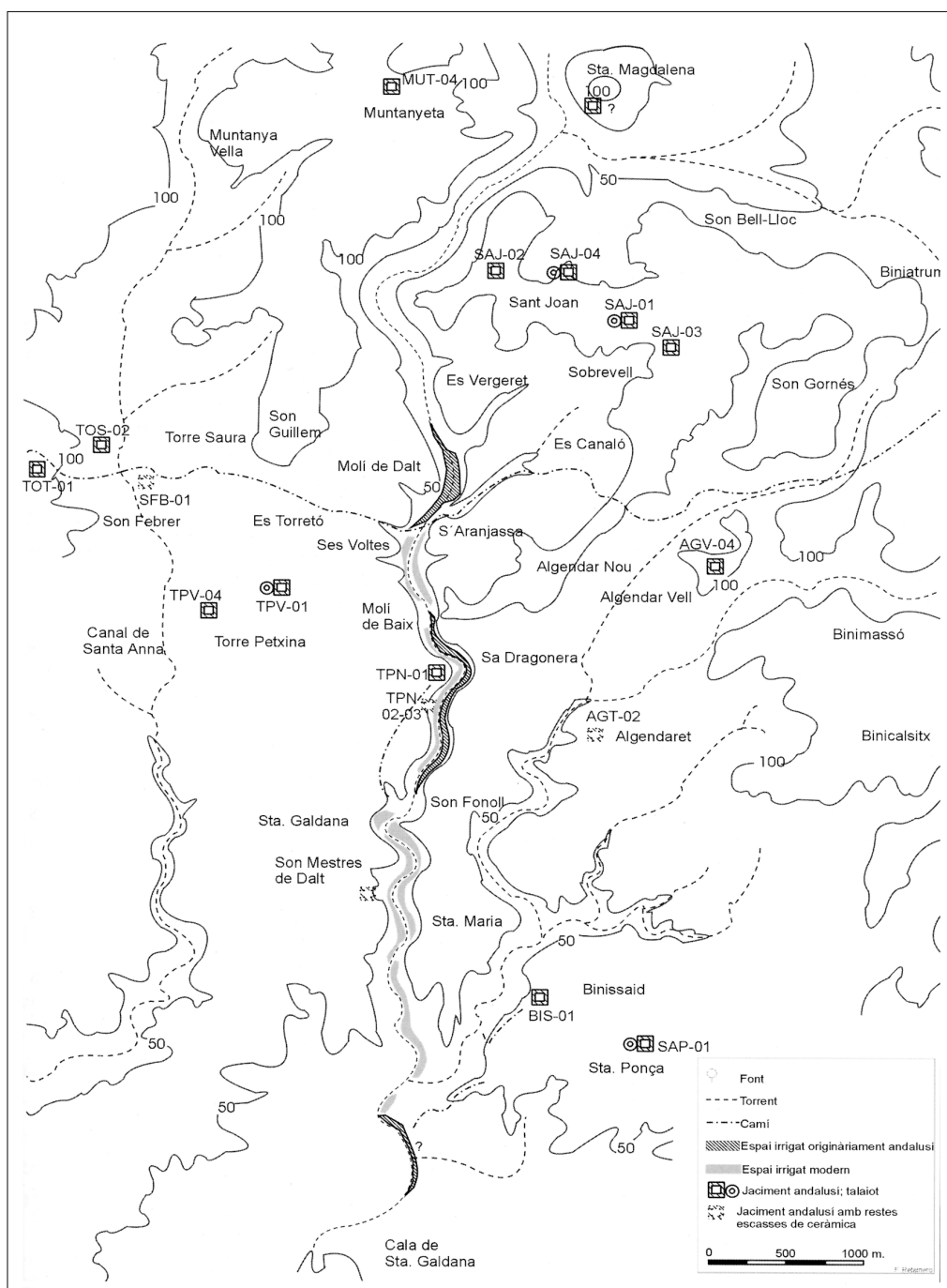
Font: Barceló, Miquel: "Alguns problemes d'història agrària mallorquina suggerits pel text d'al-Zuhri". *Recerques* núm. 8 (Barcelona, 1975).

Document 3.7 (pàg. 36)

Mapa dels assentaments andalusins entre al barranc d'Algendar. Font: M. Barceló i F. Retamero, *Els barrancs tancats. L'ordre pagès al sud de Menorca en època andalusina (segles X-XIII)* (Maó, 2005).

Document 3.8 (pàg. 37)

El castell de Sent Agaiz, que coneixem amb el nom de Santa Àgueda, és una gran fortalesa que compta amb tres recintes. Es tractava d'un castell de refugi, però que comptava amb una zona d'hàbitat al recinte central i una altra al del Castellet, pel que es desprèn de la documentació posterior a la conquesta i per la gran quantitat de ceràmica que s'hi troba en superfície. És el principal jaciment arqueològic d'època musulmana de Menorca. Font: Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, *La Isla de Menorca*, tom 2.

Document 3.9

Potser fou Menorca l'illa que va resultar menys afectada per l'expedició dels croats pisans i catalans (1114-1115). Mentre Eivissa i Mallorca van resultar devastades i saquejades, inclo-ses les respectives ciutats, sembla que Menorca només patí algunes incursions menors que fins i tot foren rebutjades. El *Liber Maiolichinus*, poema llatí que narra l'expedició dels croats, es refereix a Menorca en dos breus passatges. El primer conta l'arribada d'una nau a Menorca en els moments preliminars de la croada; els cavallers francesos que s'han allistat a la croada es fan passar per genovesos, però l'engany és descobert i són atacats pels menorquins; el vaixell salpa i es dirigeix a Mallorca. El segon, és un desembarcament dels croats que és repel·lit pels illencs.

Ell mateix [el francès Albert, fill d'Hug] digué que arribà als teus ports, Menorca, amb la nau esmentada, empesa per l'alè dels vents; contava que la nau tenia el rumb dret i que els cavalls aclaparats per la força de la set, havien begut vi. Contava també que alguns havien mort i que els havien abandonat al mar, abans que el vaixell pogués arribar als llocs mencionats. Així mateix explicà que els moros havien anat cap a ells demanant-los d'on eren i on es dirigien. El mariner respongué: "Som genovesos i ens dirigim a Bugia. Però com que la tropa pisana ens odia profundament i com que per damunt de tot conservam la vostra amistat, per por als pisans ens hem afanyat a arribar a les vostres costes. Gràcies a vosaltres hem evitat els enemics que ens creàrem perquè no volguérem lluitar al seu costat. Molesten tots els que poden sense que nosaltres en tinguem la culpa; tots els mars estan plens de pisans i, orgullosos, es dediquen a atemorir la gent amb renovats furors. Els hem vist solcar el mar i, segons tenim entès, aixequen les seves tendes onsevulla de les nostres costes. Tant si volen fer-nos mal com prendre'ns els nostres béns, us demanem que, promptes, ens proporcioneu ajuda. Sabem cert que han vingut i els tenim molta por."

Al punt contesten: "Vosaltres portau cavalls" (que casualment rellinaven). Es diu que la gent roïna sovint, quan està enfurismada, fa això: propaga rumors i provoca avalots. L'enemic s'endinsa a les naus que ocupa ràpidament, intenta pertorbar-nos amb sagetes amenaçadores i, a la cara, ens acusa de mentiders. La nostra tropa, bastant confiada i gens cansada, agafa les armes i s'encén en una ira inútil perquè un ventet, aparegut de sobte, estengué les veles i ens permeté arribar tot seguit a les costes de Mallorca.

Font: *Liber Maiolichinus*, llibre II. Traducció de Mireia Mulet (Palma, 1991).

Després que l'impuls habitual del mar les ajuntà, [les naus dels croats] entraren als teus segurs ports, Cabrera, i l'endemà els herois llatins arribaren als confins de Pollença. Quan els habitants de la vall els descobriren, fugiren deixant les seves cases buides de menjar i quedant els camps deserts dels ramats que hi pasturaven. Aleshores Menorca, encara que de mala gana, acollí els joves llatins. Escampats pels camps, agafaven botí. Contra ells arriben esquadrons de cavalleria i d'infanteria i, fent-los fugir, se'n tornen a les seves naus. Els llancen pedres i moltes sagetes i no els deixen roman-dre tranquils al port. Els queviures faltaren als homes llatins i s'alimentaren de les herbes, arrabassades d'arrel que hi havia en el camp. Com que els cavallers, embarcats, no podien suportar la fam, decidiren dirigir el seu curs cap a Barcelona.

Font: *Liber Maiolichinus*, llibre II. Traducció de Mireia Mulet (Palma, 1991).

Document 3.10

Coneixem el tractat de Capdepera per dues fonts. Una d'elles és el text llatí del mateix tractat; l'altra, la versió literària que ens dona el *Llibre dels Feits* de Jaume I. Aquesta última, que és la que reproduïm lleugerament adaptada, conta també l'estratagema de què es valgué el rei per forçar els menorquins a pactar. Fos tal com ho conta el rei o no (ben segur que els menorquins sabien que Jaume I no disposava en aquell moment de tropes per envair Menorca), el cert és que els notables de Manurqa no tenien altre alternativa que la submissió. Un altre detall important: és el primer cop que apareix el topònim Ciutadella.

E manam a en Bernat de Sancta Eugènia e a don Assalit de Gúdar, e al comanador [de l'orde del Temple] que havia dita la paraula, que fos cadascun d'ells en cadascuna galera, e que els dixessen que nós érem aquí ab nostra host, e que no volíem la llur mort [dels musulmans menorquins]: car ja havien vist e oït dels de Mallorques que no es volgueren retre a nós com los emprès. E si ells se volien retre a nós, e fer a nós com ço que férem al rei de Mallorques [es refereix a Abú Yahia, últim valí de l'illa], que els prendríem a mercè: e si volien més la mort e la presó que venir a nostra mercè, no els en podríem excusar, car per aquella haurien a passar. E faem-los fer carta en algaravia [en àrab] de creença a un alfaquí nostre de Saragossa per nom don Salomó, germà de don Bahiel, que creguessen a aquests tots tres de la missatgeria, que els dirien per nós. Encara los dixem que nós no acostariem al Cap de la Pera, d'on ha tro [fins] a Menorca trenta milles de mar, e quan hauríem llur ardit, que aquí ens trobaríem.

E la nuit faem les galeres trasnuitar [pernoctar] ab los missatgers. E foren a Menorca altre dia entre hora nona e vespres. E l'alcaid, e tots los vells, e el poble de la terra eixiren contra aquestes galeres al port d la Ciutadella e demanaren:

De qui són les galeres?

E dixeren que del rei d'Aragó e de Mallorques e de Catalunya e que eren missatges seus qui venien a ells. E els sarraïns quan açò oïren feren desemparrar totes les armes als sarraïns e metre en terra. E dixeren que ben fossen venguts, e que eixissin saus e segurs sobre llurs testes, e que els farien plaers e honor e amor. E les galeres posaren les popes en terra, e ells hagueren enviats per almatracs, e per estores, e per coixins, e que saguessin i s'apleguessin. E eixiren tots tres de les galeres, e un jueu que nós los havíem lliurat per trujanmà [traductor]. E l'alcaid e son frare [germà], e el moixerif, lo qual nós puis faem raiz de Menorca, qui era natural de Xibília [es refereix a Said ibn Hakam], e tots los vells [es refereix als caps dels clans menorquins] escoltaren molt bé la carta e el missatge que nós los enviam, e ab gran devoció: e dixeren que s'acordarien.

E l'acord fo aital que els pregaren que s'esperassen tro [fins] en l'altre dia: e enviaren per més vells qui eren de l'illa, mes en aquell lloc no eren, per ço que poguessen haver llur consell pus complidament. [...] E al vespre quan los sarraïns se n'entraren en la vila, los nostres missatgers se n'entraren en les galeres. E aquell dia a hora de vespres fom nós al Cap de la Pera, que és a vista de Menorques. E vejats bella host de rei que no havia ab nós sinó sis cavallers, e quatre cavalls, e un escut, e cinc escuders que ens servien, e deu homes de criaçó, e els troters. E quan venc que es volia escurir [fer foc], enans que manjàssem, haguem foc, e dixem a aquests nostres que vinguessen tots ab nós, e metem foc a més de tres-cents focs per les mates çà e llà, en semblança d'host qui lla albergava. E quan açò veieren los sarraïns enviaren dir per dos vells als nostres missatgers: E a què era açò d'aquells focs que es feien al Cap de la Pera? E dixeren los nostres, que açò era que el rei qui era aquí ab ses hosts: car així los ho havíem castigat:

e vol oir la vostra resposta breument o d'u o d'als. E quan los sarraïns oïren açò hagueren gran temor entre si: e quan venc al matí dixeren que es sofrissin un poc, que en breu hauria la resposta. E ells dixeren que ho farien.

E quan venc el matí, que hagueren feta llur oració los sarraïns, eixiren l'alcaid e son frare, a l'almoixerif e els vells e bé tres-cents dels moros dels millors hòmens de l'illa e dixeren: Que agraïen molt a Déu e a nós lo bon missatge que els enviàrem, car bé coneixien que llongament no es podien defendre a nós, e que farien escriure ab nós en un lo pleit. E el pleit fou aital, que deien que l'illa era molt pobra e en aquella illa no havien lloc en què poguessen fer sementer per la desena part de la gent que hi havia, e que ens tendrien per llur senyor, e ço que ells haurien ho partirien ab nós: car raó era que el senyor hagués de sos hòmens, e que ens darien cascun any tres milia quarteres de forment e cent vaques, e cinc-centes entre cabres e ovelles, e que nós faéssem carta ab ells que els gardássem e els defenéssem així com hòmens nostres e vassalls: e aquesta cosa farien a nós, e als nostres per tostemps. E dixeren los nostres missatges, que encara haurien plus a fer, que ens dessien postat [possessió] de Ciutadella, e d'aquell puig en què és lo major castell de l'illa [el castell de Santa Àgueda], e si altres hi havia que ens en dessien postat de totes. E en açò ells vengueren forçats e tirant; e, quan venc a la darrerria ells havien oït dir que nós érem bon senyor a les gents nostres, e així havien esperança que seríem ab ells. E en aquest pleit, ço és, a fer les cartes e fer-les jurar sobre l'Alcorà a tots los majors e els mellors hòmens de l'illa hagueren a estar tres dies que no ho pogueren acabar. E don Assalit feu metre en les cartes que hi haguéssin dos quintars de mantega cada any, et dues-centes barques per bestiar a passar [en realitat no es tractava de 200 barques, sinó de 200 besants de plata; es tracta d'un afegit posterior]. E nós estiguem al Cap de la Pera totavia esperant les galeres ab los missatgers que nós haviem enviats, nós fauent tota vegada aquells focs que férem primerament.

Font: Jaume I, *Llibre dels Feits*, capítols 118-122.

Document 3.11

Said ibn Hakam, rais de Manurqa, assolí una notable fama com a poeta i mecenes de les arts. Co-neixem alguns dels seus poemes, recollits al *Kitab Lulab al-albab*. Heus aquí una petita mostra:

*Menorca és excel·lent i la seva gent honrada.
Déu ens dugui la pluja a tots!
Amb ells, terra i gent, m'he portat bé i generós.
Ells van trobar el just comportament,
jo el millor lloc per a viure.
Menorca du la ema de magnificència,
la ena de noblesa, la erra de realisme
i la ce de cohesió col·lectiva.
Déu sap com me l'estim, Menorca.
L'estim amb l'amor malenconiós
de qui n'enyora la unió.
Si jo fos porter d'una de les portes del Paradís, diria:
Entrau, oh gents de Menorca,
i instal·lau-vos al lloc més elevat!*

* * *

*M'he educat entre els savis del meu temps
i en ells he buscat i trobat allò que sé.
La prosa i la poesia que em vanaglorü de saber,
d'ells les he apreses i bonament en presumesc.
Enseny el que m'ensenyaren
i els mestres em van transmetre. Això, i més.
Sóc Saïd, de cognom el Legítim,
que de guia fa a qui cerca el camí.*

* * *

*L'odi és la malaltia dels cors
i el perdó n'és l'únic metge.
Siguem magnànims amb el culpable,
potser així també ell es penedirà.*

Font: *Kitab Lulab*. Versió de Josep Piera, adaptada.

Document 3.12

Pere el Gran va fer escala al port de Maó amb la seva armada. El monarca mantenia en secret els seus plans de dirigir-se a Alcoll, al nord d'Àfrica per, des d'allà, estar a punt de saltar a Sicília on es coïa la revolta contra els angevins francesos. El va rebre amb tots els honors el rais Abú Umar ibn Saïd, el qual acabava de succeir el seu pare Saïd ibn Hakam. El rais menorquí, però, donà avis als d'aquella ciutat nord-africana i frustrà momentàniament els plans del rei Pere, el qual no oblidaria un fet que els cronistes qualificaren de traïció. Observi's que Descot té cura d'assenyalar que Menorca estava sota la senyoria del rei d'Aragó, quan en realitat ho era del seu germà Jaume II de Mallorca.

E quan lo mal temps fo passat, partiren cascuns [dels vaixells de la flota] d'allà on eren e anaren-se'n a Maon, qui és en l'illa de Menorca, qui és de sarraïns, de la sua senyoria. En aquella illa de Menorca estan bé deu mília hòmens d'armes sarraïns, dels quals n'hi ha cinquanta hòmens ben encavalcats; e són tots de la senyoria del rei d'Aragó. E han aital costum: que de totes parts de l'illa estan guàrdies, e sempre vénen a la mar, lla on la vela deu arribar, ab llurs armes, per tal que null hom no pogués entrar en llur terra sens llur voluntat. E quan ells veieren la host del rei venir a Maon, qui és bon port, vengueren tots aquí ab llurs armes, a peu e a cavall, amb lo senyor de l'illa qui és sarraí e s'apella moixerif [es refereix al rais Abú Umar ibn Saïd].

E quan lo rei fo dins lo port ab tot son navili, féu manament a tots cells de la sua host, que null hom no devallàs en terra menys de son comiat. E ell féu posar una tenda en una illeta que és en lo port de Maon, e aquí ell devallà a estec, e feu aparellar de menjar; e cascun dels barons feren aquí parar llurs tendes prop del rei, e devallaren en terra e acompanyaren lo rei. Lo senyor de l'illa, sarraí, féu venir molts bous e moltes vaques, e moltons e gallines assats [en quantitat], e tramès al rei sos missatges que prengués aquell bestiar e tot ço qui mester li fos de l'illa, així com a cosa qui sua era, e a se volentat de fer; e al rei hac-li'n gran grat, e prengué ço qui mester li'n fo a sos obs e a sos barons, tant que mentre que aquí estigueren, hagueren prou pa fresc, e carn, e gallines, e ous,

e formatges, e burri [mantega] e molt d'altre refrescament. E sempre lo moixerif muntà en una galera, e anà al rei, e quan fo davant d'ell, agenollà-se a ell e besà-li los peus e les mans, e puis assec-se davant lo rei e dix-li:

Ben siats vós vingut, així com lo mellor senyor que sia de ningunes gents veus ací un vostre servo; e tots aquestes gents qui ací veets que jo són aparellat de fer tot ço que manets.

Amic –dix-li lo rei–, anats-vos-en, que jo em tenc per pagat de vós e de vostres gents, e ara no he res mester de vós.

Ab tant, lo moixerif pres comiat del rei, e tornà-se'n en terra a sa gent e aparellà grans presents d'aur e d'argent que tramès al rei: sí que el rei se'n tenc per pagar d'ell. Mas no anà a gaire de temps que el dit moixerif féu molt gran deslleialtat al rei.

Font: Descloit, Bernat: *Crònica*, capítol LXXIX.

Bibliografia

Com a panoràmica general, sobretot pel que fa als esdeveniments polítics, poden consultar el capítol “Menorca musulmana”, de Guillem Rosselló Bordoy, dins *Historia de Menorca. De los orígenes al final de la Edad Media*, dirigit per Maria Lluïsa Serra (Maó, 1977). En els últims anys s'han publicat nombrosos articles monogràfics sobre la Menorca musulmana. Un bon estat de la qüestió el trobareu al núm. 15-16 de la revista *Publicacions des Born* (Ciutadella, 2006) que recull les ponències i comunicacions presentades a les I Jornades de Recerca Històrica de Menorca dedicades a la figura de Said ibn Hakam i el seu temps. Sobre Said i la seva cort literària són també de gran interès els articles d'Emilio Molina López “El gobierno independiente de Menorca y sus relaciones con al-Andalus e Ifriqîya” (*Revista de Menorca*, Maó, 1982) i María Jesús Rubiera de Epalza, “La corte literaria de Ibn Said de Menorca (s. XIII)” (*Revista de Menorca*, Maó, 1984). Encara que majoritàriament es refereixen a Mallorca, són interessants també els treballs de Miquel Barceló recollits al volum *Sobre Mayurqa* (Palma, 1984). Sobre els espais irrigats dels barrancs menorquins és imprescindible el llibre dirigit per Miquel Barceló i Fèlix Retamero *Els barrancs tancats. L'ordre pagès al sud de Menorca en època andalusina (segles X-XIII)* (Maó, 2005).

4. CONQUESTA CRISTIANA I COLONITZACIÓ FEUDAL. EI REGNE DE MALLORCA

Introducció

En morir Jaume I l'any 1276 dividí els seus estats entre els seus dos fills. Pere, el primogènit, rebé els regnes d'Aragó i València i el principat de Catalunya. Jaume, el menor, rebé el regne de Mallorca amb Eivissa i la taifa feudatària de Menorca, els comtats del Rosselló, Conflent, Vallespir i Cerdanya, la baronia de Montpeller i els petits enclavaments *occitans* d'Omelladès i Carladès [document 4.1]. Pere, dit el Gran, mai no acceptà de bon grat la decisió de son pare i l'any 1279 obligà el seu germà Jaume a convertir-se en feudatari seu. Les relacions entre ambdós germans anaren deteriorant-se de manera que en esclatar el conflicte de les **Vespres Sicilianes** (1282) Jaume prengué partit per Felip l'Ardit de França i els seus aliats, la Santa Seu i Carles d'Anjou. En represàlia, l'infant Alfons, primogènit de Pere el Gran, s'apoderà de Mallorca l'any 1285. Mentre Alfons es trobava a Mallorca rebé la notícia de la mort de son pare, el rei Pere.

El nou monarca catalanoaragonès, Alfons, conegut com el Liberal o el Franc, planificà aviat la conquesta de Menorca, l'últim reducte musulmà del llevant d'al-Andalus. Els cronistes solen esgrimir com a argument l'ànima de venjar la traïció que el rais de l'illa havia fet a son pare l'any 1282. Hi ha, tanmateix, raons de més pes que aconsellaven organitzar una expedició amb pressa que s'havia d'executar en ple hivern, quan la climatologia era més adversa. El més probable és que el rei temés que la Menorca musulmana pogués servir de cap de pont a Jaume II de Mallorca qui, amb l'ajut francès, podia intentar recuperar els seus dominis. L'expedició, com era habitual en aquella època, quedaria justificada ideològicament com una guerra contra l'infidel.

Reunit l'exèrcit, la flota d'Alfons el Liberal salpà de Salou el 22 de novembre de 1286 i dos dies més tard arribava a la Ciutat de Mallorca. Allà rebé una ambaixada menorquina amb un missatge del rais que li oferia el seu vassallatge, que Alfons rebutjà [document 4.2]. Passades les festes de Nadal, la flota posà rumb cap a Menorca i, malgrat que una tempesta va estar a punt de desfer-la, el rei arribà al port de Maó el 5 de gener. Quan disposà de forces suficients, el rei desembarcà al nord del port de Maó el 17 de gener. Aquest dia, festivitat de Sant Antoni, es produí la topada amb els musulmans menorquins. Aquests, derrotats, abandonaren el camp i es refugiaren al castell de Santa Àgueda [document 4.3, 4.4 i 4.5]; el 21 de gener el rais capitulava. Les clàusules de la rendició foren molt dures: els musulmans menorquins i els seus béns quedarien a la mercè del rei i sols podrien sortir lliures el rais, la seva família i amics fins a un màxim de 200 persones, i aquells dels refugiats als castell de Santa Àgueda que paguessin 7 dobles i mitja per persona [document 4.6]. Alguns centenars de persones pogueren sortir lliures de Menorca rumb a terres musulmanes. La majoria de la població andalusina, però, fou esclavitzada. Molts foren venuts fora de l'illa.

D'altres quedaren com a esclaus a la mateixa illa, com a propietat dels nous pobladors o del mateix rei.

Els béns dels menorquins foren venuts en subhasta i les terres i cases quedaren en propietat del rei, el qual procedí a fer diverses donacions. Més tard deixaria el seu **procurador**, Pere de Llibià, com a encarregat de lliurar terres i cases als colons, generalment en règim d'establiment [document 4.7]. Menorca fou colonitzada per gentes procedents dels dominis del rei Alfons, especialment catalans i mallorquins (és a dir, descendent dels catalans que havien colonitzat Mallorca en temps de Jaume I), que implantaren la seva llengua catalana, la religió cristiana i la cultura i institucions pròpies de l'Europa feudal. Es tracta, doncs, d'un canvi radical respecte de l'etapa històrica precedent.

En efecte, la nova societat que s'implanta a Menorca és un reflex de la de l'Europa feudal mediterrània, amb la seva divisió en tres **estaments**, dos d'ells privilegiats (la **noblesa** i el **clergat**) i un no privilegiat, compost per la resta de la població lliure i cristiana (pagesos, artesans, burgesos). També s'establí a Menorca un cert nombre de famílies jueves, que es trobaven en inferioritat legal respecte dels cristians.

El rei Alfons posà els fonaments de l'organització institucional de Menorca. Un governador representaria el rei i esdevindria la màxima autoritat a l'illa. Ciutadella seria la capital de l'illa i lloc de residència de les noves autoritats (políticoadministratives, judicials i religioses), però el rei disposà que a Maó es construís una vila murallada. Tot el territori insular, dividit en termes sota la jurisdicció d'un **batle**, formaria un municipi o **universitat** regida per **jurats** i **consellers**. Pel que fa a l'organització eclesiàstica, es crearen diverses **parròquies** que estarien sotmeses a l'autoritat del **rector** de Santa Maria de Ciutadella, el qual ostentaria el títol de **paborde**; més tard (1295) es disposà que Menorca quedàs agregada al **bisbat** de Mallorca.

Alfons el Liberal moriria el 1291 i el va succeir el seu germà Jaume el Just. El nou rei negocià la pau que culminà amb el tractat d'Anagni (1295), el qual preveia la devolució a Jaume II de Mallorca dels territoris que li havien estat arrabassats, entre d'ells Menorca. La devolució es produiria el 1298. Es restaurava així la Corona de Mallorca amb els territoris que tenia a la mort de Jaume I [document 4.8].

El regnat de Jaume II de Mallorca (mort el 1311) esdevindria fonamental per a la nostra illa. El monarca mallorquí inicià una tasca de reorganització de gran abast de les institucions i el territori menorquí que es plasma en tres documents d'importància cabdal, tots ells promulgats l'any 1301: la reorganització de la propietat agrària, en especial de les **cavalleries**; l'organització eclesiàstica, amb el document conegut amb el nom de **Pariatge**; i, finalment, amb l'atorgament de la **Carta de Franquesa**. El primer document racionalitzava la propietat agrària, modificava moltes de les donacions efectuades per Alfons el Liberal i fixava el règim jurídic de les cavalleries. Per la seva banda, el Pariatge estableix l'organització eclesiàstica de l'illa en crear o confirmar les parròquies; es tracta d'un text de gran interès per quant també té una clara vocació d'ordenació del territori [document 4.9 i 4.10]. Finalment, la Carta de Franquesa, autèntic exemple de dret paccionat entre el monarca i els menorquins [document 4.11], atorgava als habitants de l'illa un seguit de llibertats, drets i exempcions i, entre altres coses, regulava el règim municipal. Tres anys més tard, el 1304, Jaume II ordenaria la

creació d'una pobla a l'alqueria d'Ihalor, on ja hi havia la parròquia de Santa Eulàlia; seria l'origen d'Alaior.

Mort Jaume II, el succeí el seu fill Sanç (1311-1324), durant el regnat del qual els estats de la Corona de Mallorca van gaudir de pau i prosperitat. Sanç va signar un nou pariatge amb el bisbe de Mallorca l'any 1315, en el qual es va estipular el repartiment dels **delmes** entre el rei i l'Església.

El rei Sanç morí sense fills, per la qual cosa heretà la Corona de Mallorca el seu nebot Jaume, el qual regnà com a Jaume III. Com que encara era un fillet, es va constituir un consell de regència encapçalat pel seu oncle, l'infant Felip. Durant el regnat de Jaume III —el qual assolí la majoria d'edat el 1336—, començaren a manifestar-se alguns símptomes de crisi econòmica. D'altra banda, el nou rei d'Aragó, Pere el Cerimoniós, desitjava incorporar els territoris de la Corona de Mallorca als seus propis estats; cal no oblidar que ni Pere el Gran ni els seus descendents no havien acceptat mai de bon grat la decisió de Jaume el Conqueridor de crear una monarquia independent amb els territoris insulars i els del sud de França. El conflicte es precipità l'any 1343, quan Pere el Cerimoniós ocupà les Balears sense gairebé trobar-hi resistència. Així i tot, en els anys següents diverses persones foren represaliades, acusades de conspirar a favor del destronat Jaume III [document 4.12]. El rei mallorquí intentaria recuperar el seu reialme amb un exèrcit mercenari, però fou derrotat i mort a la batalla de Lluçmajor per les tropes del governador de Mallorca (octubre de 1349).

Durant l'època dels reis de Mallorca, l'economia menorquina es fonamentava en l'agricultura i la ramaderia. Tot indica que es van produir canvis molt importants respecte de l'època musulmana. Així, l'agricultura es fonamentava en el conreu extensiu de cereals i va desaparèixer gairebé completament l'agricultura de regadiu, tan important a l'època anterior. D'altra banda, la ramaderia continuava essent un dels puntals de l'economia insular. Pel que fa a les activitats artesanals i comercials, aquestes se centaven a la capital, Ciutadella. És possible que l'illa estàs poblada en aquesta època per unes cinc o sis mil persones; tanmateix els càlculs són difícils, ja que només comptam amb dos registres fiscals, els de 1329 i 1336 que ens donen 806 i 963 caps de casa contribuents, respectivament. A més a més, com Menorca era en la seva major part territori de **reialenc**, l'illa atorgava unes sanejades rendes a la Corona.

Materials

Document 4.1

La Corona d'Aragó i el regne de Mallorca a la mort de Jaume I. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 4.2

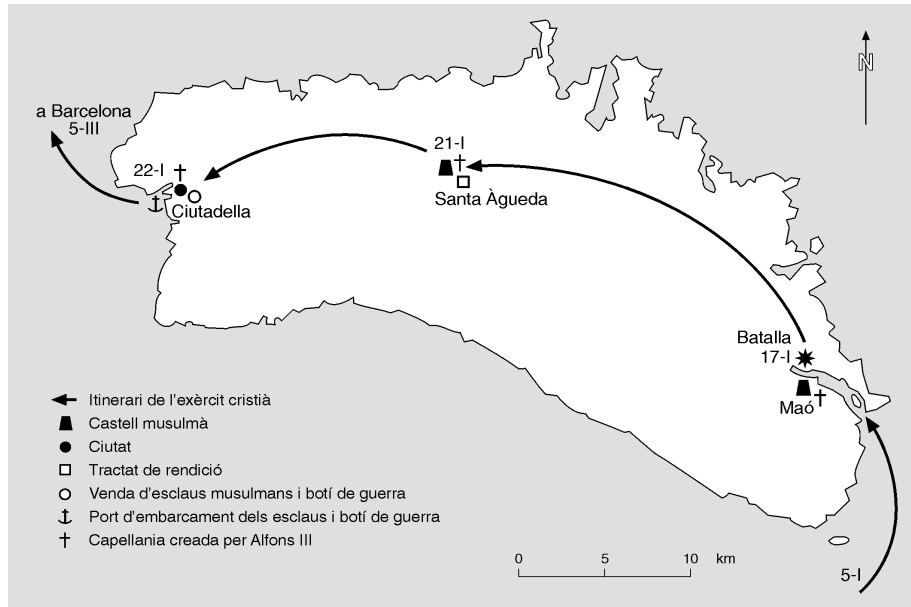
Alfons el Liberal rebutjà amb termes durs –era, en realitat, una autèntica declaració de guerra– l'oferta de vassallatge del rais menorquí en la carta que li escrigué des de la Ciutat de Mallorca el 13 de desembre de 1286. La decisió de prendre Menorca i esclavitzar la seva població ja estava presa.

Al honrat Abohambre Ahacham Abenhacham [Abu Umar Hakam ibn Hakam] fem vos saber que hem vist els vostres missatgers i la vostra carta, les paraules dels quals i la tenor de la dita carta hem entès. A les quals coses nós responem que nós sabem lo contrari de les vostres paraules. E per ço tot vos haveu greument errat contra la nostra senyoria en sofrir nostres enemics i en altres diverses maneres deixéssim nós de vós i us gitam del nostre amor. I sobre açò trametem a vós los amats i feels nostres en Pere Garcés, cavaller nostre, i en Bondany, alfaquí nostre que de vostra certifiquin a vós de les damunt dites coses.

Font: Parpal, Cosme: *La conquesta de Menorca en 1287 por Alfonso III de Aragón* (Barcelona, 1901), apèndix, document II, adaptat.

Document 4.3

Mapa de la conquesta de Menorca. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 4.4

Ramon Muntaner ens ofereix un interessant relat de la conquesta d'Alfons el Liberal. Cal recordar que les cròniques medievals no pretenen ser relats històrics objectius. Muntaner enalteix la figura del rei i exagera de manera conscient els episodis bèl·lics i el nombre dels musulmans morts i capturats.

Quan la festa fo passada, de Nadal, e el senyor rei l'hac tenguda en la ciutat de Mallorca, féu recollir tothom e féu la via de Menorca. E com fo entrò a vint milles de la illa de Menorca, una gran fortuna [tempesta] acolli-lo, així que li departí tot l'estol, en tal manera que sol ab vint galees ell pres terra al port de Maó. E com fo al port de Maó, lo moixerif de Menorca, qui s'era aparellat de defendre, e gran secors que li era vengut de Barbaria, fo-li ab tot son poder a la popa de les galees, així que tota hora era ben ab cinc-cents hòmens a cavall e ben quaranta milia de peu. E lo senyor rei, ab les galees, estava escala en terra, a la illa dels Conills [actualment és més coneguda amb el nom d'illa del Rei]. [...]

E com lo senyor rei veé que havia ben quatre-cents cavalls armats e en partida dels almogàvers, dix a l'almirall e als altres rics-hòmens que iria, que no volia pus gent esperar. E l'almirall e els altres clamaren-li mercè que no fos, mas que esperàs tot l'estol e tots sos cavallers; e ell dix que gran hivern era, e les gents qui forerien gran desaire, e que per res no ho sofreria. E axí, anà-se'n lla on era lo moixerif, ab tot son poder, e avallà-se'n, batalla arregada, en un bell pla qui és prés del dit castell de Maon; e com les hosts foren la una prop de l'altra, lo senyor rei va ferir ordonadament ab tota la sua gent, e el moixerif axí mateix contra lo senyor rei. E la batalla fo molt cruel, que los hòmens de la illa eren bons homes d'armes, e havia-hi cavallers turcs bons, que el moi-

xerif havia a sou. E la batalla fo axí cruel e fellona, que tuit havien assats què fer; mas lo senyor rei, qui era dels mellors cavallers del món, brocava ça e lla, e no li escapava a qui ell pogués ferir a colp; sí que totes ses armes hi rompé, salvant la maça, de què faïa tant, que null hom davant no li gosava estar. E així, ab la gràcia de Déu e ab la sua proesa e de les sues gents, ell vencé la batalla; sí que el moixerif fugí, e mès-se e'l castell entrò ab vint de sos parents; los altres moriren tots. E el senyor rei féu llevar lo camp a les sues gents, e puis anà assetjar lo castell on el moixerif s'era mès.

E entretant l'estol del senyor rei fo vengut; e com lo moixerif veé lo gran poder del senyor rei, ell li tramès sos missatges, e pregà que fos de gràcia e de mercè sua que ell, ab vint de sos parents que ab ell eren, ab mullers e llurs infants, que els ne lleixàs anar en Barbaria, solament ab llurs vestedures e ab vianda estrò lla; e ell retrià lo castell de Maó e la vila de Ciutadella. E lo senyor rei, per ço que tota la illa pogués haver sens tot embarg, atorgà-li-ho; e axí lo moixerif reté-li lo castell, e la vila de Ciutadella e tots los altres llocs de la illa, e li donà tot quant tresor havia. [...]

E com lo senyor rei n'hac tramès lo moixerif, anà-se'n a Ciutadella, e féu pendre totes les fombres e els infants de tota la illa, e els hòmens qui romases eren vius, qui eren assats pocs, que en la batalla foren tots morts. E com les fombres e los infants e els hòmens foren preses, de la illa, foren entre tots ben quaranta milia persones e aquelles ell féu lliurar totes, que en fos cap e major de fer vendre en Ramon Calvet, un hom honrat de Lleida. E aquell hi mès altres oficials sota si; e tramès-ne la major part a Mallorca, e puis tramès-ne en Sicília, e en Catalunya e en altres parts; e en cascun lloc se'n tenc encant públic, e de les persones e de les robes qui los foren trobades. E com açò fo ordenat, lo senyor rei ordonà que e'l port de Maó se faés una vila ben murada, e jaquí procurador en la illa Pere de Llibià, un honrat ciutadà de València, e donà-li tot poder que pogués tota la illa donar a pobladors, e que de bona gent poblàs la illa. E axí ho féu segurament, que axí és poblada la illa de Menorca de bona gent de catalans, com negún lloc por ésser bé poblat.

Font: Muntaner, Ramon: *Crònica* capítol CLXXII (adaptat).

Document 4.5

La versió musulmana de la conquesta és molt menys coneguda, però té un gran interès. L'historiador Ibn Khaldun (segle XIV) ens ha deixat també un relat de la conquesta cristiana de Menorca que té importants concordances amb les fonts cristianes, sobretot pel que fa als pactes de rendició.

L'any 685 H. [1286-1287] l'enemic s'apoderà de Manurqa. Una flota que portava 20.000 soldats sota el comandament del rei de Barcelona, aparegué davant l'illa, i com els seus caps es van fer passar per negociants, obtingueren del governador Abu Umar ibn Hakam el permís per renovar la seva provisió d'aigua. Desembarcats els cristians, començaren les hostilitats i combateren els musulmans durant tres dies. En aquest conflicte, els invasors tingueren molts milers d'homes fora de combat i el seu rei, que fins aleshores havia romàs al marge entre els seus grans dignataris, prengué en persona el comandament de l'exèrcit i marxà en socors de l'host que es retirava desordenadament. Els musulmans foren derrotats i corregueren a tancar-se dins la fortalesa. Ibn Hakam obtingué de l'enemic permís per marxar a Ceuta amb la seva família i col·locà els habitants de l'illa en la necessitat de rendir-se sense condicions. Els transportà [al rais i els

seus parents] tots a Mallorca, illa veïna a la seva. Els tresors i aprovisionaments guardats en la fortalesa caigueren en poder dels cristians.

Font: Àlvar Campaner, *Bosquejo histórico de la dominación islámica en las islas Baleares* (1888) pàg. 205-207.

Document 4.6

El tractat de Sent Agayz, nom àrab del castell de Santa Àgueda, estipula les clàusules de la rendició de l'illa. En realitat, el tractat sols afecta la població que s'havia refugiat al castell. La resta dels musulmans de l'illa quedaven en poder del rei Alfons, sense dret a rescat.

Sapient tots que per raó de desafiaments que el molt alt senyor n'Amfós, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, etc. havia fets al arrayz [rais] de Menorcha, lo dit senyor rei vench [a] prendre terra en aquella illa de Menorcha, e la gent d'aquella illa recoliren-se al castell. E com lo senyor rei demunt dit fos vengut prop aquel castell per asietar, fo parlada avinensa entre'l senyor rei damunt dit e l'arrayz en aquesta forma, ço és saber:

Quel arrayz liurarà adés e d'ara al senyor rei damunt dit lo castell d'aquella illa apelat Sent Agayz, e li derencrirà la illa.

Item, que aquel arrayz darà al senyor rei e li farà dar per cascuna cabeza de moro o de mora de qualque edat sia VII doblas i mitja, i que de tot or i argent i perles que els moros hagen, pusquen pagar la dita quantitat de dobles. I tot el que els sarraïns hagen en lo castell ne en la illa que sia tot del senyor rei exceptades les vestidures lurs e açò que hauran obs e jaer.

E aquelles persones que pagar no poran les demunt dites dobles, que romanguen en la dita illa de Menorca, a messió de les que les hagen pagades. E si dins VI mesos aquelles dobles pagades no eren despuys que l'arrayz serà en Cepta o en altre loch de Barberia, que pusca fer lo rey sa voluntat de les dites persones.

[...] Encara, que, en la composició de les dobles no sien entesos neguns moros qui sien presos, o fora el casteyl, mas quel senyor ne fassa sa voluntat.

Item, que lo arrayz sia franch d'aquesta paga des dobles ab sos fils, e ab sa companya, e ab sos amichs, en quantitat de CC persones. E que l'arrayz puscha retenir e portar ab si los llibres seus, e L espas e matalafs, e cobertors, a sa companya [grup de persones que l'acompanyaven] per portar e jaure. [...]

Font: Cosme Parpal, *La conquista de Menorca en 1287 por Alfonso III de Aragón* (Barcelona, 1901), apèndix, document XV, adaptat.

Document 4.7

Durant la seva estada a Menorca, Alfons el Liberal va fer diverses donacions de terres i cases. Els principals beneficiaris foren institucions eclesiàstiques, però també alguns particulars de diversa condició social. Però l'autèntic encarregat de distribuir terres i immobles fou el procurador reial, Pere de Llibià. Reproduïm aquí diverses donacions realitzades per Pere de Llibià l'any 1290. Observi's, però, que s'exigeixen contraprestacions com ara el residir a l'illa.

Pere de Llibià dona a Pelegrí de Montagut, cavaller, franca i lliure l'alqueria Ben-zayer amb els tres rafals Alcorayt, Benicrexent i Benhaiara, vora el port de Fornells, terme del castell de Santa Àgueda; també unes cases i un estable al dit castell, confrontants amb el graner reial, forn del rei, carrer, i la murada del castell.

Pere de Llibià dona franca i lliure a Gil Peris de Luna, cavaller, l'alqueria Benixaybó amb el rafal Biralquibir, contigu, i altres dos rafals Alcoraya Dalhambra i Benizarro, terme de Santa Àgueda, i unes cases confrontants amb la murada, compreses garrigues, pastures, llenyes, plantes, etc. amb la condició de que farà residència personal a l'illa, habitant al dit castell. Tindrà un cavall armat, però no haurà de donar delme.

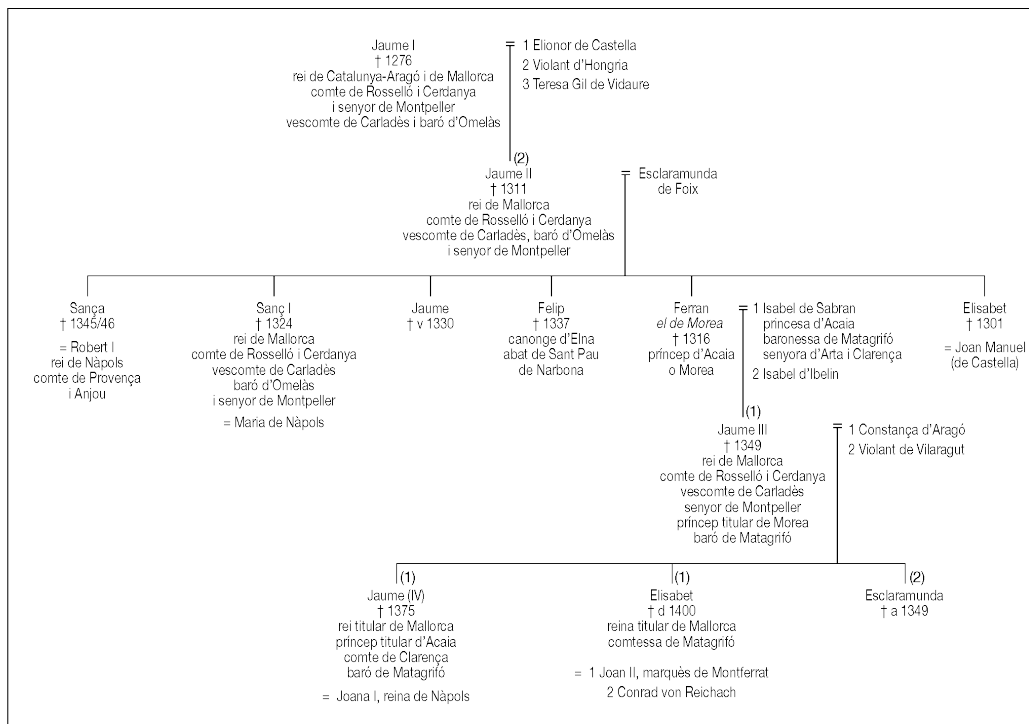
Pere de Llibià dona a Ramon Lloret, franca i lliure, l'alqueria Benilenum amb el rafal Albayul, terme de Ciutadella, parròquia d'Artrutx. A més li dona el rafal Almunia que fou d'Alhacap Fabu, vora la vinya de Pere Garcés de Nuç, cavaller, més unes cases que foren d'Ali Abunno, dins la vila de Ciutadella [...] més un hort que fou de Damazouach, sarraí, dins Ciutadella, més un corral i cases també dins la vila. Tot en alou franc amb la condició d'habitar a l'illa i prestar un cavall armat.

Pere Custurer i la seva muller Maria reben en emfiteusi l'alqueria Alguayreny, terme del castell de Santa Àgueda, amb cases i altres pertinences. Pagarà delme i sisena del blat, vi, lli, oli, cànem i llegum. Hi farà residència i pagarà d'entrada 20 lliures.

Font: Ramon Rosselló Vaquer, *Aportació a la història medieval de Menorca. El segle XIII* (Ciutadella, 1980).

Document 4.8

Arbre genealògic del Casal de Mallorca. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 4.9

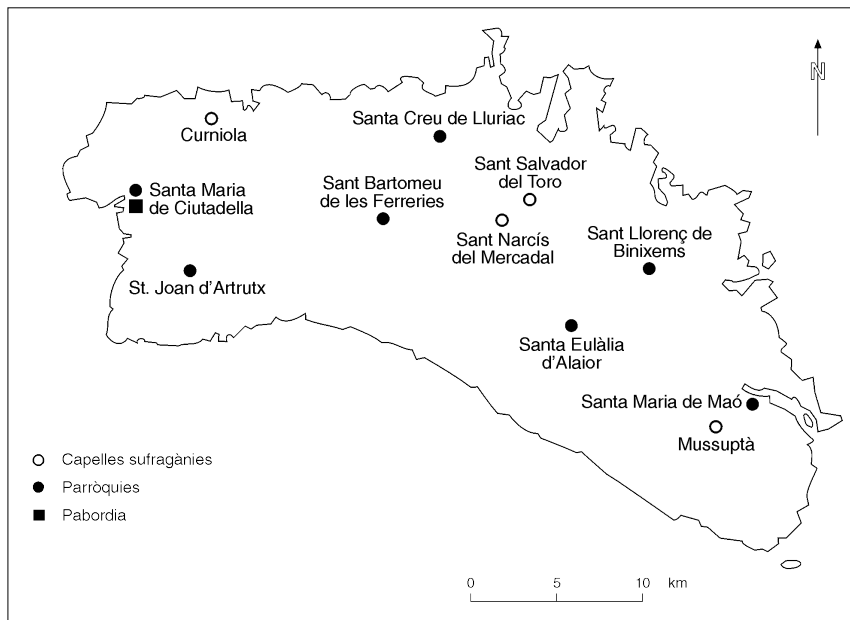
El Pariatge crea la planta parroquial de l'illa amb la fundació de noves parròquies o la refundació (sovint amb canvi del seu nom) de les parròquies creades arran de la conquesta de 1287. També determina la jurisdicció del paborde com a màxima autoritat eclesiàstica de l'illa i assigna la dotació econòmica, en moneda i/o en terres, que permetran la subsistència de les parròquies. Quedava pendent la qüestió dels delmes, que seria objecte d'un nou pariatge signat pel rei Sanç i el bisbe de Mallorca l'any 1315.

Assignam [una dotació econòmica], a més a més, a altres esglésies parroquials, que en la dita illa, evidentment, no han estat mai assignades per nosaltres: l'església de Sant Joan Evangelista, a l'alqueria que anomenam Monestir, a prop de Ciutadella i l'església de Sant Bartomeu de la Ferreria. I també l'església de Santa Creu, a Lloriac; de la mateixa manera l'església de Sant Llorenç a l'alqueria de Binixems, al terme anomenat Favàritx. També, l'església de Santa Eulàlia d'Alaior; a cada una d'aquestes cinc, com es pot veure, [assignam] trenta lliures de la dita moneda [de Mallorca]. Volem que al terme parroquial de la dita església de Santa Creu de Lloriac hi hagi una capella junt al Mercadal en honor de Sant Narcís, i que en aquella capella celebri [la missa] el rector de la dita parròquia de Lloriac una sola vegada en qualsevol setmana, com es pot veure, els dijous i les festivitats d'aquest sant.

Font: Sastre, Florenci: "El Pariatge de Menorca de 1301", *Revista de Menorca* (Maó, 1987). Traduït del llatí i adaptat.

Document 4.10

Mapa de les parròquies i capelles citades al Pariatge de 1301. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 4.11

La Carta de Franquesa, atorgada el 30 d'agost de 1301, és un autèntic estatut polític de l'illa. Consta de 67 capítols i esdevé un dret pactat entre el rei i els habitants de l'illa. A la Carta s'especifiquen els drets, immunitats, seguretats i exempcions de què gaudirien els habitants de l'illa, regula el funcionament de la Universitat i preveu la creació de mercats, entre moltes altres coses. Aquí reproduïm el preàmbul i el primer capítol referent a l'exempció d'alguns drets, segons la versió catalana que es conserva a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

Com sia [potestat] de la reial majestat atorgar als nostres súbdits llibertats, franqueses, e privilegis; [e] més encara atorgar bones costums e bones observances, aprovades inviolablement; [e] observar e vetllar [per] als profits dels seus sotmesos; per ço Nós, en Jaume, per la gràcia de Déu rei de Mallorques, comte de Rosselló e de Cerdanya e senyor de Montpeller: Atès que per bons usos e per bones costums e per franqueses e per immunitats los pobles són millor regits; e la illa de Menorca nostra, de mans de serraïns per la divinal provisió [ha estat] guanyada, [e] novellment hagem poblada. Per Nós e per los nostros successors, presents e esdevenidors, donam e attorgam [aquestes franqueses] a vós, Sanç Garcés de Berga, fill de cavaller, e en Berenguer des Villar, e an Domingo des Torrents, síndics de la Universitat dels homes e de les fembres [dones], habitants e habitants en la dita Illa de Menorca e a la dita Universitat. E a tots e sengles hòmens presents e esdevenidors, habitants en la vila de Ciutadella e en lo castell de Mahó, e a tota la illa de Menorca:

Que siau francs [lliures, exempts] en tot lo Regne nostre [els territoris del regne de Mallorca] e per totes les terres nostres, així per terra e per mar. Ço és, a saber: de tota lleuada, portatge, peatge, e pes, e ribatge, e de colta, qüestia, forcia e de prèstec, host e cavalcada, e de tota recepció de aquells sinó és per defensió e per salvament del Regne de Mallorques e de les illes en aquest adjacents quantes que vegades obs fos. Saulv [excepte] que per aquest pes e mesuratge en la illa de Menorca, així com ja havem hordenat e en la ciutat de Mallorques, axí com los habitants d'ella o fora la ciutat [es refereix als habitants de la Ciutat de Mallorca, actualment Palma] an acostumat de pagar en los altres llocs nostres e de la senyoria nostra, així com los hòmens de Mallorca paguen e han acostumat de pagar.

Font: Arxiu del Regne de Mallorca, secció Arxiu Històric, 4.812 (adaptat).

Document 4.12

El governador de Menorca, Gilabert de Corbera, inicià una investigació per determinar si diversos personatges importants de Menorca, com ara els cavallers Ferrer de Montpalau i Gil de Loçano, estaven en contacte amb el destronat Jaume III de Mallorca i col·laboraven amb ell per tal de recuperar les Illes. Ambdós cavallers serien processats, però finalment foren absolts pel rei. Reproduïm aquí una carta de Gilabert de Corbera al seu superior, el governador de Mallorca Felip de Boïl, donant compte d'aquesta presumpta traïció i de l'inici de la investigació per esbrinar els fets. La carta està datada a Ciutadella el 30 d'agost de 1345.

Al molt honrat senyor en Phelip de Boïl, cavaller e conseller del senyor rey e regent lo offici de governació en lo regne de Mallorques.

Senyor meu, sàpia la vostra saviesa que, segons ço que jo sent en esta illa es tracta una gran traïció. Perquè, senyer, vos prec que si res ne oyts dir no fassats aparer que res ne sapiats, car jo faig a parer que non senta res e faig l'enquesta [investigació], on pus secretament pusch [puc].

E en esta ylla, senyer, [hi] ha gent qui són de la maestre gent del món. E si ells sentien que vos, ne jo, sentissen res d'aquells affers, ells farien en guisa [de manera] que vos, ne jo, no poguéssim res trobar.

Car jo, senyer, no vagaré null temps en tro [fins] que sàpia la veritat dels affers e de continent, senyer, tramatre-us translat de la enquesta.

Emperò, senyer, és axí que açò és contra als cuns qui són los pus apoderats [poderosos] de la illa, los quals són cavallers, mas jo ja veig com me'n pendrà, que com jo'm seré més en la fanga, lo senyor rey me'n haurà mal grat. Que veig que tots temps és contra sos officials, mas pregame'n com se vulla, que mentre que jo sia ací, faré en los affers ço que fer hi dege [faré la meua obligació].

Manats-me, senyer.

Lo vostre humil sotsme en Gilabert de Corbera.

Font: Llompart, Gabriel, *Ferrer de Muntpalau, "lo cavaller de Martinell"* (Maó 1987).

Bibliografia

Sobre la conquesta de Menorca encara es pot consultar amb profit l'obra clàssica de Cosme Parpal, *La conquesta de Menorca en 1287 por Alfonso III de Aragón* (Barcelona, 1901). Es tracta, en tot cas, d'un episodi que ha generat una abundosa bibliografia, si bé alguns dels treballs més interessants són de difícil localització i, per tant, no els inclourem en aquesta breu relació. Un recull d'articles d'interès és el publicat al número monogràfic que la *Revista de Menorca* dedicà al setè centenari de la conquesta (1987). Per a una visió general d'aquest període, inclòs el dels reis de Mallorca, vegeu Miquel À. Casanovas, *Història II. De la conquesta cristiana a la Guerra de Successió. Enciclopèdia de Menorca*, tom X (Maó, 2000). Hi ha diverses fonts publicades i que poden ser d'interès per ampliar sensiblement els fragments que hem inclòs en aquest capítol. Els fragments de les cròniques catalanes que es refereixen específicament a Menorca han estat recopilats i comentats per Jaume Sastre i Jaume Gomila a *Menorca dins les quatre grans cròniques catalanes* (Ciutadella, 1985). Vegeu també els treballs de Ramon Roselló Vaquer, *Aportació a la història medieval de Menorca. El segle XIII* (Ciutadella, 1980) i *Aportació a la història medieval de Menorca. Segle XIV (Reis de Mallorques i Pere el Cerimoniós)* (Maó, 1985). Per a una visió general de la Corona de Mallorca, vegeu el llibre de Jesús E. Martínez Ferrando, *La tràgica història dels reis de Mallorca* (Barcelona, 1979) i, especialment, el de David Abulafia, *Un emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca* (Barcelona, 1996). Sobre l'estat de Menorca a l'inici del regnat de Pere el Cerimoniós, vegeu el llibre de Gabriel Llompart, *Ferrer de Muntpalau, "lo cavaller de Martinell"* (Maó 1987). Sobre l'organització institucional i judicial de Menorca és de gran interès l'opuscle de Josep i Florenci Sastre, *Franqueses, privilegis i costums judicials a Menorca a l'època del Regne de Mallorca* (Ciutadella, 1982).

5. LA BAIXA EDAT MITJANA

Introducció

El retorn de Menorca al si de la Corona d'Aragó no implicà, en principi, canvis institucionals importants. De fet, un cop acceptada la sobirania de Pere el Cerimoniós, el monarca confirmà els **privilegis** menorquins [document 5.1]. Tanmateix el context general tornà fer cada cop més difícil. La crisi econòmica, ja intuïda en temps de Jaume III, es va fer evident durant el llarg regnat del Pere el Cerimoniós (mort el 1386). D'altra banda, el creixement demogràfic s'estroncà amb la gran epidèmia de **pesta negra** de 1348; les epidèmies de pesta foren molt freqüents a l'Europa dels segles XIV i XV i tingueren efectes devastadors sobre la població. Així, doncs, cal tenir clar que aquesta etapa de recessió s'ha d'inserir en la crisi general que afecta l'Europa feudal i que tindrà importants repercussions en tots els ordres (polític, econòmic, social, cultural). Ens trobam, a més, en un moment de forta conflictivitat entre les principals monarquies europees: si a Europa esclata la guerra dels Cent Anys, al nostre àmbit més proper la Corona d'Aragó de Pere el Cerimoniós es veurà embolicada en la guerra contra Castella, la guerra contra Gènova i la llarga conquesta de Sardenya, sense oblidar el perill d'atacs dels musulmans nord-africans.

Tot plegat afecta Menorca de manera evident. En primer lloc, les epidèmies fan minvar la població i impedeixen l'arribada de noves onades de colonitzadors. En segon lloc, al camp, on és important l'ús de mà d'obra esclava, baixa de manera alarmant la producció de blat fins al punt que es produiran greus penúries de cereals com la de 1374 [document 5.2]. En contrapartida, però, augmentaren les extensions dedicades a pastures. Els pagesos començaven a apostar fermament per la cria d'ovelles, ja que la venda de la llana donava bons beneficis atesa la gran demanda de què era objecte. En efecte, els mercaders italians i catalans consideraven que la llana menorquina era de qualitat excepcional i la pagaven molt bé als productors, fins i tot abans de la seva recol·lecció [document 5.3]. El creixement del nombre d'ovelles es va veure afavorit per l'inici dels tancaments per tal de regular les pastures: és l'inici de la gran malla de paret seca que caracteritza el paisatge rural menorquí [document 5.4].

La situació de guerra permanent que caracteritzà a segona meitat del segle XIV aconsellà de posar l'illa en estat de defensa. Així es donà un bon impuls a la construcció de les muralles de Ciutadella [document 5.5] i de Maó, començades en temps de Jaume II, i s'optà per desmantellar el castell musulmà de Santa Àgueda, considerat ara inútil per a la defensa de l'illa [document 5.6]. Durant aquesta època es reproduïren les alarmes i els perills d'atac per part dels genovesos, castellans i barbarescs.

Però els problemes interns també eren importants i es manifestaven especialment en la pugna pel control del poder municipal. Segons la Carta de Franquesa, completada amb disposicions posteriors, la **Universitat** de Menorca, amb seu a Ciutadella, estava integrada per **jurats** i deu **consellers**. Aquests magistrats desenvolupaven el càrrec durant un any; els jurats eren elegits pels seus antecessors en el càrrec i, a continuació, elegien els consellers (sistema de **cooptació**). Per als afers que afectessin tota l'illa, s'ha-

vien de convocar, a més, deu consellers dels termes **forans** [document 5.7]. Encara que el sistema d'elecció estava supervisat pel governador i els batles, en realitat es prestava a nombrosos abusos, sobretot quan una facció volia perpetuar-se al poder. Això va fer que durant la segona meitat del segle XIV es fessin diferents modificacions del sistema municipal, encara que sense èxit.

Altrament, els conflictes socials venien per diverses vies. D'una banda, l'intent dels pagesos i **menestrals** d'obtenir representació a la Universitat, controlada per l'oligarquia de cavallers i **ciutadans**. La societat s'havia fet més plural i els grups emergents reclamaven també la seva quota de poder, en especial els artesans, els quals començaven a organitzar-se en gremis [document 5.8]. D'altra banda, els termes forans (Maó, Alaior i es Mercadal i castell de Santa Àgueda) s'anaren constituint en municipis, amb la seva universitat respectiva, per bé que subordinada a la Universitat de Menorca. [document 5.9 i 5.10]. Aquesta, però, patia un endeutament creixent a causa de la mala gestió, les fortes demandes financeres de la Corona i la necessitat d'importar blat, entre altres motius. La solució habitual dels jurats era augmentar la pressió fiscal, la qual cosa generava un fort descontentament popular que en ocasions esclatà de manera violenta. Els jueus, marginats de les institucions i mancats de drets polítics [document 5.11], eren sovint el blanc de les ires del poble avalotat, com va passar l'any 1391 [document 5.12].

Mort Pere el Cerimoniós l'any 1386, la corona passà successivament als seus fills Joan el Caçador i Martí l'Humà [document 5.13]. Aquest últim morí el 1410 sense deixar descendència directa. S'obrí així un **interregne** mentre hom decidia quin seria el nou monarca de la Corona d'Aragó. Finalment, l'any 1412 fou elegit Ferran d'Antequera, de la casa de Trastàmara [document 5.14]. El monarca més important d'aquesta dinastia fou Alfons el Magnànim, el qual regnà entre 1418 i 1458. Aquest rei parà especial esment als afers de Menorca. Així, intentà incentivar el poblament de l'illa mitjançant l'atorgament del privilegi de **guiatge** [document 5.15]. La greu conflictivitat, sobretot pel control del poder municipal, obligà al rei d'encarregar a Galceran de Requesens, un dels seus homes de confiança, la reforma del sistema municipal menorquí.

Galceran de Requesens va fer una reglamentació de la Universitat (1439) que es basava en part en els assaigs realitzats en temps de Pere el Cerimoniós. La Universitat de Menorca es diria a partir d'ara Universitat General i constaria de 4 jurats (tots ells de Ciutadella), 10 consellers de Ciutadella i 10 consellers forans (4 maonesos, 3 alaiorencs i 3 des Mercadal i castell de Santa Àgueda) [document 5.16]. Tots aquests i altres càrrecs de l'administració, com els batles, serien elegits anualment mitjançant un sistema de sorteig conegut com a sistema de **sac i sort** o **insaculació**. Encara que la reglamentació feta per Requesens va tenir una llarga vigència, no va acabar amb els conflictes, que arribaren al seu paroxisme en els anys 1451 i 1452, durant l'època en què a Mallorca es produïa la **revolta forana**.

Un conflicte molt més greu va ser l'episodi menorquí de la guerra civil contra Joan II. L'any 1463 Ciutadella es revoltà a favor del catalans que, l'any anterior, s'havien rebel·lat contra el rei. El governador aconseguí de controlar la revolta, però els rebels es feren forts a Maó. Durant anys, els reialistes, reforçats des de Mallorca, controlaren

Ciutadella i intentaren sotmetre els rebels de Maó. La guerra fou dura i deixà l'illa exhaurida; el conflicte no s'acabaria fins que, arran dels pactes de Pedralbes (1472), Maó capitulà. Encara que aquests pactes havien de garantir que no es prendrien represàlies, en realitat moltes persones foren castigades i veieren com els seus béns eren confiscats.

Coneixem l'evolució de la demografia menorquina durant la segona meitat del segle XV gràcies a la contribució de l'impost del **fogatge**. Tot indica que durant aquesta època la població menorquina estava per sota de l'existent cap al 1330 [document 5.17]. Pel que fa a l'economia, es basava en l'exportació de llana, formatge, bestiar i, segurament, alguna quantitat de draps de llana, mentre que calia importar blat i altres productes alimentaris, primeres matèries i productes manufacturats, sobretot de luxe. Al camp s'havia enfortit la ramaderia, tal com ho palesen els contractes d'arrendament dels llocs, anomenats en aquesta època possessions [document 5.18]. La Universitat de Menorca, però, es trobava en una situació econòmica molt delicada i no pogué evitar la fallida. L'any 1460 la Universitat i els seus creditors arribaren a un acord, amb la intervenció del rei Joan II [document 5.19]. El problema del dèficit públic es prolongaria encara en els segles següents.

L'edat mitjana ens ha deixat poques restes materials, fins i tot pel que fa a edificis representatius. Sens dubte el principal monument medieval és la catedral de Menorca, construïda al llarg del segle XIV, però amb afegits i modificacions dels segles posteriors. L'edifici, que s'aixeca en part damunt de l'antiga **mesquita** musulmana, va començar a construir-se en temps dels reis de Mallorca i no es degué acabar fins al final d'aquesta centúria. No va ser concebut com a catedral (ús que té des del 1795) sinó com a església parroquial de Ciutadella, dedicada a Santa Maria. El temple és de dimensions notables i fou construït d'acord amb els paràmetres de l'art **gòtic**, imperant a l'època. Consta d'una nau única, absis heptagonal i capelles laterals separades per **contraforts** [document 5.20]. L'antic minaret de la mesquita, modificat en la seva part superior, fou aprofitat com a torre del campanar.

Materials

Document 5.1

Pere el Cerimoniós ens dona en la seva *Crònica* (capítol III) una narració de la submissió de les Illes a la seva autoritat, el maig de 1343. A Menorca envià un petit estol de galeres comandat per Gilabert de Corbera, el qual quedà a l'illa com a governador. A canvi del jurament de fidelitat, el rei confirma els privilegis de cada illa.

Aprés trametem ab cinc galees mossèn Gilabert de Corbera a la illa de Menorca, per requerir que ens lliurassen la terra e ens fessen homenatge. E, d'altre part, trametem ab altres tantes galees mossèn Jofré de Treballs a la illa d'Eivissa que semblantment nos retessen la terra e ens fessen homenatge. E après, los dessus nomenats prohòmens dels llocs de Menorca e d'Eivissa trameteren a nós llurs síndics, qui foren devant nós e ens feren homenatge e sacrament de feultat.

[...] E nós, dins aquest temps, contínuament entenguem de prendre homenatges e sacraments de feultat de les gentes de la Ciutat [es refereix a Palma] e de les illes de Mallorca, e de Menorca e d'Eivissa, e en proveir de justícia a les gentes que es clamen e es suplicaven sobre diversos fets e en atorgar diversos privilegis e gràcies e en ordenar nostres oficials per la Ciutat e per los altres llocs del regne, e en fornir los castells d'alcaids e d'altres coses necessàries.

Aprés, lo dilluns e lo dimars que es seguiren, ordenam e fem fer la comissió al noble mossèn n'Arnau d'Erill que romangués governador general del regne de Mallorca e de les illes, e lleixam-li compliment, entre la Casa nostra e d'altres, cent hòmens a cavall, per guardar la Ciutat e la terra, entre los quals hi fem romaní lo noble mossèn Gilabert de Centelles, qui era hom molt savi, jatsia lladoncs fos jove. E a Menorca lleixam per lloctinent de governador mossèn Gilabert de Corbera ab deu hòmens a cavall. E a Eivissa lleixam Miquel Martínez d'Arbe, boteller nostre, ab altres deu hòmens a cavall.

Font: Pere el Cerimoniós, *Crònica*, capítol III, núms. 41, 44 i 49.

Document 5.2

El blat ha estat, fins a èpoques molt recents, la base de l'alimentació humana als països mediterranis. La manca de blat significava la fam, afavoria la difusió de les malalties epidèmiques i feia augmentar considerablement la mortalitat. Menorca tenia l'avantatge de poder aprovisionar-se per mar amb certa facilitat, però en ocasions la situació podia arribar a ser molt delicada, tal com va succeir els anys 1374 i 1375. Aquesta carta del rei Pere el Cerimoniós (17 d'agost de 1374), ordenant que es faciliti la tasca de dos menorquins encarregats de comprar blat per a l'illa, palesa la gravetat de la situació.

Com que la gran carestia e dafalliment de forment [blat] e de altre gra la qual és en los regnes e terres nostres e entre los altres en la illa de Manorkes, qui per aquesta rahó es posada en extrema necessitat en tant que si breument no és socorreguda, és gran dubte de la perdició d'aquella, los prohòmens de la dita illa faents sobre açò aquelles millors provisions [gestions] que poden, trameten en Salvador Mestre e Mateu ça Fàbrega, habitants de la dita illa en diverses parts dels nostres regnes e terres per comprar blat, procurar e haver del dit gra e portar aquell a la dita illa.

Font: Rosselló Vaquer, Ramon: *Aportació a la història medieval de Menorca. Segle XIV (Reis de Mallorca i Pere el Cerimoniós)* (Maó, 1985).

Document 5.3

Les exportacions de llana menorquina a la Toscana són conegudes arran dels treballs de Federigo Melis, el qual treballà la copiosa documentació que es conserva a l'arxiu Datini de la ciutat de Prato, propera a Florència, si bé aquest autor també ha identificat partides de llana menorquina a les ciutats de Pisa –documentades ja l'any 1376–, Milà, Brescia, Bèrgam i Como. Melis ha descrit tot el procés d'elaboració de la llana menorquina, des de que la casa Datini de Prato realitzava la seva comanda –via Barcelona, car els agents de la capital catalana superviaven tot el procés d'aprovisionament a la Corona d'Aragó– a la sucursal de Ciutat de Mallorca fins a la venda del producte acabat.

Els agents italians adquirien la llana abans de la tosa als pagesos, a preu fet i l'embarcaven al port de Ciutadella. Les naus italianes tocaven a d'altres ports –Peníscola, Tortosa, Barcelona– abans de descarregar la mercaderia a Porto Pisano. D'aquí la llana era transportada fins a Florència, on es distribuïa en lots. La llana destinada a la casa Datini era expedida a Prato, on era elaborada als tallers de l'empresa. El procés, des de la comanda de la llana fins que el producte acabat podia ser comercialitzat, abastava un període de gairebé vint mesos. Els draps fins confeccionats amb la llana menorquina eren canalitzats cap a diversos mercats italians com ara Venècia; però també algunes partides eren reexpedides a les Balears. Es tancava així el cercle: les Illes proveïen de primeres matèries i adquirien part del producte acabat després de que aquest passàs per un car procés de transformació.

Font: Melis, Federigo, “La formazione dei costi ne l'industria laniera alla fine del trecento”, dins *Economia e Storia*, I-II (Roma, 1954). Resumit i adaptat.

Document 5.4

Les primeres notícies del tancament de possessions són de 1345 i es van repetint al llarg del segle XIV. Amb aquests tancaments la ramaderia ovina es va veure potenciada, però els tancaments també van generar conflictes. Però durant molt de temps el bestiar també pasturava en les anomenades garrigues comunes, espais de pastura d'ús compartit per les explotacions veïnes.

1345, 8 de juliol. El rei concedeix a Bernat Nater de Menorca que, per millorar la seva alqueria, hi pugui plantar arbres fruiters, arrabassar marina, etc. i pugui tancar les terres i prohibir que hi entri bestiar.

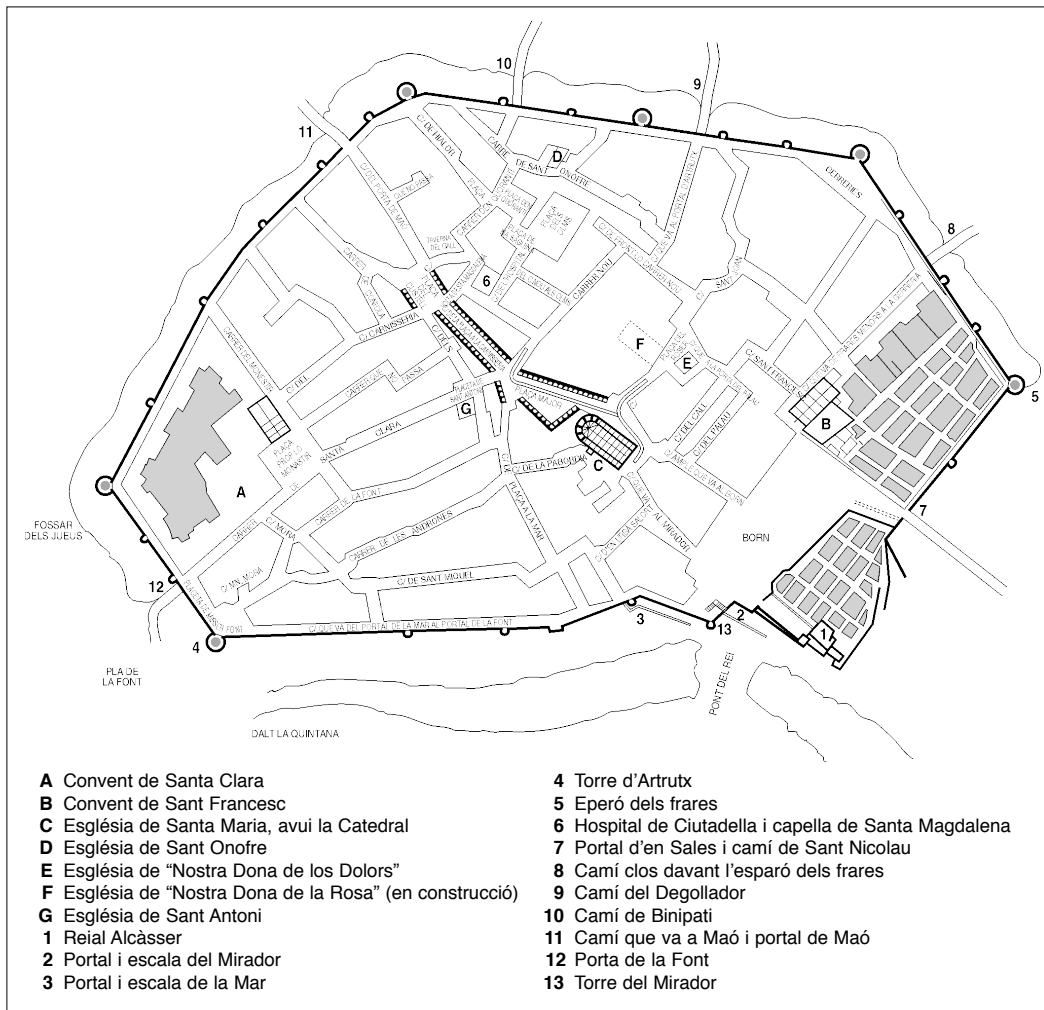
1368, 10 d'agost. El rei escriu a Gil de Loçano, governador de Menorca, dient que Francesc Morell de Ciutadella ha exposat que té una possessió i marines confrontant amb altres, la major part amb Guillem Pou. Els veïns prometeren donar diners si tancava de paret les possessions, obra que va començar fa cinc anys. Però ara Bernat Corró, que té possessions petites en aquella contrada, vol aturar les obres de clausura.

1372, 26 de maig. Sobre el fet que els habitants de l'illa, no obstant hi hagi fites, poden pasturar el bestiar dins les garrigues del veïnat de sol a sol, però durant la nit han de tenir el bestiar dins les pròpies terres. Però d'un temps ençà molts han tancat de paret les terres, i volen continuar tancant de paret de sis pams d'alt, deixant així mateix portells per entrar i sortir el bestiar.

Font: Rosselló Vaquer, Ramon: *Aportació a la història medieval de Menorca. Segle XIV* (Reis de Mallorca i Pere el Cerimoniós) (Maó, 1985).

Document 5.5

Plànol de Ciutadella a finals de l'edat mitjana amb el circuit de les muralles medievals. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 5.6

La conflictivitat a la Mediterrània durant el segle XIV va fer que la fortificació de l'illa esdevingués una preocupació constant de les autoritats. L'octubre de 1358, en plena guerra contra Castella i Gènova, el cavaller Pere Onís fou enviat a Menorca per tal d'inspeccionar les muralles de Ciutadella i Maó i el castell de Santa Àgueda. Observi's que ja hi ha una prevenció sobre aquest castell, molt deteriorat, i es contempla la possibilitat del seu enderroc. Posteriorment, el 1363, el rei Pere el Cerimoniós ordenaria l'enderroc de la fortalesa. Transcrivim a continuació algunes de les instruccions que Pere Onís havia de seguir en la seva tasca d'inspecció (13 d'octubre de 1363).

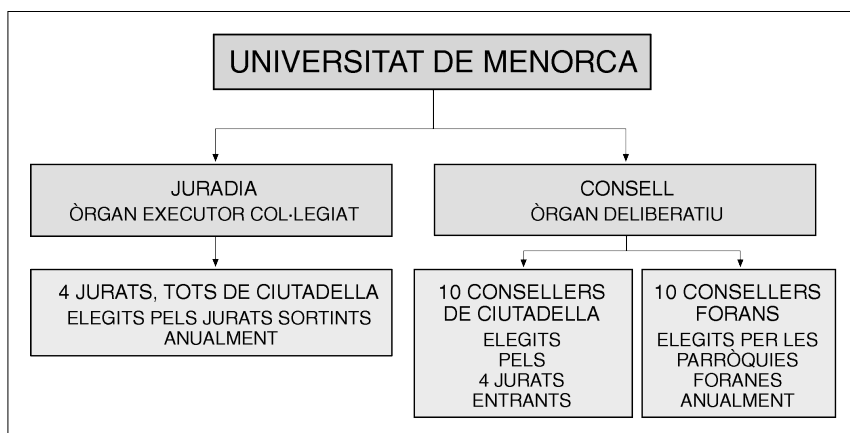
Primerament, que lo dit mossènyer en Pere Onís hagi d'anar pesonalment al lloc de Mahó e veurà la obra dels murs. E en cas que a ell sia bé vist, esguardat lo temps de la guerra present, que sia pus profitós, breu e expedient que els dits murs sien fets de tàpia ab crosta que no de pera [pedra] segons que per ordinació reial fer-se deuen que, no contrastant [per incomplir] la dita ordinació reial per celeritat dels dits murs que man de continent als habitants de la illa que lo dit mur sia continuat de fer de tàpia ab crosta.

Item que com per lo senyor rey sia stat manat al noble mossènyer en Gilabert, lochtinent refformador del regne de Mallorques que ell degué arbitrar [inspeccionar] e veura lo castell de Santa Àgueda, lo qual és dins la dita illa de Manorcha, si aquell tenir en peus és de profit de la dita illa o, en cas que no fos profitós a la dita illa, que aquell fos derruït e enderrocat a arbitre [parer] e juy [judici] del dit noble lochtinent [governador de Mallorca], que el dit mossènyer en Pere Onís ab lo dit portant veus [governador de Menorca] e jurats e alguns prohòmens de la dita, veje e reconega lo dit castell e que ço que trobarà esser pus expedient de les coses damunt dites; ço és, de derrocar o conservar aquell, allò es compleixi.

Font: Rosselló Vaquer, Ramon: *Aportació a la història medieval de Menorca. Segle XIV (Reis de Mallorca i Pere el Cerimoniós)* (Maó, 1985).

Document 5.7

Esquema del funcionament de la Universitat de Menorca segons el sistema de franquesa. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 5.8

Els gremis, corporacions d'artesans d'un mateix ofici o sector, foren el fonament del sector manufacturer des de la baixa edat mitjana fins al començament del segle XIX. A Menorca, els primers indicis d'organització gremial els trobam a Ciutadella l'any 1373, per bé que anteriorment els artesans que treballaven la llana (paraires i teixidors), ja tenien una certa organització mitjançant el càrrec del sobreposat. Els gremis controlaven els procediments de producció, la qualitat dels productes acabats i de les primeres matèries utilitzades, l'aprenentatge de l'ofici i l'accés a la professió i, a més, actuaven com a confraria religiosa (mitjançant el culte als sants patrons del gremi) i ajudaven els seus afiliats en moments de necessitat. L'historiador

Florenci Sastre ha recollit algunes normes de l'ofici de la manufactura tèxtil, la més important d'aquella època, vigents durant el segle XV:

Que cap paraire ni tintorer lliuri els draps que hagi tenyit o adobat fins que els sobreposats del gremi els hagin vist i segellat, sota pena de 20 sous. En el cas que els draps fossin de Maó o d'Alaior, o d'algun altre lloc de fora de Ciutadella, hauran de portar un albarà amb les tares i defectes d'aquests teixits per als sobreposats abans de lliurar-los.

Que els sobreposats de paraïres i tintorers, quan siguin requerits per fer-ho, podran assignar als paraïres i tintorers un termini per a restituir el drap obrat al seu propietari, segons s'hagi pactat entre ambdues parts, sota una pena de 60 sous.

Que cap paraire o tintorer pugui cardar un drap en sec sota pena de 20 sous.

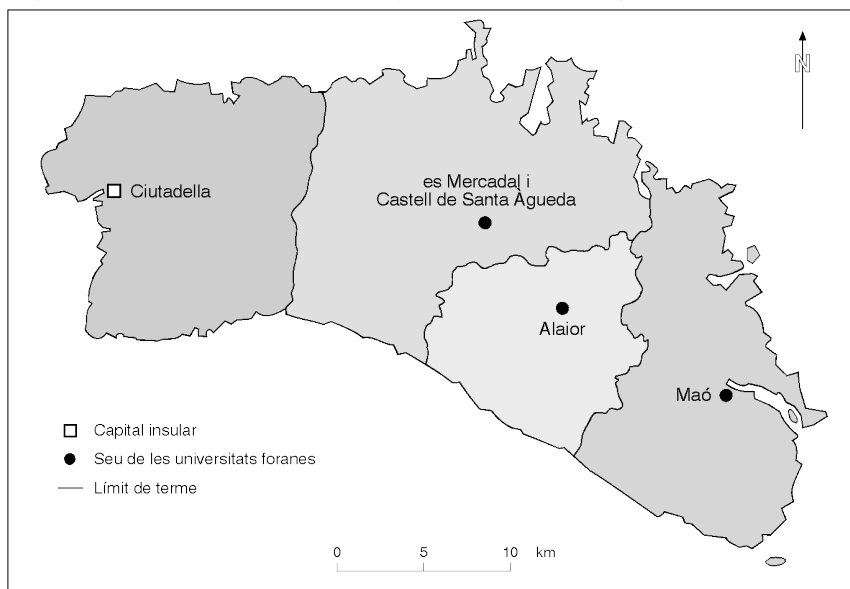
S'ordena que qualsevol estranger o natural de Menorca que importi draps a l'illa, abans de vendre'ls els hagi de mostrar als sobreposats sota pena, en cas de no fer-ho, de 60 sous. Així mateix, haurà de rebutjar els teixits fraudulents i de mala qualitat prohibint la seva venda a Menorca.

Tot paraire que prengui un aprenent o fadrí mitjançant contracte per ensenyar-li l'ofici, li haurà d'ensenyar tot el que s'acostuma a fer en dit ofici, és a dir, cardar, pentinar i aparellar un drap, i no el podrà tenir menys de 4 anys. Un com hagi servit durant aquest temps, haurà de donar-li el seu propi senyal, pagant l'aprenent 5 sous a la caixa del gremi i altres 2 al recaptador o manefla del gremi.

Font: Sastre, Florenci: "Algunas notas sobre el sector artesano menorquín antes de 1558", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* núm. 41 (Palma, 1985). Adaptat.

Document 5.9

Mapa dels termes de Menorca durant els segles XIV-XV. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 5.10

Durant la segona meitat del segle XIV i els primers anys del XV s'anaren organitzant els municipis forans menorquins. La primera en constituir-se fou la Universitat de Maó, documentada ja l'any 1368. Els reis promulgaren diverses reglamentacions per regular la composició dels consells municipals i l'elecció dels seus membres. Una d'aquestes ordres és la del rei Joan I el Caçador, el qual regulà el 27 de maig de 1391 l'elecció dels síndics i consellers de la Universitat de Maó.

Nós, en Joan, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, etc., informats que en lo lloch de Mahó de la isla de Menorcha se elegeixen e són acostumats de elegir per concessions o provisions reials atorgades a cert temps cascun any dos síndichs e llur consell en aquesta forma. Ço és, que en la vigília de Nadal se ajusten en la església de Madona Santa Maria del dit lloch los dos síndichs ab los devuit consellers, dels quals síndichs e consellers són la meitat de la vila e l'altra meitat de fora la vila, ço és del terme d'aquella, los quals síndichs e consellers mitjançant sagrament elegeixen per via d'escrutini cinc persones de la vila e altres cinc de fora a les seues veus escriuen e fan escriure en cinc trossets de pergamí o de paper los noms de les dites deu persones elegides, ço és en cascun dels dits trocets una de les de la vila e altra de les de fora e aquells cinc trocets continents los dits noms meten [posen] en sengles rodolins de cera que aquests fan de semblant color e faïçó e meten-los tots cinc en un bací d'aigua, e remenats bé, fan-ne treure un per un infant petit e aquelles dues persones, los noms de les quals són atrobats en lo dit rodolí tret per lo dit infant són per l'any venidor síndics. E après són trets per lo dit infant del dit bací dos rodolins, un après l'altre, e aquelles quatre persones los noms de les quals són atrobats en los dits rodolins són consellers que van a Ciutadella tota vegada que els jurats de la dita isla volen tenir consell general [...]. E acabat açò los dits síndics novells ab lo consell vell elegessen los consellers novells per aquell any qui ladonchs comença, los quals consellers són segons dessus dit devuit, ço és nou de la vila e nou del terme fora la vila [...].

Font: Rosselló Vaquer, Ramon: *Aportació a la història medieval de Menorca. El segle X* (Ciutadella, 1982), adaptat.

Document 5.11

Poc després de la conquesta de 1287 passaren a viure a Menorca diverses famílies jueves. A Ciutadella vivien al carrer del Call, on hi tenien una sinagoga; també hi havia jueus a les viles de Maó i Alaior. Els jueus formaven un grup apart dins la societat medieval. Menyspreats per la seva religió, eren tradicionalment blanc de les ires del poble baix. Això no obstant, estaven protegits pels monarques a causa de la seva importància econòmica, ja que molts d'ells es dedicaven a activitats financeres, comercials o manufactureres. Tanmateix, no tots eren rics ni molt manco. Aquesta nòmina dels jueus menorquins que contribuïren l'any 1339 palesa les grans diferències econòmiques entre el ric Samuel Florensa i la majoria dels membres de la comunitat jueva.

*Haim de Maó 1 lliura
Sadia Bubu 1 lliura i 5 sous
Gentou ferrer 10 sous
Maimó Ahamaum 1 lliura i 10 sous
Samuel Florensa 15 lliures
Jacob Bennono 4 lliures*

Bendit de Florensa 5 lliures
Duran Deguila 2 lliures
Salomó Abraam 1 lliura
Samuel Huixqui 2 lliures
Suleimen, fill d'Abrafim Fuster 15 sous
Jucef, fill de Salomó Cohen 10 sous
Salomó Bubú 9 sous
Vidal Jacob Sussen 5 sous
Lluna, jueva de Maó 10 sous
Muna, muller de Benvenist Comprat 12 sous
Salomó Ferrer 10 sous

Total de la contribució: 36 lliures 16 sous. Els jueus menorquins contribuïren amb l'equivalent al 4,9% del total de les 750 lliures pagades pels jueus de les Balears. Una lliura equival a 20 sous.

Font: Murillo, Andreu i Rosselló, Ramon, *Els jueus dins la societat menorquina del segle XIV* (Maó, 1990).

Document 5.12

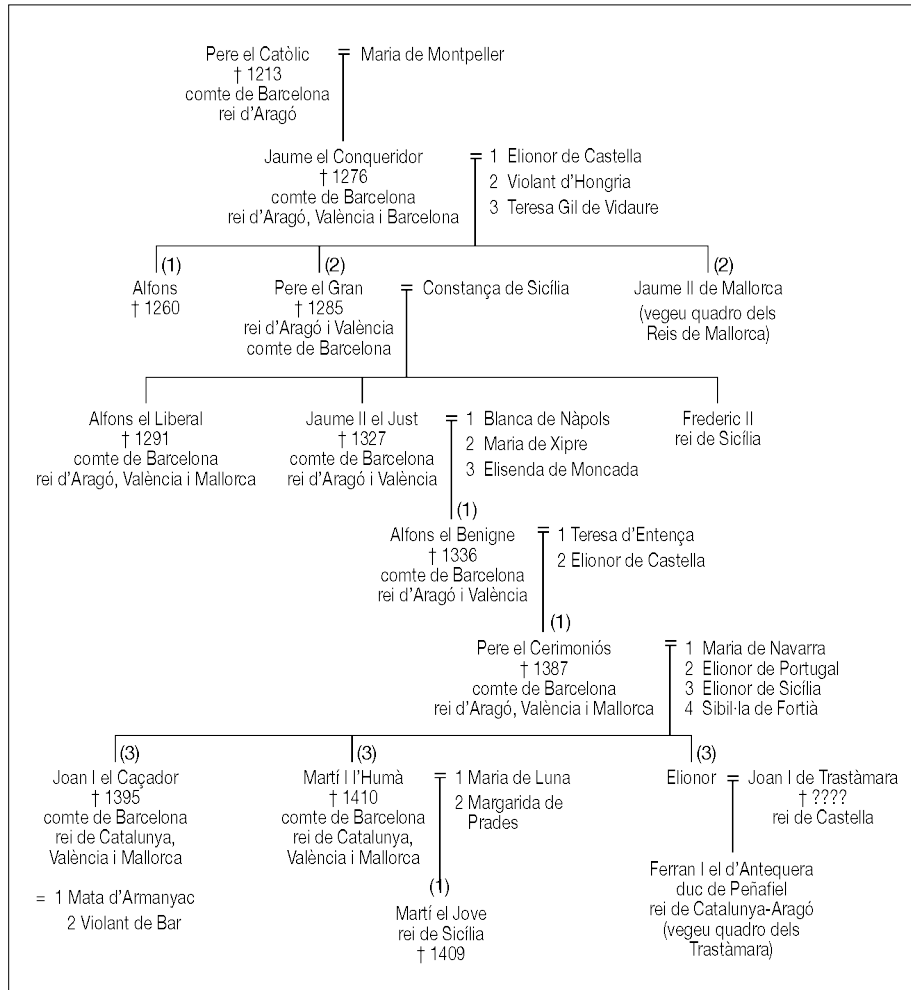
L'agost de 1391 els barris jueus (calls) de moltes ciutats espanyoles foren assaltats per una multitud enfurismada. Molts jueus foren assassinats, d'altres foren obligats a convertir-se al cristianisme, mentre que la major part de les seves propietats foren saquejades. A Menorca també hi hagué avalots antijueus. Tanmateix, cal tenir en compte que la violència antijueva amagava un malestar molt més profund que enfonsava les seves arrels en la mala gestió i la corrupció de les autoritats, la crisi econòmica i l'excessiva pressió fiscal. En aquest context, els jueus eren el boc expiatori adient per canalitzar les ires de la població, tal com passà almenys a Ciutadella, segons es després d'aquesta carta del rei Joan I: l'avalot es devia, en realitat, a una protesta contra la pressió fiscal.

En Johan, rey, al amat conseller mossèn Francesc Johan de Santa Coloma, governador de la illa de Manorcha, o a son llochtinent, salut e dilecció. Entès havem que l'any proppassat, estant lo poble menut de la dita illa per la persecució dels juheus somogut e avalotat, així com diverses altres parts de nostra senyoria; en Barthomeu Anglada, aleshores jurat de la dita illa, sens Consell General e altra ordenació, per son propi motiu féu cridar que tothom qui volgués comprar les ajudes e imposicions de la dita illa, fos en cert lloch per comprar aquelles; per la qual crida, lo poble molt més se somogué en tant que la dita illa ne vench gran perill. Per tot açò, si així és, s'esdevengués a gran culpa del dit Barthomeu e, si atrobarets aquell haver delinquit, sobre les dites coses presents contra ell, el punits [castigau] segons per justícia trobarets fahedor. Dada en lo Monestir de Sant Cugat del Vallés, a XV dies de setembre de l'any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCLXXXII.

Font: Murillo, Andreu i Rosselló, Ramon, *Els jueus dins la societat menorquina del segle XIV* (Maó, 1990).

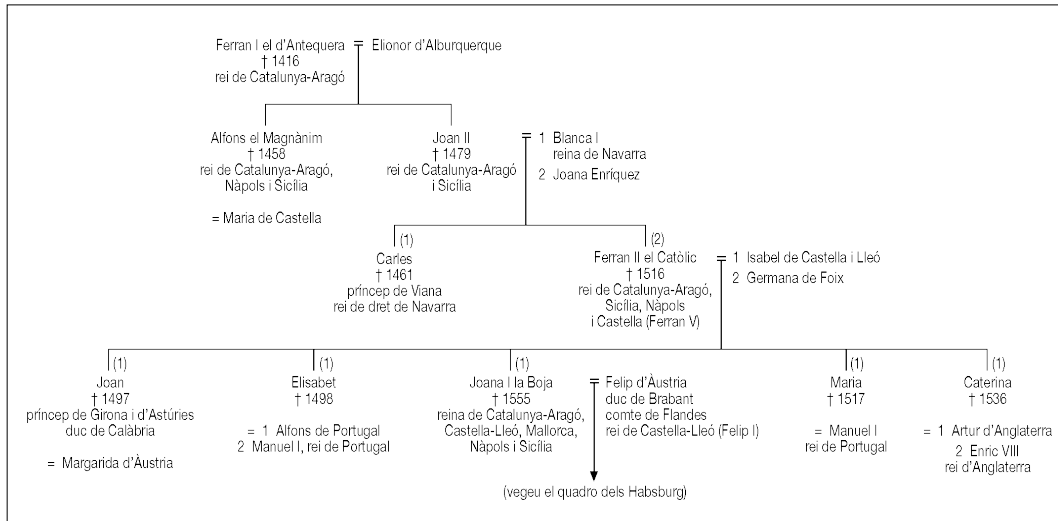
Document 5.13

Arbre genealògic del Casal de Barcelona. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 5.14

Arbre genealògic dels Trastàmara de Catalunya-Aragó. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 5.15

Per tal de propiciar l'arribada de nous pobladors a Menorca, Alfons el Magnànim atorgà a l'illa el privilegi de guiatge, és a dir, indult o salconduit, el 4 de febrer de 1427. Menorca es trobava molt despoblada a causa de les epidèmies. Amb aquest privilegi quedarien indultats tots aquells que haguessin comesos crims, excepte els de lesa majestat i encunyació de moneda falsa, sempre que fixassin la seva residència a Menorca. El privilegi va estar vigent fins els inicis del segle XVIII.

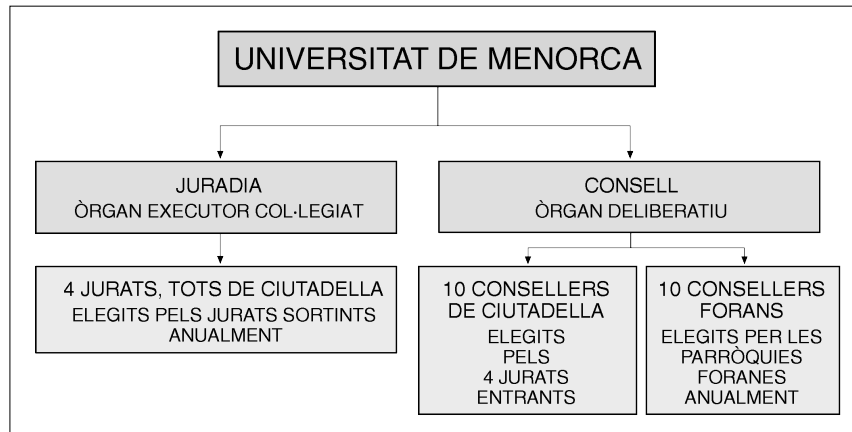
Sapiats que nós així per poblar la nostra illa de Manorcha, la qual per mortalitats en aquella sovintejadés o en altra manera és molt despoblada, com per defenció e custòdia de aquella, la qual atesa la sua distància e poquesa com sia la més poqua [petita] e lluny de terra ferma e adjutori que hom sàpia en aquestes parts a molts perills e insults [agressions] de moros especialment [...] havem guiats e assegurats així com ab tenor de les presents guiam e asseguram en nostra bona fe reial totes e sengles persones de qualsevol condició o estament sien que en la dita illa se iran a poblar, de tots e sengles crims e excessos e delictes de que sien delats o inculpats e hajan comesos en qualsevulla parts, exceptant crims de lesa majestat e fabricadors de falsa moneda. Així mateix havem alongats [ajornats] e guiats los damunt dits e cadascun d'ells deutors principals e fermances [avaladors] e mullers llurs ab ells obligats e los béns de aquells e de cadascun d'ells deguts així a christians, juheus, com a moros, encara privilegiats o no privilegiats per qualsevol rahó o manera [...]

Dada en València a vint dies de gener de l'any de la nativitat de Nostre Senyor Mil CCCXX e set.

Font: Rosselló Vaquer, Ramon: *Aportació a la història medieval de Menorca. El segle X* (Ciutadella, 1982), adaptat.

Document 5.16

La Universitat General de Menorca, segons la Sentència de Requesens (1439). Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 5.17

La recaptació del dret del fogatge o morabetí és un bon indicador de l'evolució demogràfica dels segles en què no es realitzaven censos de població. Cal tenir present que els contribuents eren caps de casa, per la qual cosa traduir automàticament el nombre de morabetins a habitants no deixa de ser arriscat. Tanmateix, hom creu que a Menorca és raonable multiplicar la xifra de contribuents per 6 o 7. En aquesta sèrie destaquen dos fets importants: d'una banda, el pes de Ciutadella en el conjunt de l'illa; d'altra banda, la incidència de la guerra civil contra Joan II en els fogatges de 1466 i 1475.

Any	Ciutadella	%	Resta de l'illa	%	Total Menorca
1459	286	40,7	417	59,3	703
1466	264	53,4	230	46,6	494
1475	279	58,1	201	41,9	480
1482	401	58,5	284	41,5	685
1489	346	44,2	437	55,8	783
1503	404	45,3	488	54,7	892

Font: Elaboració personal sobre les dades de Ramon Rosselló Vaquer, *El fogatge de Menorca de 1545* (Maó, 1983).

Document 5.18

La majoria dels pagesos menorquins, almenys fins a començaments del segle XVII, eren propietaris de les finques que cultivaven (en realitat, detenien el domini útil) mitjançant contractes d'emfiteusi. Quan la finca era propietat d'una persona resident a la vila (generalment un cavaller o un ciutadà), el sistema més usual de cessió de la terra era l'arrendament. Aquest contracte d'arrendament, signat el 3 d'octubre de 1452 és molt interessant per quant mostra les clàusules que havia de complir el pagès a mitjan del segle XV i, a més, destaca la riquesa ramadera de la finca. Un detall: com que el lloc era de domini directe d'una cavalleria, el pagès

(i no el cavaller!) havia de fer el servei de cavall armat al qual aquests petits feus estaven obligats. També els arrendadors es reserven el dret d'adquirir de manera preferent la producció de llana i formatge a un preu fixat prèviament.

Guillem de Loçano, donzell, i el notari Pau Oliver, curadors [administradors] de l'heretat del venerable Lluís Martorell, donzell, lloguen a Joanico Plana i sa muller Àgueda una torre o alqueria situada en el terme de Ciutadella, des de la festa de Sant Miquel a tres anys, per preu de 95 lliures cada any i 36 quarteres de forment [blat] que fa aquesta alqueria dels sobredits germans Martorell. Hi ha 300 ovelles, 20 vaques amb sos vedells, 8 bous d'arada, una egua de pèl castany, un ase de pèl bru, una somera de pèl negre, un parell de braus, 6 truges amb porcells. Els llogaters havien de tenir cura de la vinya i fer-la podar i cavar per un home experimentat. També s'obligaven a donar les barqueres [trossos de terra cedits a tercers a canvi d'un petit arrendament] a homes que no siguin tenguts en sospita per sembrar, per períodes anuals. El dit Juanico s'encarregarà també de prestar el servei de cavalleria o cavall armat durant el temps de l'arrendament, donant-li cavall, arnès i ordi per al dit cavall. El dit Juanico també s'obliga a fer al bestiar de la torre el senyal de l'heretat que de Gaspar Martorell feia a Torrepetxina. Els curadors li prendran la llana a raó de 6 lliures el quintar, els formatges a raó de 40 sous [2 lliures] el quintar, i els anyins [pell de be o d'ovella amb la llana] a 60 sous [3 lliures] el quintar.

Font: Rosselló Vaquer, Ramon: *Llibre del notari de Ciutadella Jaume Riudavets 1450-1453* (Ciutadella, 1982). Adaptat.

Document 5.19

L'any 1460 les finances de la Universitat General de Menorca estaven en una situació de fallida absoluta. Fou precis arribar a un acord amb els creditors per tal de fer front als pagaments del deute acumulat més els copiosos interessos no pagats. Es tractava d'una llosa molt feixuga, ja que segons el conveni, la Universitat sols podia disposar de 500 lliures sobre les seves rendes per atendre les necessitats ordinàries. Aquesta situació, lluny de resoldre's, es prolongaria durant tot el segle següent. L'historiador Florenci Sastre resumeix així el conveni entre els creditors i la Universitat:

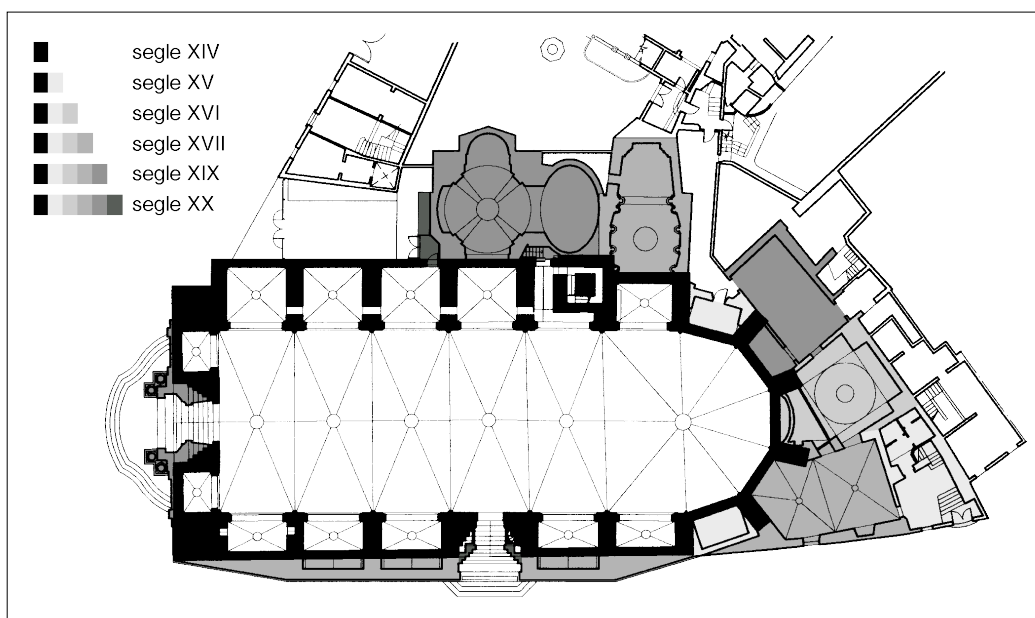
En haver-se demostrat que la causa dels ròssecs o endarreriments en el pagament de les pensions fou el fet de no invertir el que es recaptava per les ajudes [impostos] de la Universitat en el pagament d'aquestes pensions [pagament dels censos, una mena de crèdits hipotecaris], i per ser molt necessari que en el futur les quantitats que procedeixin d'aquestes ajudes no pugui ser invertida en altres conceptes que no sigui el pagament de les pensions o redimir [amortitzar] el capital dels censos, ambdues parts acorden que els jurats i el seu Consell General, en començar el seu mandat, prestaran jurament en mans del governador de que no permetran que el diner de les ajudes i el victigal [impost que gravava el comerç exterior] de l'illa es dediquin a altres usos que no siguin el pagament de les pensions dels censos i de les càrregues ordinàries de l'illa. Aquestes no podran superar les 500 lliures mallorquines anuals i en elles no s'hi podran incloure les ambaixades enviades per l'illa, que s'hauran de pagar amb altres fons. Si, després de satisfetes aquestes necessitats, quedàs alguna quantitat, aquesta s'haurà d'invertir en amortitzar el capital dels censos. Cada vegada que s'impedeixi o pertorbi

el clavari [administrador de la hisenda de la Universitat] en la percepció de les ajudes o el victigal per ordre o consentiment dels jurats, aquests incorreran en la pena de 25 lliures barceloneses, i hauran de restituir als creditors la quantitat que s'hagi invertit en usos no autoritzats.

Font: Sastre, Florenci: *La situación económica de las instituciones menorquinas en la primera mitad del siglo XVI* (Maó, 1989). Adaptat.

Document 5.20

Planta de l'església de Santa Maria de Ciutadella, amb la seva evolució. Font: *Enciclopèdia de Menorca tom XVI*.

Bibliografia

Sobre aquest període hi ha nombroses publicacions amb resums de documents, si bé en general són de difícil comprensió per al lector no especialitzat. Cal esmentar, per exemple, les regestes del *Llibre Vermell* elaborades per Antoni Aragó i Rafael Conde a *El Llibre Vermell de Ciutadella. Catàleg dels seus documents* (Barcelona, 1977). Centrat en els documents del *Llibre Vermell* del període de Pere el Cerimoniós, i amb un acurat estudi preliminar, cal esmentar el llibre de Maria Perelló *Menorca a l'època de Pere el Cerimoniós* (Ciutadella, 1986). També els nombrosos opuscles de Ramon Rosselló Vaquer, alguns d'ells prologats per Andreu Murillo, editats pel Consell Insular de Menorca entre 1980 i 1985: *La revolta menorquina contra Joan II (1463-1472)* (Ciu-

tadella, 1981); *Aportació documental a la història de Menorca. El segle XV* (Ciutadella, 1982); *Llibre del notari de Ciutadella Jaume Riudavets 1450-1453* (Ciutadella, 1983); *Aportació a la història medieval de Menorca. Segle XIV (Reis de Mallorques i Pere el Cerimoniós)* (Maó, 1985). Per a una síntesi general del període, Miquel À. Casasnovas, *Història II. De la conquesta cristiana a la Guerra de Successió. Enciclopèdia de Menorca*, tom X (Maó, 2000). També són en bona part vigents els capítols dedicats a la història medieval del llibre dirigit per Maria Lluïsa Serra *Historia de Menorca. Tomo I. De los orígenes al final de la Edad Media* (Maó, 1977). La societat i la problemàtica socioeconòmica del segle XIV, amb una menció especial a la comunitat jueva, ha estat estudiada per Andreu Murillo i Ramon Rosselló a *Els jueus dins la societat menorquina del segle XIV* (Maó, 1990). Sobre la vida quotidiana al segle XV, és imprescindible el llibre de Jaume Sastre *Alguns aspecte de la vida quotidiana a la Menorca medieval* (Palma, 1995). Per a l'art, vegeu Cristina Andreu, Guillem Sintes i Maria Àngels Hernández, *Art I. Enciclopèdia de Menorca*, tom XVI (Maó, 2004).

6. L'ÈPOCA DELS ÀUSTRIA

Resum històric

El matrimoni entre Ferran II d'Aragó i Isabel de Castella (1474) donà lloc a una **unió dinàstica** que agrupava les dues principals corones de la península Ibèrica. Més tard, el seu nét Carles I afegí a l'herència dels seus avis materns (a més dels nous territoris americans en procés de descobriment i conquesta) els territoris dels Habsburg i dels Borgonya. Les Balears i Menorca en particular passaven a ser petits territoris dins els enormes estats de la monarquia hispànica de Carles I i els seus successors [document 6.1]. Tot i que el règim foral va romandre immutable, és cert tanmateix que la integració de Menorca dins l'engranatge d'aquesta gran monarquia, que funcionava amb el sistema de consells (monarquia **polisinodal**) va introduir alguns retocs gens negligibles, entre els quals cal destacar l'allunyament del rei, la dependència respecte del **Consell d'Aragó** i la imposició del tribunal de la **Inquisició** [document 6.2]. Una constant durant aquest període és també l'enfortiment de l'autoritat reial als **territoris forals**; no és d'estranyar així que les topades entre les universitats, sobretot la Universitat General, d'una banda, i els governadors i altres oficials reials, d'altra banda, siguin molt freqüents durant aquest període [document 6.3].

Conflictes institucionals a part, el que preocupava més als menorquins eren les amenaces d'atacs exteriors. Ja a començaments del segle XVI les costes illenques patiren atacs a petita escala de corsaris **barbarescs**. L'any 1535, però, Barba-rossa saquejava Maó i s'emportava uns 800 captius [document 6.4]. Els principals caps de la defensa de Maó foren processats i condemnats per haver pactat amb Barba-rossa. D'altra banda, l'atac contra Maó tindria conseqüències de llarg abast, ja que arran d'aquest fet la Corona decidí de destacar tropes reials a l'illa i construir una fortalesa a l'entrada del port de Maó, el castell de Sant Felip [document 6.5].

Molt més greus foren les repercussions de l'atac contra Ciutadella del juliol de 1558, en aquest cas protagonitzat per una gran flota turca comandada per l'almirall Piali Paixà. La ciutat fou assetjada durant nou dies, presa a l'assalt i completament destruïda [document 6.6]; uns quatre mil captius foren deportats a Turquia. Els efectes sobre Ciutadella en particular i Menorca en general foren devastadors [document 6.7].

El període que segueix l'atac turc fou de reconstrucció en tots els ordres. Calgué incentivar l'arribada d'immigrants (procedents sobretot de Mallorca), refer el teixit productiu, reorganitzar les institucions, etc. La situació era tan greu que Felip II arribà a planejar l'evacuació de la població civil menorquina (1570), fet aquest que no arribaria a produir-se. La recuperació fou més evident en les últimes dècades del segle XVI. Cap al 1600 Menorca tenia uns 10.000 habitants, una xifra similar a la que hi havia abans del saqueig de Ciutadella [document 6.8] També s'havia recuperat l'economia, que continuava fonamentada en les exportacions de productes ramaders, principalment la llana i el formatge. En realitat, les coses havien canviat poc en aquest aspecte respecte de la situació de finals de l'edat mitjana. La producció de blat era crònicament deficitària i calgué importar blat per tal de garantir el subministrament de la població

[document 6.9]. Afortunadament, les exportacions de llana i formatge permetien compensar aquest dèficit blader. Un altre tret de l'economia menorquina d'aquesta època és la importància de la manufactura, basada sobretot en el sector tèxtil i el del cuir. Pel que fa al comerç, el seu bon funcionament era vital per als menorquins. Durant els segles XVI i XVII els menorquins comerciaven amb tot l'arc mediterrani, des de València fins a Sicília, per bé que els principals mercats eren Barcelona, Palma, Gènova i Marsella [document 6.10].

La destrucció de Ciutadella tingué repercussions importants en el teixit social i en la correlació de forces sobre l'espai insular. En primer lloc, la pràctica desaparició de l'antic **braç militar** facilità l'arribada al cim de la societat insular de diversos personatges procedents de les files dels ciutadans. Aquest procés continuaria i fins i tot s'acceleraria durant el segle XVII, quan foren 35 les famílies que reberen l'executòria de cavallerat o de **noblesa de sang** [document 6.11]. En segon lloc, la "Desgràcia" de Ciutadella havia estat un cop demolidor per a l'antiga capital, la qual havia perdut bona part del paper hegemònic que havia mantingut fins aleshores.

Durant les primeres dècades del segle XVII continuà la bona conjuntura econòmica. Aquesta s'estroncà, però, pels volts del 1630. Començava així una llarga crisi que s'arrossegaria durant més de trenta anys. Els factors d'aquesta depressió són múltiples i van des de la crisi de les exportacions de llana a causa de l'ensorrament de les manufactures italianes, fins a l'estrangulament del comerç exterior per mor de les prolongades guerres contra França i la revolta catalana contra Felip IV (1640) [document 6.12]. La conjuntura bèl·lica, d'altra banda, obligà a reforçar les defenses de l'illa (construcció de noves muralles baluartades de Ciutadella [document 6.13], castell de Sant Antoni de Fornells), mentre que el port de Maó es convertia en la base ocasional de l'Armada espanyola. A més, el creixement demogràfic, sostingut des del 1558 ençà, s'estroncà durant el període 1648-1653 a causa d'un cicle d'elevades mortalitats que culminà amb l'epidèmia de pesta que afectà Ciutadella l'any 1652.

La depressió econòmica i demogràfica va anar aparellada a una forta crisi social i institucional. Les **parcialitats** entre bàndols aristocràtics es van accentuar, mentre que creixia el malestar entre les classes més desfavorides [document 6.14]. Així, el bandolerisme és una expressió del descontentament generalitzat, a més d'un reflex de les pugnes pel control del poder real a l'illa; un poder que estava cada cop més la marge de la Universitat General per recaure en certs grups que gaudien d'una elevada posició econòmica i política, sovint emparats per furs especials com ara el de la Inquisició [document 6.15]. Es clar que aquest tribunal també actuava en l'àmbit de les seves competències per vetllar per la puresa de la fe i el control de l'ortodòxia; molts menorquins foren processats i condemnats per la Inquisició, tal com ho constaten les **causes de fe** [document 6.16].

Durant aquests anys es produeix la liquidació de l'hegemonia de Ciutadella dins de la Universitat General, després d'uns llargs i complicats processos judicials. Efectivament, la Universitat de Maó aconseguia del rei una sentència favorable per segregar-se de la tutela de la General en qüestions tributàries (1641), camí que seguirien més tard les universitats d'Alaior i des Mercadal (1650). La Universitat General quedà sumida en una gravíssima crisi institucional i econòmica que no es resoldria fins l'any

1660, quan les quatre universitats particulars arribaren a un acord per fixar de bell nou les regles del joc [document 6.17].

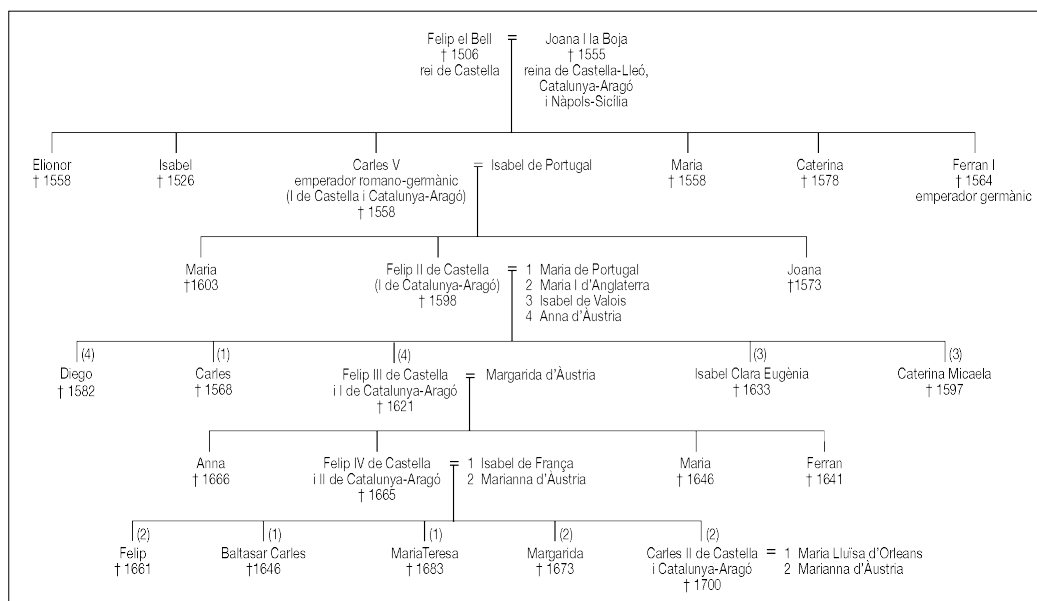
L'últim terç del segle XVII fou de clara recuperació demogràfica i econòmica. Cap al 1700 Menorca comptava amb uns 16.000 habitants. L'augment demogràfic, sobretot a les zones rurals, havia afavorit el creixement dels petits nuclis de la Menorca interior (es Mercadal, Ferreries) i l'aparició d'altres de nous (es Migjorn, Carbonell). D'altra banda, s'havia consolidat el raval de Sant Felip, nat a l'esguard de la fortalesa, mentre que a Fornells també aparegué un petit nucli al costat del castell de Sant Antoni.

L'economia agrària també s'havia transformat. La decadència de la ramaderia ovina (que així i tot continuava essent prou important) va anar aparellada a un fort increment de les rompudes de terres per a sembrar-hi cereals. El fort creixement de la producció de blat en els anys finals del segle XVII va possibilitar fins i tot les exportacions de cereals [document 6.18]. També va créixer molt la vinya i la producció de fruites i hortalisses, sobretot als voltants del port de Maó, gràcies a les demandes de les flotes i vaixells en trànsit que recalaven allà; la creixent valoració del port de Maó com a plaça militar i base naval tingué una gran importància [document 6.19]. Aquesta circumstància, així com el fet que la llarga crisi del segle XVII tingué una menor incidència a la part oriental de l'illa, afavorí el fort creixement de Maó. Amb una demografia dinàmica i una societat relativament ben articulada (sobrevivia una important capa mitjana de comerciants i pagesos propietaris), Maó estava en bones condicions per encarar el trànsit al segle XVIII. Ciutadella, en canvi, havia passat per una llarga decadència que havia liquidat les classes mitjanes. La societat ciutadellenca estava molt polaritzada entre la noblesa terratinent, d'una banda, i una massa de menestrals i pagesos sense terres, d'altra banda. Les classes mitjanes gairebé havien desaparegut, mentre que el centre de gravetat del comerç illenc havia passat de Ciutadella a Maó.

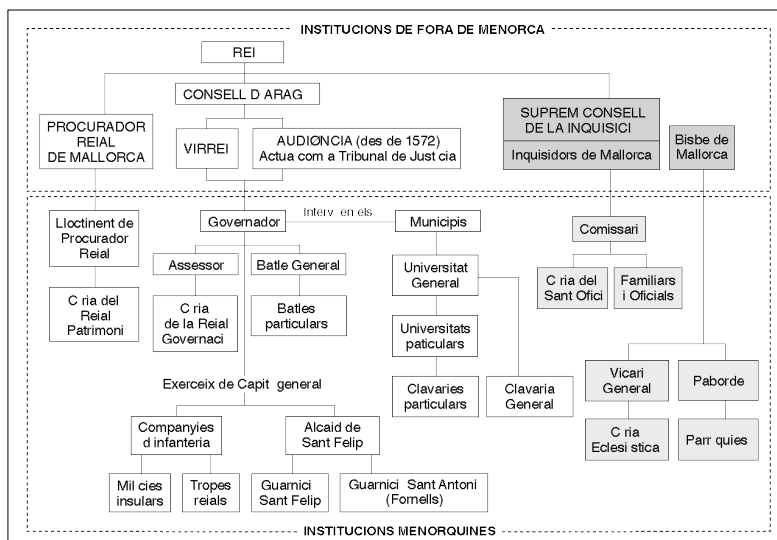
Durant la segona meitat del segle XVI s'aplicaren les directrius de la reforma catòlica aprovada pel Concili de Trento. Hi hagué una revifada de la vida espiritual que es constata també en un important increment de la població religiosa, sobretot arran de la construcció de nous convents i l'arribada de nous ordes religiosos. Això tingué també la seva traducció en el terreny artístic, amb l'arribada dels nous corrents (**manierisme**, **barroc**...) que es superposaren a la vella tradició gòtica sense anul·lar-la completament. Un dels edificis més importants d'aquesta època és l'església i el convent del Socors [document 6.20]. També el panorama cultural menorquí presenta una notable vitalitat. El sistema d'ensenyament es basava en les escoles de primeres lletres i les escoles de gramàtica (una mena d'ensenyament secundari basat en la llatinitat) [document 6.21]. Els convents també solien tenir escoles. L'estudi de les biblioteques menorquines d'aquesta època palesa que a Menorca arribaven els principals corrents intel·lectuals de la cultura barroca catòlica.

Materials

Document 6.1 Genealogia dels Habsburg hispànics. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 6.2 Esquema de l'organització institucional i administrativa de Menorca als segles XVI i XVII. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 6.3

Pedro de Heredia representa el cim del conflicte entre els governadors i la Universitat General de Menorca. Per bé que no va ser l'únic governador conflictiu ni de bon tros, els abusos de Heredia foren tan grans que hagué de ser destituït. Les agressions físiques, insults, vulneració contínua dels privilegis de l'illa, detencions arbitràries o persecucions contra les autoritats insulars foren habituals durant el seu agitat mandat. Tot plegat, tanmateix, s'ha de relacionar amb les tensions creixents que en aquesta època marquen les relacions entre les autoritats reials, que enfortien el seu poder, i les forals, que intentaven salvaguardar els seus privilegis i lles privatives.

Los predecesors de vostras magnificèncias, veent los anys passats lo molt que diversas personas de esta illa patian, axí en llurs personas y haziendas, com encare en llur honra para defender los privilegis, llibertats y franquesas de esta illa e Universitats de aquella, contra lo governador Pedro de Heredia, que totalment volia arruinar y prostrar la terra a las ditas Universitats, ab persecutions y modos exquisits, moguts per un zel de conservar llur pàtria, para que en los devenidors [en el futur] hi hagués personas que postposant tot temor axí de patir en llurs béns, persona y honra, se opposasen a la defentió de ditas Universitats, privilegis y franquesas de aquells; per muchas determinations per las ditas sas Magnificèncias [els jurats] y General Consell fetas, se ordenà que la Universitat General estigués al devant a tots los que per defentió de aquella sostenirian, gastos, danys, perjuys, o altrament patissen en sas haziendas o personas, segons que de ditas determinations es de veurer en llibre de determinations. Per hont com entre las altrás personas que per defentió dels privilegis y franquesas de la present illa e universitats de aquella contra la furia y persecutió del governador Heredia hagen patit molts gastos y desatentos, sien Joan Gomila, Bernat Gomila, Jaume Arguimbau y Simon Llobera, los quals per haver també y llealment lo any de llur juraria, com a totes vostras magnificèncias y saviesas és notori, deffensat a dita Universitat y los privilegis y llibertats de aquella, posan ses personas cada dia a perill de la vida, oposant-se varonilment a la persecutió del governador Heredia: talment que foren forçats, acabat lo any de la dita juraria, retirar-se a la Iglesia major de la present vila [la parròquia de Ciutadella, avui catedral], per no ser capturats per Heredia, que muchas voltas los havia amenaçats de donar-los un garrot, fins a que de Sa Majestat haguessen hagut remey, a la qual foren forçats, per no poder treure persona alguna de la present illa, trametra al magnífich mossèn Antoni Oliver, que a las horas residia en Barcelona, per medi del qual se alcansà de Sa Majestat una carta real per la qual se manà a dit governador los dexàs lliberament viure en sas casas, sens posar la mà en ellas, ni ses haziendas.

Font: Arxiu Història Municipal de Ciutadella, Llibre III de Consells Generals. Sessió de l'11 de juny de 1600 (adaptat).

Document 6.4

L'u de setembre de 1353 la flota de Barba-rossa arribava al port de Maó i posava setge a la vila. Dos dies més tard, els jurats de Menorca donaven compte als de Mallorca dels esdeveniments i suplicaven la urgent tramesa de socors. La carta –potser excessivament optimista– narra com el governador de Menorca, Galceran Oliver, havia sortit cap a Maó amb uns 600 homes. Malauradament, i això encara no ho sabien els jurats, la columna de socors fou desbaratada pels turcs; el governador i molts dels seus homes moriren en el combat. L'endemà, dia 4, Maó capitulava.

Molt magnífichs y molt virtuosos senyors: per altres [cartes] són estats avisats les magnificències vostres de les trenta veles de Barbarossa que són arribades en lo port de Mahó y com tenen assitiada aquella vila, la qual havien trobada en descuyt,

aprés havem entès com en dites veles, que són galeres y fustes [un tipus de vaixell lleuger], és lo mateix Barbarrossa y lo Juheu [un dels lloctinents de Barba-rossa], y tenen siti sobre la dita vila en tres parts y la dita vila se és defensada molt bé, y la gent de aquell terme junta ab los del terme de Yalor cascun dia los maten molts turchs qui van descuydats per les possessions, y finalment los han presos dos turchs ab los quals han sabut com allí és lo dit Barbarrossa. Una banda de gent de Yalor han presos dits dos turchs y los de la vila los han mort més de trecentos hòmens o turchs ab artillaria de las torres y lo combat que'ls donen los turchs és ab canons pedrers que fins assí no los han derrocada gens de la muralla que és molt bona y [de] molt bones torres, y los de la dita vila stan molt sforsats y són stats soccorreguts de circa XXXX hòmens ab una scaramuça que han feta ab una part de gent de Yalor y fins assí la gent de la ylla se ha donat tant bon recapte ab la ajuda de nostre senyor Déu que no tenim avís que se hage mort en combat ni scaramussa home algú sinó nafrats dos de Yalor, lo hu de coltellada [ferit amb una daga o coltell], l'altre de fletxa, tot cosa que no perilla; lo die passat de matí és partit lo senyor governador ab una banda de gent de aquesta vila y se és ajustat ab los de Mercadal y sems los de Yalor y de Mahó que són defora, seran circa DC hòmens, y no podent ajustar demés noves a vostres magnificències perquè no sabem lo que determinarà fer lo senyor governador [...] y suplicam molt humilment que ens vullan [vulguin] trametre soccors de trecentos hòmens ab los quals, mitjançant la ajuda de Déu, tenim per cert que restaurarem tota aquesta illa al servei de Déu y de sa Magestat, y encare porà ser que féssem algun notable dany al dit Barbarrossa y a la sua armada, y si lo soccors podia esser de substància, ço és, de D hòmens, que assí destruhirien del tot al dit Barbarrossa y seria molt gran servey de Déu y de sa Magestat y molt gran reputació de aquest Regne perquè valdrien més mil hòmens de assí que tots los que té dit Barbarrossa [...].

Font: Rosselló Vaquer, Ramon: “Assalt i saqueig de Maó per Barba-rossa”, *Estudis Baleàrics* núm. 18 (Palma, 1985). Adaptat.

Document 6.6

L'Acta de Constantinoble és un document d'importància cabdal per conèixer els fets del saqueig turc de Ciutadella. Es tracta d'un document fet a instància del regent de la governació (governador interí), Bartomeu Arguimbau, i del capità de les tropes reials, Miguel Negrete, per tal de justificar la seva actuació durant el setge. Tanmateix, en les seves línies fonamentals, el text ha estat corroborat per molts altres documents. Presentam aquí els seus paràgrafs més significatius.

E primo, que lo die de Sant Pera se trobava lo dit Regent en la vila de Mahó per fer la pague del castell de Sanct Felip, e partí de dita vila feta la pague e arribà en Ciutadella que passava la mitge nit.

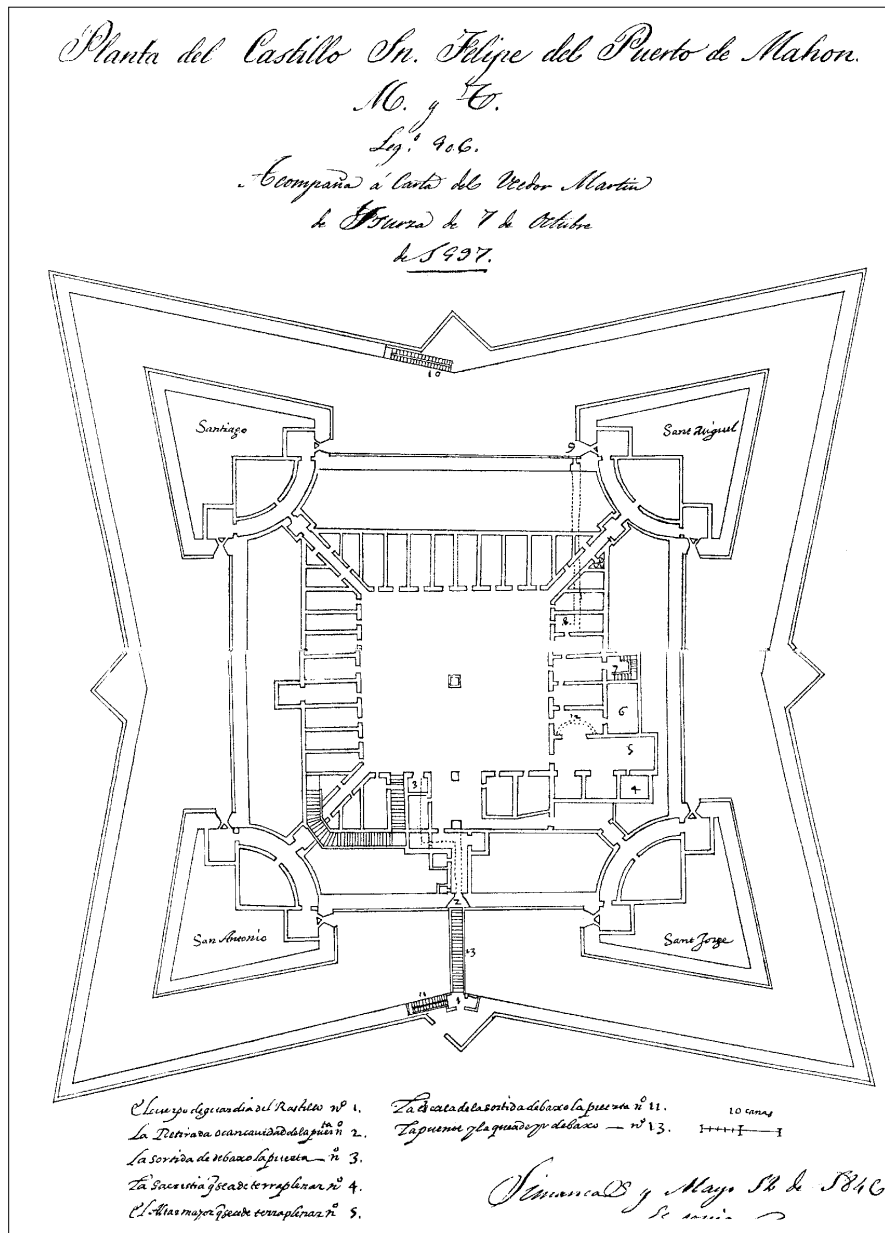
Item, que l'endemà, çirca tres ores, tingué correu com se veyia armada turquesca per grech [gregal, és a dir, nord-est] y tremontana.

Item, que sebuda la nova, dexà lo capità Miquell Negret, qui mirava e entenía en la fortificació de la dita vila de Ciutadella, segons orde y lletres de su Real Alteza [la princesa Joana, germana de Felip II], e ell dit Regent, en compenyia de Mossèn Guillem Marthorell, corregué les postes fins a Mahó e castell de boca de port, e açò per recullir la gent de Mahó, Alayor y Mercadal en dita vila de Ciutadella, així com ne tenia orde y mandato de su Real Alteza [...].

(continua a la pàg. 78)

Document 6.5

El castell de Sant Felip, dissenyat per Joan Baptista Calvi, començà a construir-se l'any 1555. Tenia planta quadrada, amb un baluart a cada angle. Es tractava d'un fortificació construïda d'acord amb les tècniques modernes i adaptada a la nova artilleria. La construcció del castell no es clouria fins a finals del segle XVI. Font: Meloussa núm. 1.

Item, que lo dit Regent e Capità, vent-se çercats dels inimichs, volgueren veure y entendre secretament quina gent havia dins la vila per a poder pelear, demenant a cada capità lista e nòmina de la gent que tenia, e trobaren que los de Ciutadella eren circa quatre-cents hòmens, y los de Alayor cent y deu, y los de Mercadal cent, y los de Mahó set o vuit hòmens, que per tot eren sis-cents y vint hòmens, compresos quoranta soldats de la companyia del dit capità Negret.

Item, que la dita armada turquesca consistia en cent quoranta veles, tot galeres sinó sis o set galeotas, y aquelles armades de bona voga sinó sinch o sis de forçats; e tragué dita armada vint-y-quatre canons grosos ab los quals, set dies arreu, de die y de nit, donaren bateria e derrocaren la murada y bestions.

Item, tragué en terre dita armada quinze mil hòmens de pelea, los quals, de nit e de die, tenien circuida dita vila.

[...] Item, al temps que los inimichs batien la muralle incessantment y los de dintre los tiraven axí ab la artilleria com arcabuseria, metant molts dels inimichs, desencavalcant-los moltes peses de artilleria e desbertant-los les trinxeas y bestions; e de altre part, no obstant que la gent era poca, ab la ajuda de les dones y donzelles se fortificaven y bestionaven ab rames, lenya y terre, llanes, matalasos y saques de robes y altres coses, y axí trebellaven de nit e de dia, fins a caure en terra de pura son y cansancio; y en açò morien molts de les pedres que sortien de la muralle per los colps de la artilleria.

[...] Item, que derrocada la dita muralla, veent los inimichs la entrada tant fàcil, ab molta impetut y gran força de banderes [arremeteren] quatre vegades a la muralla batejant per a entrar, y los de [dintre] defensant valerosament la entrada, matant molts dels inimichs y prenent an aquells moltes banderes, de les quals quatre batalles, la darrera durà circa tres ores, y així moriren molts dels inimichs y foren forçats de retirar-se; y dels cristians foren tants los morts y nafrats, que no restaren sinó dos-cents hòmens per a pelear.

Item, que havent despesa la major part de la monició, se posà foch en la case de la Universitat, a hont se cremà tot lo restant de les monicions, ço és, pòlvore, dardells y fil de ballesta; finalment, que no restà res per a resistir als inimichs.

[...] Item, que los jurats e capitans de dita vila, e moltes altres persones principals, veent la molta força dels inimichs [...] requeriren lo dit Regent e Capità que deguessen una nit desemperar y dexas la vila y ab algun bon orde anar-se'n, aportant-se'n dones y minyons, a la volta de Mahó. [...]

Item, que essent dos ores de nit, tota la gent, axí hòmens com dones, s'anaren al portal de Mahó per a ixit [...] Leshores menaren que isquesen los de Alayor y Mercadal y que es posasen en squadró per devantguarda, e que après anasen les dones e minyons, nafrats e gent inhútil, e ells dits Regent e Capità ab los altres hòmens anirien a la retewarda; e havent ja tota bona part de la gent, sentiren com la devantguarda havia ferit ab los turchs. Leshores feren tornar recullir les dones e minyons e los hòmens que pogueren tornaren en la vila.

Item, que en lo metí, tenint los turchs informació de tota cose per alguns que prengueren aquella nit, arremeteren ab molts impetut a la murada, a hont trobant poca resistència y la entrada tant fàcil, entraren en dita vila, matant molts hòmens que virilment resistien; e arribant los inimichs al Born, se refferen alguns crestians qui feren tornar atràs los inimichs fins a la bateria; e sinó que eren molt poch, ab lo adjutori divinal, los hagueren trets de la vila, però com que eren poch e los turchs molts, no pogueren tant resistir, y axí entraren matant, saquejant y cremant ab molta crueldat.

Font: *Acte de Constantinoble*. Adaptat.

Document 6.7

Els tràgics efectes del saqueig de Ciutadella queden ben palesos a la carta de la princesa Joana, germana de Felip II.

[...] se defendieron varonilmente hasta tanto que después de muchos y grandes combates que de día y de noche les dieron por espacio de nueve días haviéndoles derribado y arrasado dozientos y sesenta pasos de muralla fue la voluntad de Dios nuestro señor que la dicha villa fuesse entrada por fuerça de armas y puesta a fuego y sangre matando sin piedad a todos los vezinos della y cativando sus mugeres y hijos sin perdonar a nadie, quemando las yglesias y monasterios y usando de grandes fuerças, robos y crueldades, no perdonando los animales y ganados que assí bien fueron muertos en los términos de la dicha villa y dos leguas en derredor della, que hallaron en número de más de dos mil y quinientas cabezas de ganado mayor y más de veynte cinco mil menores en tal manera que la dicha villa ha quedado del todo despoblada, destruyda, arruynada y sin nenguna posibilidad ni arbitrio de tornarse a poblar ni rehazer si no con gran dificultad y discurso de tiempo [...].

Font: Sastre Portella, Florenci: *El Nou de Juliol. Antecedents, protagonistes y conseqüències* (Ciutadella, 1991).

Document 6.8

Cal recordar que els morabetins enregistren els contribuents caps de casa. Per obtenir el nombre d'habitants de manera aproximada, cal multiplicar aquestes xifres per 6 ó 7. Durant els segles XVI i XVII la sèrie és prou completa i permet desglossar les xifres per les quatre universitats de l'illa. La del Mercadal inclouria els actuals termes des Mercadal, Ferreries i es Migjorn. Observi's la caiguda del pes relatiu de Ciutadella a partir de l'assalt turc de 1558.

Any	Menorca	Ciutadella	Maó	Alaior	Mercadal	% Ciutadella s/ Menorca
1503	892	404	242	154	92	45,3
1524	1.219	507	388	211	113	41,6
1538	969	435	225	200	109	44,9
1545	1.141	500	308	202	131	43,8
1552	1.338	639	333	242	124	47,8
1559	939	242	351			25,8
1573	852	251	274	201	126	29,4
1580	1.051	314	372	232	133	29,9
1588	1.195	405	461	219	110	33,9
1594	1.351	420	475	264	192	31,0
1615	1.358	472	462	264	159	34,8
1629	1.767	618	556	335	258	34,9
1643	1.958	639	594	482	243	32,6
1650	1.992	590	615	541	246	29,6
1657	1.553	441	430	490	192	28,4
1664	1.767	501	575	499	192	28,3
1671	1.644	382	576	456	230	23,2

Font: Casasnovas, Miquel À.: *Història econòmica de Menorca. La transformació d'una economia insular (1300-2000)* (Palma, 2006)

Document 6.9

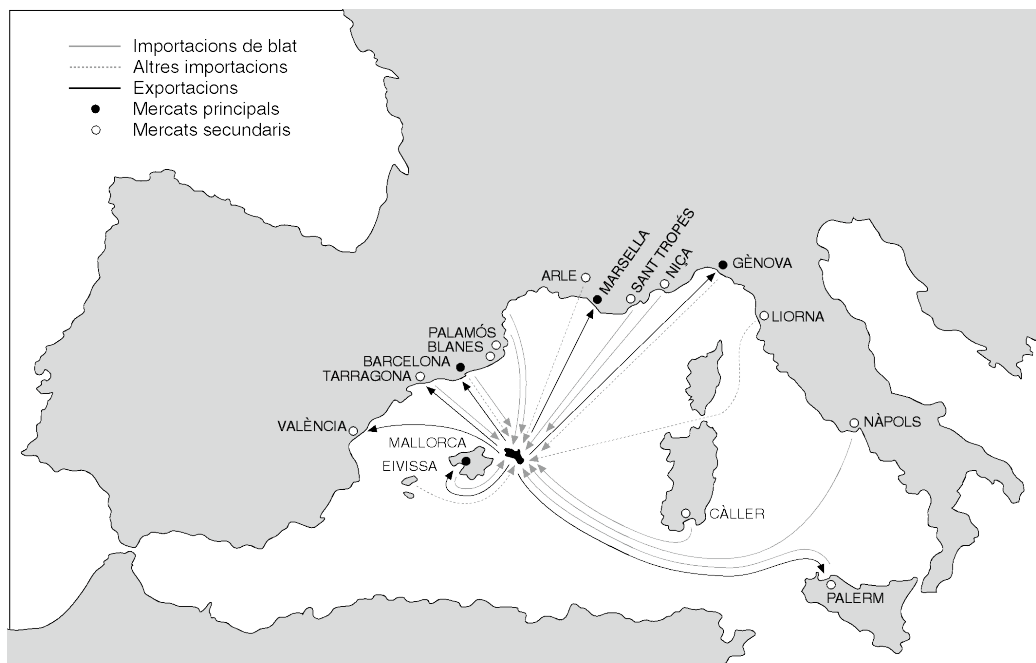
El dèficit de la producció de blat va esdevenir estructural ja des de la baixa edat mitjana. La reconstrucció de les collites a partir de 1558 permet veure com la major part dels anys de la segona meitat del segle XVI van ser deficitaris i fou precis recórrer a la importació de blat o, fins i tot, a les confiscacions de carregaments. Encara que la situació millorà una mica en el segle XVII, no seria fins a finals d'aquesta centúria quan s'aconseguí, de manera transitòria, l'autosuficiència de blat i, fins i tot, la possibilitat d'exportar algunes partides de cereals. Les xifres d'aquesta taula indiquen el nombre d'anys que en cada període es trobaven en cadascuna de les situacions esmentades.

Període	Suficients	Dèficit	Importació	Confiscacions	Exportació
1558-1575	7	11	10	3	0
1576-1600	5	20	16	9	0
1601-1625	12	13	13	1	0
1626-1650	13	12	10	3	0
1651-1675	12	13	13	3	0
1676-1700	14	5	5	0	6

Font: Casasnovas Camps, Miquel À.: *Història II. De la conquesta catalana a la Guerra de Successió. Enciclopèdia de Menorca*, tom X (Maó, 2000).

Document 6.10

Mapa de les relacions comercials de Menorca en el segle XVII. *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 6.11

A mesura que avançava el segle XVII, les famílies ennoblides recentment intentaven crear barreres respecte de l'estament de ciutadans, d'on procedien. Es tractava de marcar de manera més pronunciada les diferències de classe. Un exemple d'aquest comportament és l'intent de crear una confraria sota l'advocació de Sant Jordi exclusiva per als membres del braç militar, en la qual no hi havien de tenir cabuda els ciutadans. Aquests protestaren davant de la Universitat General, que s'oposà al projecte.

Los cavallers y militars desta vila [Ciutadella] volen novament crear de llur pròpia authoritat y sens haver acudit a la Universitat com tenen obligatió, una confraria de Sant Jordi en la Iglésia de Sant Francesch, privant las personas a qui compatex, com són ciutadans y doctors [metges i juristes amb el grau universitari de doctor], com axí se acostuma fer en altres parts y altres ciutats, causant en estas cosas molts scàndols, alterations y perills, com se va veura per la experiència de l'any passat y com las ditas cosas necessitan de remey y incumbència de tots per lo que cada qual pot tenir fill o germà doctor per rehó del qual grau li competia entrar en semblants cosas y axí nos ha aparegut deduhir-ho a vostres magnificències [els jurats].

Font: Arxiu Històric Municipal de Ciutadella, llibre 6é de Determinacions, Consell General del 24 d'abril de 1626 (adaptat).

Document 6.12

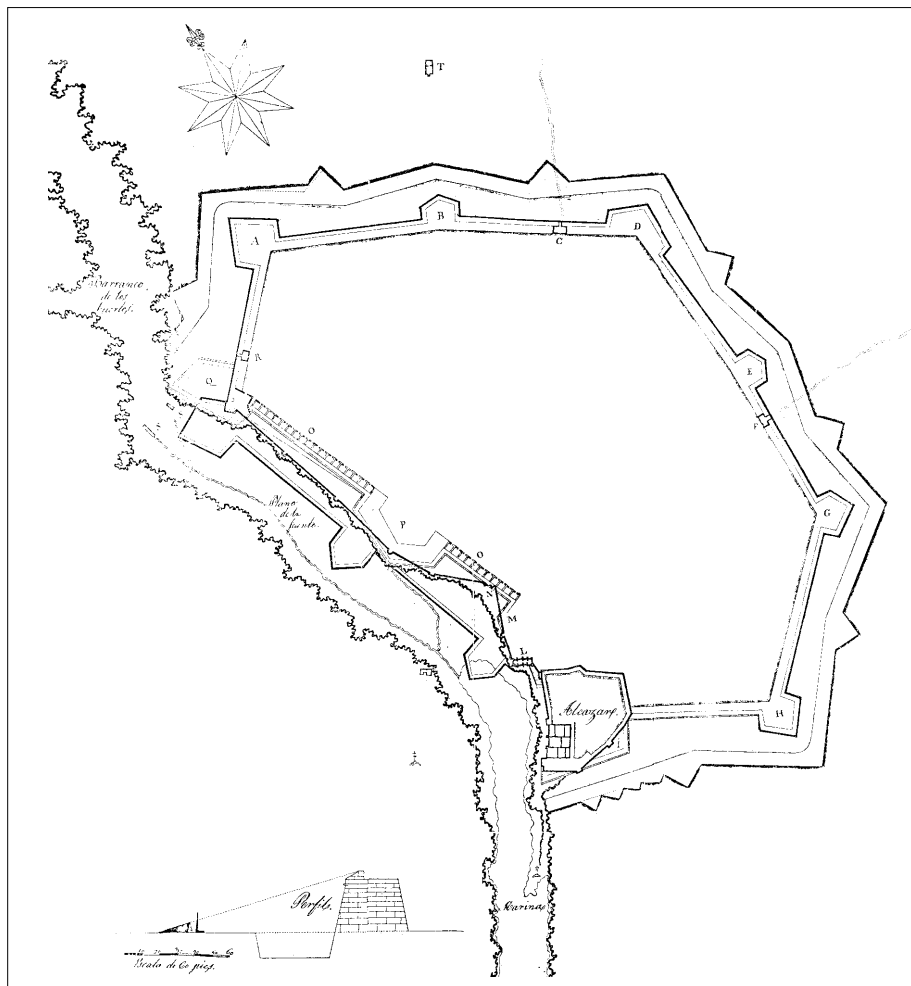
Menorca travessà una forta crisi econòmica en les dècades centrals del segle XVII causada, en bona part, per la difícil conjuntura bèl·lica que estrangulava el seu comerç exterior. La situació arribà a ser tan desesperada que el Consell de Ciutadella acordà sol·licitar al rei una autorització per comerciar amb els vaixells enemics, francesos i catalans. Aquests últims s'havien rebel·lat contra Felip IV l'any 1640 (guerra dels Segadors), amb la qual cosa el vital mercat de Barcelona resultava inaccessible. L'argument no deixa de ser curiós: comerciar amb l'enemic per tenir recursos suficient per a la construcció de les fortificacions de l'illa.

El Consell concordantment acorda que el síndic [enviat especial de la Universitat] Llorenç Arguimbau, que ha de partir a Madrid, puga presentar un memorial a Sa Majestat representant-li sia servit enviar ordre al molt il·lustre senyor governador desta illa que acàs arribassen en esta illa alguns vaxells catalans y francesos se serves-que donar-los guiatge [salconduït] para que se'n pugan aportar provisions y tenir comerç ab los vaxells qui arribaran en la illa para que millor se puga acudir al servey de sa Majestat en la obra de Fornells [el castell de Sant Antoni] y fortificacions de la illa, attès que esta terra no té altra mercaderia sinó la saca [extracció] dels formatges y llanes, y no podent-las aprofitar, ha de restar del tot la Universitat prostrada.

Font: Arxiu Històric Municipal de Ciutadella. Llibre 10è de Consells, Consell Ordinari del 22 d'octubre de 1645.

Document 6.13

Plànol de les muralles de Ciutadella (1680). El projecte de doble muralla que dóna a la banda del Pla no arribà a construir-se. Font: *Meloussa* núm. 1.

Document 6.14

Hi ha nombrosos testimonis d'actes de violència, sovint realitzats per bandolers o per membres de les parcialitats aristocràtiques. Relacionam a continuació alguns resums de processos judicials que sobre aquestes qüestions es van incoar al tribunal del Sant Ofici de Menorca

1633, 29 de setembre. Causa sobre l'assassinat de Joan Pallisser, prevere, parent de Sebastià Pallisser, també prevere i comissari del Sant Ofici a Maó. L'assassí era un tal Pere Cardona, alies Judes, que havia fugit de l'illa. Cardona havia estat auxiliat per diverses persones, algunes de les quals estaven preses a les presons reials de Ciutadella.

1655, 4 d'agost. Antoni Fornés, mercader i carceller del Sant Ofici, presenta una demanda per haver estat objecte d'un atemptat, ja que li van disparar una arcabussada durant la nit, mentre anava pel carrer a Ciutadella, si bé no va resultar ferit. Manifesta que no sap qui és l'agressor.

1655, 3 d'octubre. Jeroni Sintès, donzell, d'edat de 27 anys, denuncia davant del tribunal del Sant Ofici que "Aquesta nit que seria entre las set y vuyt hores de nit venint jo, denuntiant, de casa de don Barthomeu Mercadal, lloctinent del procurador reial en esta illa, que venia en companyia d'una senyora, y tornant en una casa per veura si hi havia manester alguna cosa, com som estat cosa de dos o tres passes del portal de la mia casa, he vist un home qui se és llevat de vora lo meu portal y jo me som retirat, y luego dit home me ha tirat una arcabussada de la qual no so romàs ferit sinó an el pany de la capa, però jo no conec lo home qui me ha tirada dita arcabussada." Dos dies després hi havia detingut a les presons reials de Ciutadella un tal Gabriel Fornés, acusat de l'agressió.

1659, 27 de juliol. Rafael Squella, fill de Rafael, oficial del Sant Ofici, va ferir al braç, d'una punyalada que no va ser greu, a Rafael Sanxo, de 15 anys, cosí seu, el qual anava amb Francesc Martorell i Llorenç Ametller, donzells. Va ser una brega entre bàndols nobiliaris en la qual hi estaven implicats altres membres de la família Sanxo, contra els quals va cursar-se ordre d'arrest domiciliari.

Font: Arxiu Diocesà de Menorca. Secció Cúria del Sant Ofici. Textos resumits i adaptats de les causes judicials.

Document 6.15

La Inquisició no era únicament un tribunal religiós sinó una formidable estructura de poder. A part dels jutges, els tribunals inquisitorials disposaven de funcionaris que s'encarregaven de funcions concretes (oficials) i de nombrosos auxiliars. Aquests eren els familiars del Sant Ofici. Els càrrecs de familiars i oficials estaven ocupats molt sovint per persones de qualitat que d'aquesta manera es beneficiaven de privilegis com ara l'exempció d'imposts i la jurisdicció del propi tribunal per a qualsevol causa, civil o penal, que els pogués afectar a ells i als seus familiars. Les pugnes entre la Universitat General de Menorca i la particular de Ciutadella contra els familiars de la Inquisició, sobretot pel que fa a la seva negativa a pagar impostos, va ser constant durant aquesta època, com ho demostra aquesta instrucció que la Universitat de Ciutadella escrigué al seu síndic a Mallorca, doctor Joan Sanxo.

E més avant deduirà y informará an el dit nostre advocar y procurador sobre la causa de les franqueses de com los oficials del Sant Offici de la present villa de Ciutadella, los demás són personas riques y poderosas y veu-se clarament que morint-se algú de aquells los més richs y poderosos procuren haver dits càrrecs per esser franchs [exempts] de no pagar los mals de esta Universitat, la qual és molt pobríssima.

Font: Arxiu Històric Municipal de Ciutadella, llibre 7è de Consells, Consell Ordinari de l'11 d'abril de 1619.

Document 6.16

Durant els segles XVI i XVII molts menorquins foren processats per la Inquisició per les causes més diverses (bruixeria, conversió a l'Islam, heretgia, etc.). El tribunal inquisitorial de Menorca només actuava en les anomenades causes de fe com un jutjat d'instrucció, ja que

només podien dictar sentència els inquisidors de Mallorca. Oferim aquí una mostra d'extractes de les causes de fe referents a menorquins, totes elles de la segona meitat del segle XVI; al costat de la breu descripció dels fets, hi consta la pena.

Pedro Gorchs. Trabajador natural de la villa de Ciudadela en la isla de Menorca. Por haber dicho que jurar y renegar de Dios no es pecado, que San Pedro dio el camino y que si Dios no le ayuda que el diablo le ayudará y que no es criatura de Dios sino del diablo y por otras blasfemias temerarias. Vela, misa mayor un domingo en la parroquia de la dicha villa de Ciudadela. Abjuró de levi. Penitencias espirituales.

Juan Montañés. Natural y vecino de la villa de Mahón de la isla de Menorca. Por haber renegado de la sancta fee cathólica e ido a la mezquita [quan es trobava captiu a terra de musulmans] con intención de salvarse en la secta de Mahoma. Vino a confesión de su voluntad. Fue reconciliado en la sala de la Audiencia. Impusieronse solamente penitencias espirituales.

Sebastián Coll. Alias Coves,. Natural de la villa de Campos de aquella isla [Mallorca] y habitador en la villa de Ciudadela de la isla de Menorca, trabajador de veinte años; porque diciéndole su ama que Nuestra Señora había sido virgen antes del parto y en el parto y después del parto, él respondió que no en balde le habían dado compañía y sería casta y pura, y porque siendo casado y velado con Cathalina Cerdana, vezina de la villa de Montuiri de la dicha isla de Mallorca, siendo aquella viva, se casó por segunda vez con Guillerma Grosera de la dicha villa de Ciudadela. Penitencia pública en la iglesia mayor un domingo. Mordaça, coroga, sogá, abjure de levi, açotes ciento, galeras al remo sin sueldo tres años. Calificóse la proposición de hereética. Tuvo contra sí de la proposición un testigo y de los matrimonios, nueve. Negó haber dicho la proposición y confessó los matrimonios.

Juan Juaneda. Vicario de la iglesia de Mahón, de la isla de Menorca, de edad de quarenta y dos años. Por haber sido acusado de haber solicitado en el acto de la confesión y próximamente a él a algunas mujeres a actos torpes de la carne. Leyósele su sentencia. Abjuró de levi y fue gravemente reprehendido en la sala de la audiencia de aquella Inquisición en presencia del ordinario y consultores eclesiásticos que votaron la causa y privado de confesar mugeres perpetuamente. Tuvo contra sí quatro testigos.

Font: Pérez, Llorenç i altres: *El Tribunal de la Inquisición en Mallorca. Relación de causas de fe 1578-1806*, tom I (Palma, 1986).

Document 6.17

El 23 de setembre de 1639 els jurats de Menorca estaven alarmats davant el procés de segregació, sobretot financera, que la Universitat de Maó havia iniciat. L'any 1641 els maonesos aconseguirien finalment els seus objectius. La Universitat General de Menorca entrà en una crisi irreversible, mentre que l'hegemonia política de Ciutadella quedà seriosament tocada. Aquest document és l'exposició que fa el jurat clavari de Ciutadella al Consell General arran de la carta de Pere Jeroni Olivar, representant de la Universitat General de Menorca a Madrid.

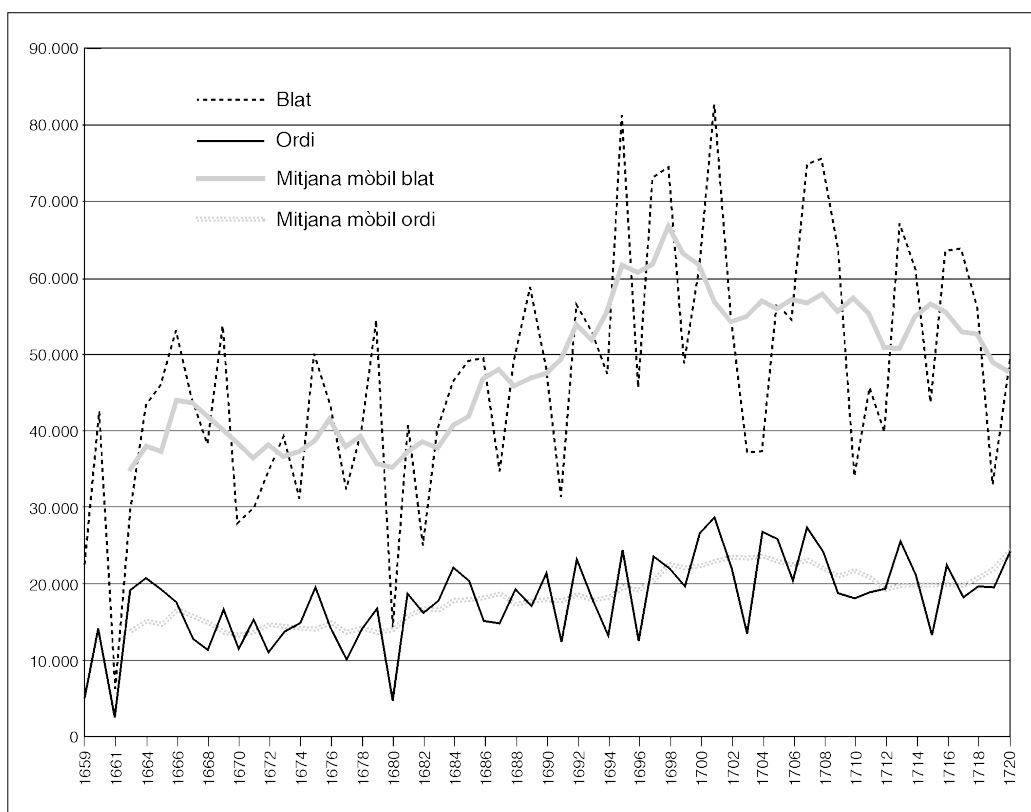
La pretentió que la Universitat de la vila de Mahó té contra la General Universitat de la present ylla de Menorca en lo voler-se desegregar y dividir-se de aquella sens dependència alguna està molt adelantada, per so que té entès per cosa molt certa que los síndichs

de la dita vila de Mahó han promès y offert a se Majestat molt bona partida y summa de diner, sols que ses fasse gràcia de poder-se dividir de la dita General Universitat y governar-se per si [...] Són tants y tant grans [els inconvenients de la segregació] que seria la destrucció y ruïna de la present ylla a causa de la partió dels càrrechs universals [els impostos que afectaven el conjunt de l'illa, recaptats per la Universitat General] com també de la diferència en esta vila y en la de Mahó, y los menys caps [traducció lliure del castellà "menoscabos"] que hi hauria en dits drets perquè los demás mercaders no voldrien pagar-lo per enter, sinó prendre partit dels arrendadors [dels impostos] y no fent-lo a son gust, anirien a los de Mahó perquè fessen ab que és cert i més que clar que recissarien els drets.

Font: Arxiu Històric Municipal de Ciutadella, Llibre 8è de Determinacions, Consell General del 23 de setembre de 1639 (adaptat). t).

Document 6.18

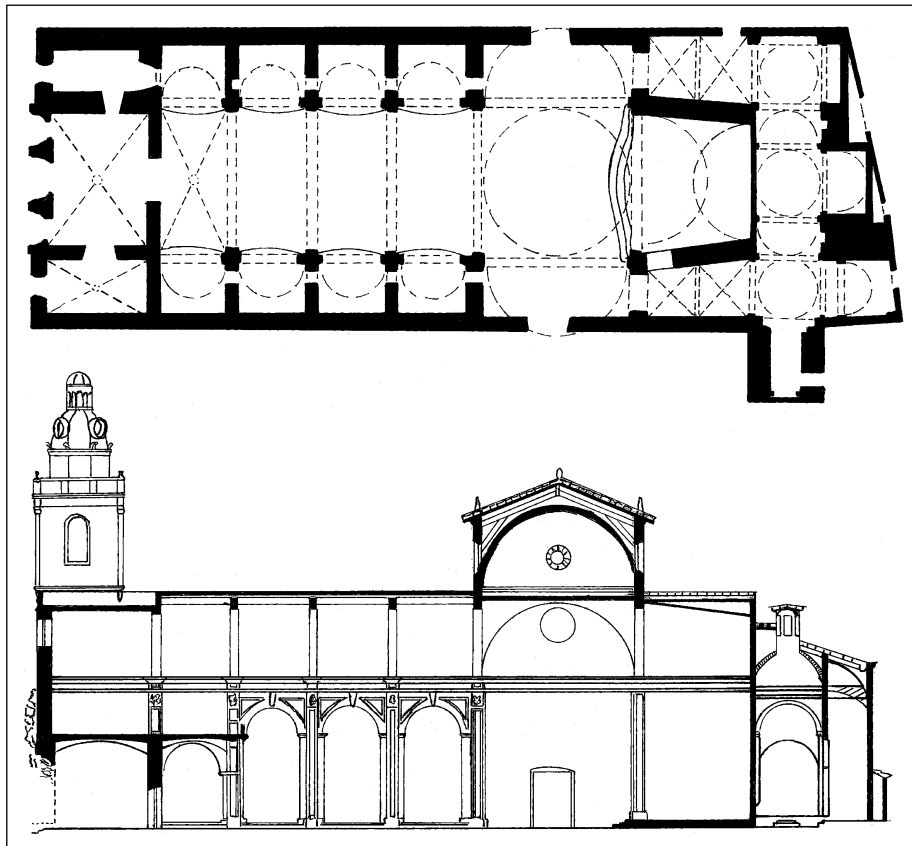
Encara que les collites de cereals mostren fortes fluctuacions, la tendència a llarg termini entre 1660 i 1700 mostra un clar creixement. Això no estalvia, és clar, l'existència de collites clarament insuficients i, fins i tot, molt dolentes. Tanmateix, a finals del segle XVII Menorca fins i tot aconseguiria exportar blat. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 6.19

Dibuix de planta i secció de l'església del convent de Sant Agustí del Socors, Ciutadella.

Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom XVI.

Document 6.20

Els municipis subvencionaven el cost d'algunes escoles, tant de primeres lletres com de gramàtica. El 4 de maig de 1669 les quatre universitats menorquines, reunides al convent del Toro, acordaren entre altres coses sufragar de la caixa de la Universitat General el cost d'escoles de primeres lletres i gramàtica. El que té d'interès aquesta resolució és que el Consell General considera per primera vegada la importància de l'ensenyament i que aquest ha d'arribar a tota l'illa.

Que los salaris dels mestres de gramàtica, llegir i escriure de Ciutadella, Mahó, Alayor y Mercadal se paguen de la clavaria de General, haguda consideració que la educació y ensenyança és comuna a tota la isla, so és, que a Ciutadella se li donen y paguen per lo mestre o mestres corante lliures cada any, a Mahó trenta y sis lliures, a Alayor trenta quatre lliures y al mercadal vint lliures, y aquelles se hajen y deguen pagar ab dos igual tersas, essent la primera solutió y paga als 24 del mes de dezembra

del present any 1669, vigília de la Nativitat de nostre Señor Déu Jesucrist y la altre la vigília de Pentecostes de mil siscentos setante, y axí cade any consemblantment. Declarant emperò que encara que alguna de les universitats no tingués mestre o tenint-ne no li donàs tant salari com se ha taxat, no per això se desobliga dita clavaria de General en haver de pagar las referides quantitats a quiscuna de ditas universitats cada any.

Font: Casasnovas, Miquel À.: *Biblioteques, llibres i lectors. La cultura a Menorca entre la Contrareforma i el Barroc* (Barcelona, 2001).

Bibliografia

Com a obra de síntesi, vegeu la part dedicada als segles XVI i XVII amb el títol “Menorca dins la monarquia hispànica” de Miquel À. Casasnovas a *Història II. De la conquesta cristiana a la Guerra de Successió. Enciclopèdia de Menorca*, tom X (Maó, 2000). Sobre la primera meitat del segle XVI són imprescindibles els treballs de Florenci Sastre, entre d’ells *La Ciutadella de Menorca en el tránsito a la Modernidad* (Ciutadella, 1982); “L’organització eclesiàstica de l’illa de Menorca a la primera meitat del segle XVI”, *Meloussa* núm. 1 (Maó, 1988), *La situación económica de las instituciones menorquinas en la primera mitad del siglo XVI* (Maó, 1989) o “Sobre el gobierno de la isla de Menorca en la primera mitad del siglo XVI”, *Meloussa* núm. 2 (Maó, 1991). Els atacs turcs contra Maó i Ciutadella han generat una copiosa bibliografia, si bé en la seva major part és molt dispersa. Podem esmentar el llibre de Rafael Bosch Ferrer *Contribución al estudio y saqueo de Mahón por Barbarroja en 1535* (Ciutadella, 1934; hi ha una reedició recent), o l’edició facsímil de l’*Acta de Constantinoble*, amb estudi preliminar de Gabriel Julià (Ciutadella, 1984). Una bona síntesi introductòria és el llibre de Micaela Mata, *Conquestes i reconquestes de Menorca* (Barcelona, 1974). Sobre les conseqüències del saqueig, Miquel À. Casasnovas, “Les conseqüències de la desgràcia de Ciutadella. Anàlisi del manifest de 1563”, *Revista de Menorca* (Maó, 1991). Per a l’estructura de la propietat és indispensable l’article d’Andreu Murillo, “Emfiteusi i censals. Anàlisi socioeconòmica de l’explotació de la terra a la Menorca precapitalista”, *Meloussa* núm. 1 (Maó, 1988). La vida quotidiana en el segle XVII ha estat descrita per Fernando Martí a “Síntesis de la vida de Ciudadela de Menorca durante el siglo XVII”, *Revista de Menorca* (Maó, 1976 i 1977). Són també de gran interès per a conèixer la segona meitat del segle XVII els llibres de José Luis Amorós, *Brujas, médicos y Santo Oficio* (Maó, 1991) i *Al creuer de la història. L’època i la vida de Bernat Josep Olives de Nadal* (Palma, 1999). Sobre la cultura del segle XVII vegeu Miquel À. Casasnovas, *Biblioteques, llibres i lectors. La cultura a Menorca entre la Contrareforma i el Barroc* (Barcelona, 2001). Per a l’art, Cristina Andreu, Guillem Sintès i Maria Àngels Hernández, *Art I. Enciclopèdia de Menorca*, tom XVI (Maó, 2004).

7. EL SEGLE XVIII

Resum històric

El novembre de 1700 moria sense descendència Carles II d'Espanya, el qual en el seu testament deixava tots els seus estats a Felip d'Anjou, nét de Lluís XIV de França. Començava d'aquesta manera un conflicte de gran abast, la guerra de Successió, que s'havia de dirimir en dos plànols, l'europeu per l'hegemonia al continent, d'una banda, i l'hispanic per la disputa per la corona, per altra banda [document 7.1]. L'octubre de 1706, quan ja s'havien rebel·lat contra Felip V tots els territoris de la Corona d'Aragó, es produí l'aixecament austracista de Menorca [document 7.2]. Si bé aquest aixecament tingué èxit en els seus inicis, fou esclafat al cap de pocs mesos per les tropes borbòniques comandades pel governador Dávila, el qual desfermà una ferotge repressió que culminà amb la suspensió dels privilegis de l'illa [document 7.3]. Això no obstant, l'Arxiduc Carles recuperà l'illa el setembre de 1708 mitjançant el desembarcament d'un petit exèrcit multinacional comandat per Sir James Stanhope. Els menorquins veieren restaurats els seus furs i privilegis, però ignoraven que els anglesos, aliats de l'Arxiduc, intentaven fer-se amb el domini de Menorca. El novembre de 1712 el duc d'Argyll prenia possessió de l'illa en nom de la reina Anna de la Gran Bretanya, i el tractat d'Utrecht reconeixia poc després aquest domini [document 7.4].

En general, els britànics respectaren la situació jurídica i institucional de l'illa [document 7.5], si bé introduïren canvis significatius quan els va interessar, com ara quan es produí el trasllat dels tribunals reials de Ciutadella a Maó (1722), ciutat aquesta que es convertia de fet en la capital de l'illa. Durant els primers anys del govern de Sir Richard Kane, els conflictes institucionals entre les universitats de l'illa, en especial la de Ciutadella, i el governador, foren molt freqüents. També van ser tibants les relacions entre Kane i l'Església menorquina, sobretot arran de la publicació d'un decret que intentava posar el clergat sota el control del governador [document 7.6]. La tensió religiosa es revifà més tard arran de la concessió, per part de les autoritats britàniques, d'un permís a la colònia grega de Maó per construir un temple ortodox. Malgrat tot, a la llarga s'imposà el pragmatisme per ambdues parts: els britànics podrien governar sense entrebancs una illa que els interessava sobretot per la base naval del port de Maó i la seva posició estratègica a la Mediterrània; per la seva banda, els menorquins mantindrien una àmplia autonomia per gestionar els seus afers interiors gràcies a que, en general, es va respectar el sistema institucional foral i que el dret privat romania intacte.

Durant aquest període, els britànics convertiren el port de Maó en una autèntica base naval per a la flota de la Mediterrània, dotada d'un arsenal, magatzems, hospital per a la Marina, etc. També ampliaren les fortificacions de Sant Felip, el qual quedà convertit en una fortalesa de primer ordre; el Govern britànic hi esmerçà l'enorme suma d'un milió de lliures esterlines [document 7.7]. La guarnició teòrica de Menorca en temps de pau era d'uns 2.500 homes.

L'abril de 1756 un exèrcit francès comandat pel duc de Richelieu desembarcava a les rocalies de Ciutadella i, després d'un llarg i cruent setge, aconseguia la capitulació del castell de Sant Felip. Començava així una ocupació militar que es mantindria fins l'any 1763,

quan els francesos hagueren de tornar l'illa a la Gran Bretanya en virtut del tractat de París. El més significatiu d'aquest període fou la fundació del poble de Sant Lluís [document 7.8]. La condició de catòlics dels nous ocupants i les antigues relacions comercials de Menorca amb el sud de França van fer que les relacions dels francesos amb els menorquins fos cordial.

En tornar, els britànics ja no estaven tan ben predisposats a favor de respectar els privilegis dels menorquins i el governador Johnston arribà a declarar que el tractat d'Utrecht ja no tenia validesa. El conflicte es va resoldre amb la intervenció del rei d'Espanya, Carles III, que intercedí en favor dels illencs. També es produïren nous conflictes amb l'Església insular, si bé no s'arribà a la tensió dels temps de Kane. Durant aquesta segona etapa de presència britànica a Menorca cal destacar l'emigració d'un miler d'illencs a Florida, l'any 1769 [document 7.9], i la construcció de la vila de Georgetown, l'actual població des Castell [document 7.10].

Durant el període de domini britànic Menorca va travessar una època d'expansió econòmica –tot i que també hi hagué períodes de crisi– i demogràfica. Aquesta expansió estava fonamentada en el període de fort creixement que caracteritzà el final del segle XVII, però es va veure afavorit per la nova conjuntura que significà el domini britànic, sobretot pel que fa a la dinamització del comerç exterior. La població passà així d'un 16.000 persones el 1713, a les 28.177 del 1787 [document 7.11]. Si bé l'agricultura tradicional, basada en els cereals de secà, no experimentà millores significatives, el conreu de fruita, hortalissa i, sobretot, de vinya, assolí un fort creixement als voltants de Maó gràcies a la demanda de les esquadres i guarnicions. Pel que fa a la manufactura, aquesta es va mantenir en uns nivells prou importants, de manera que una part significativa de la població activa estava ocupada en el sector manufacturer [document 7.12]. Mentrestant, el comerç havia rebut un fort impuls arran de la imposició de la franquícia comercial per part de les autoritats britàniques. Així, el comerç menorquí va passar d'estar fonamentat en la suplència d'articles de consum per passar a esdevenir, fonamentalment, un comerç de reexportació de mercaderies, sobretot de cereals [document 7.13].

Els britànics eren indiferents en qüestions lingüístiques, de manera que el català continuà essent la llengua habitual dels menorquins en totes les manifestacions (privades, institucionals, literàries). D'altra banda, l'abolició de la Inquisició facilità l'arribada de les idees de la Il·lustració europea. Ambdós factors facilitaren la constitució d'un grup d'intel·lectuals il·lustrats a Menorca que tenia el català com a llengua d'expressió i de creació literària, el més important dels quals fou el jurista maonès Joan Ramis i Ramis. Alguns d'aquests intel·lectuals s'agruparen en l'anomenada Societat Maonesa de Cultura [document 7.14].

L'esclat de la guerra de les Tretze Colònies (1778) va convertir Maó en una de les bases navals des de les quals s'atacava la navegació francesa i, a partir de 1779, també l'espanyola. Els corsaris menorquins, en efecte, entorpien el comerç de les potències borbòniques de manera que per aquesta raó, i per compensar el seu fracàs en el setge de Gibraltar, el comte de Floridablanca, primer ministre de Carles III, planificà la conquesta de Menorca [document 7.15]. L'agost de 1781 un exèrcit espanyol comandat pel duc de Crillon desembarcava a sa Mesquida i posava setge al castell de Sant Felip. Després d'un mes de combats, el castell capitulà el febrer de 1782; pocs mesos després arribava de Madrid l'ordre d'enderrocar-lo, amb la qual cosa l'illa quedava desprotegida. L'any 1783, el tractat de Versalles reconeixia la sobirania espanyola sobre Menorca.

Inicialment els menorquins van rebre els espanyols amb alegria, si bé reivindicaven una espanyolitat a l'estil de la de l'antiga Corona d'Aragó, és a dir, fonamentada en la pròpia personalitat política i jurídica que atorgaven els privilegis [document 7.16]. Carles III va reconèixer els privilegis de l'illa, però no de manera definitiva [document 7.17]. Algunes de les primeres mesures de les autoritats espanyoles, com ara l'abolició de la franquícia comercial i la imposició de la duana, provocaren el descontentament dels illencs. En contrapartida, el Govern facultà el port de Maó per comerciar amb les colònies americanes.

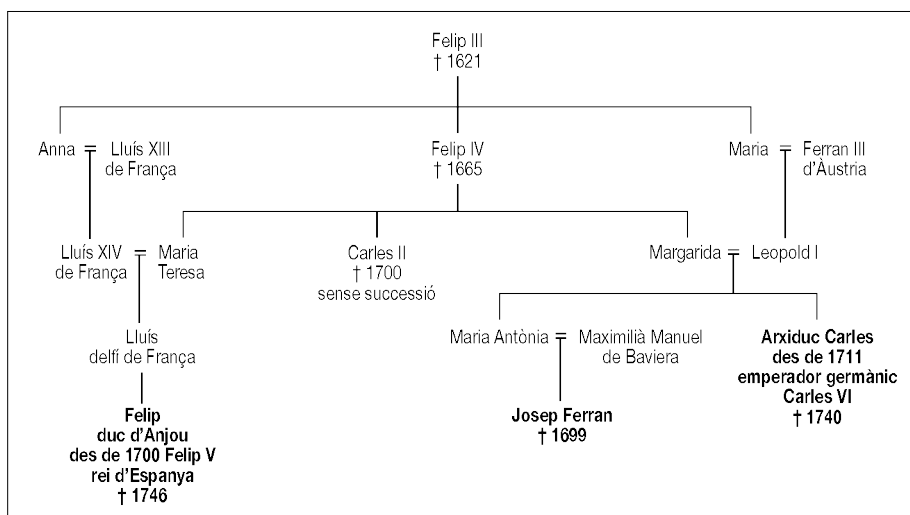
Un tema que calia resoldre era l'erecció d'un bisbat a Menorca, fet aquest que tenia implicacions tant religioses com polítiques. L'any 1795 el papa Pius VI decretà la segregació de Menorca respecte de la diòcesi de Mallorca [document 7.18]. Ciutadella quedava convertida en capital diocesana i l'església de Santa Maria, en catedral de Menorca. El primer bisbe, el ciutadellenc Antoni Vila, prengué possessió del càrrec l'agost de 1798.

El novembre de 1798, en el marc de les guerres contra la República francesa, una força expedicionària britànica desembarcava a cala Molí sota les ordres del general Stuart. El governador espanyol, Quesada, no va tenir altra opció que tancar-se dins les muralles de Ciutadella, on capitulà poc després sense presentar resistència [document 7.19]. Durant tres anys Menorca va ser novament un punt crucial de l'estratègia britànica a la Mediterrània. A l'ordre intern, es reproduïren els conflictes religiosos i el general Stuart, nomenat governador de l'illa, decretava una profunda reforma del règim municipal [document 7.20]. Però els britànics no es quedarien gaire temps a Menorca: la signatura del tractat d'Amiens (març de 1802) forçà el govern de Londres a tornar totes les illes que havien ocupat a la Mediterrània durant la guerra. El juny d'aquell any, Menorca tornava a la sobirania del rei d'Espanya.

Materials

Document 7.1

Pretendents a la successió de la Corona espanyola. Font: *Enciclopèdia de Menorca*, tom X.

Document 7.2

La nit del 19 al 20 d'octubre de 1706 el cap de la conspiració austracista, Joan Miquel Saura, es revoltà contra Felip V i assolí ràpidament el control de Ciutadella. Aquesta és la relació que els jurats de Ciutadella van fer de la revolta austracista el 2 de desembre.

El 20 de octubre último el muy ilustre señor don Juan Miguel Saura y Morell, después de haberse apoderado de las llaves de las puertas del cuerpo de guardia de la compañía de infantería de este presidio [guarnició, plaça forta], y de las escalas de las murallas de esta Ciudadela, comenzó en alza voz a aclamar por Rey y Señor de esta isla al señor don Carlos III (que Dios guarde), a cuyas voces acudió casi todo el pueblo, el cual se adhirió a él en vista de semejante ejemplo, y juntos recorrieron todas las plazas y calles de esta ciudad gritando ¡viva Carlos III! y así armados despertaron a todos los que ocupaban destinos reales y universales [càrrecs a la Universitat], pidiéndoles si estaban dispuestos y subordinados a rendir obediencia al ínclito monarca Carlos III, los cuales respondieron todos en su sentir (según tenemos entendido) que se aclamara por nuestro Rey y Señor: sin que se haya encontrado persona alguna, así rica como pobre, que en esto haya manifestado contraria opinión. Luego después el mencionado señor Saura envió recado a los magníficos jurados de la isla, proponiéndoles se constituyeran en la sala de la General Universidad para comunicarles cosas concernientes al servicio de nuestro Monarca. A la mañana siguiente reuniéronse allí mismo los caballeros y aquellas personas beneméritas, que en semejantes ocasiones mandan convocar sus magnificencias.

Preséntase el señor Saura acompañado de la mayor parte de la población y en presencia de aquella asamblea manda que se lea por el escribano de la Real Gobernación un monitorio de Su Real Majestad en que exhorta a los vasallos de la Corona de España, y singularmente a los moradores de esta isla, nos restituyamos bajo el suave yugo de su dominio, por ser él aquel a quien de justicia toca la Corona; del contrario seremos declarados por traidores [...] Y viendo que toda la isla es de un mismo sentir, y que queda, empero, el castillo de San Felipe a su devoción de Felipe V, y que está tan bien fortificado y pertrechado, con mucha tropa, el cual pudiera dar algún disgusto a la isla, apareció tanto al señor general Saura, como a los de esta Universidad y pueblo, que fuera muy conveniente y necesaria hacer su presentación al excelentísimo señor Conde de Savellà, plenipotenciario de Su Majestad y su virrey y capitán general del reino de Mallorca e islas adyacentes, para que tuviese entendido la aclamación hecha a favor de nuestro Monarca, y así mismo le manifestásemos la necesidad en que nos encontramos de barcos para impedir cualquier socorro que quisiesen introducir nuestros enemigos en el castillo de San Felipe, como también de gente, víveres y municiones, para impedir salidas que de él pudieran hacer para inquietar la isla.

Font: Oleo i Quadrado, Rafael: *Historia de la isla de Menorca*, tom I (Ciutadella, 1874).

Document 7.3

La revolta austracista fracassà i el governador Dávila posà en marxa una dura repressió en la qual hi hagué nombroses execucions, empresonaments, desterraments i condemnes a galeres. Els béns dels més significats caps rebels foren confiscats i l'illa fou sotmesa a un règim de dic-

tadura militar. Com a colofó, Dávila anul·là els privilegis de l'illa i posà la Universitat sota la seva autoritat directa, com ell mateix conta el 16 de desembre de 1707:

Don Diego Leonardo Dávila, del consejo de Su Majestad, brigadier de sus ejércitos y gobernador superior de lo militar y lo político de esta isla y sus castillos. Por cuanto habiendo los naturales de esta isla faltado dos veces a la obediencia del Rey Nuestro Señor, negando el vasallaje y juramento que habían prestado, y reconociendo que estos movimientos han redundado de la poca unión que entre sí tenían las villas y universidades de ellas, como también del consejo general que se celebra en Ciudadela y se componía de 24 votos, siendo 12 de la referida villa y los 12 restantes de las demás de esta isla; creyendo ser del Real Servicio, les suspendí de los privilegios, usos y costumbres que gozaban, de que di cuenta a Su Majestad, y fue servido aprobar lo ejecutado. Y deseando que las universidades y los individuos corran con la misma unión en lo venidero, y escusen los pleitos que ordinariamente tenían entre si y en particular todas las juntas de Ciudadela que se nombraba la general. Por cuanto ordeno y mando, que este cuerpo de universidad general la compongan los jurados mayores de todas las universidades, es a saber: la de Ciudadela, la de Mahón, la de Alayor y la de Mercadal; y que para dar principio a este estatuto se junten en este castillo a celebrar el consejo general, desde cada un año se deberá ejecutar esta misma función y junta. Y como antes tenía Ciudadela el privilegio de tener 12 votos, no pueda ahora ni en ningún tiempo tener más que 4; 4 Mahón, 4 Alayor y 4 Mercadal y Ferrerías. Y a esta misma junta y consejo general asistirán los jurados mayores que actualmente ejerzan este empleo, siendo por la de Ciudadela don Miguel Carreras, por la de Mahón don Jaime Sanxo, y Marcos Tremol por la de Alayor, y la presidirá el doctor Rafael Guardia, como asesor en lo ínterin de esta Gobernación, quien deberá tanto con mi persona firmar esta orden.

Font: Arxiu Històric Municipal de Ciutadella, Llibre 16è de Consells Generals.

Document 7.4

El tractat d'Utrecht (13 de juliol de 1713) posà fi a la guerra de Successió alhora que dissenyava un nou ordre al continent europeu. Entre les contrapartides que obtingué la Gran Bretanya de la seva participació en el conflicte hi figuraven el domini sobre Gibraltar i Menorca. L'article 11è del tractat es refereix a la cessió de Menorca.

El rei catòlic, per ell i els seus hereus i successors, cedeix també a la corona de la Gran Bretanya tota l'illa de Menorca, transferint-li per sempre tot dret i ple domini sobre la dita illa, i especialment sobre la ciutat, castell, port i fortalesa del si de Menorca, anomenat vulgarment Port-Maó, juntament amb els altres ports, llocs i viles situades a la referida illa. Però hom preveu, com a l'article precedent, que no es doni entrada ni acollida a Port-Maó, ni en cap altre punt de dita illa, a vaixells de guerra moros, que infesten les costes d'Espanya en cors; i sols es permetrà l'entrada a dita illa de moros i llurs vaixells que vinguin a comerciar, segons els pactes que hi hagi estipulats amb ells. Promet també per la seva banda la reina de la Gran Bretanya, que si en algun temps s'hagués d'alienar de la corona dels seus regnes l'illa de Menorca, i els seus ports, llocs i viles, se li donarà en primer lloc a la corona d'Espanya, abans que no a cap altra nació. Promet també la Majestat britànica que farà que tots els habitants d'aquella illa, tant eclesiàstics com seglars, gaudeixin segura i pacíficament de tots els seus

béns i honors, i se'ls permeti l'ús de la religió catòlica romana; i perquè les conservi aquesta religió en aquella illa, es prenguin aquells mitjans que no pareixin totalment oposats al govern civil i les lleis de la Gran Bretanya.

Document 7.5

El novembre de 1712, el duc d'Argyll prengué possessió de Menorca en nom de la reina Anna. Els jurats de l'illa li presentaren, el 4 de desembre, un memorial de set punts, que fou contestat l'endemà pel duc. Reproduïm els tres primers punts del memorial, sens dubte els més interessants, amb les respostes del duc d'Argyll.

Peticions dels jurats

- 1. La conservación de la religión Católica Romana y veneración de los templos.*
- 2. La confirmación de los privilegios, prácticas y costumbres en que siempre se ha gobernado.*
- 3. La manutención de los derechos universales [tributs de la Universitat] que son precisos, pues no teniendo la Clavería de General otros efectos que los que disfrutan, es imposible poder tolerar y acudir a la mayor parte de los cargos, pues por las mutaciones de gobierno que han ocurrido en los pasados años [es refereix als esdeveniments de la guerra de Successió] se halla la isla totalmente exhausta de medios, teniendo que valerse de los dineros de los Comunes y de los particulares cuyas cantidades todavía se están debiendo con la imposibilidad de poder pagar.*

Resposta del duc d'Argyll:

Habiendo considerado los puntos del memorial que Vuestras Magnificencias me presentaron en la tarde de ayer, doy la respuesta siguiente:

En cuanto al primer y segundo punto, debo acordar a Vuestras Magnificencias que por orden de Su Majestad y en su nombre les asegura de la continuación de sus fueros y privilegios cualesquiera, eclesiásticos y civiles, y Vuestras Magnificencias no tendrán razón de dudar del cumplimiento de cualquier promesa hecha por orden de Su Majestad.

En cuanto al tercer punto, debo decir que todos los derechos sobre cosas introducidas en cualquiera puertos de Su Majestad pertenecen a la reina, pero que Su Majestad conociendo el que avanzaría mucho el tráfico [comerç] de la isla que los puertos della se hiciesen francos [lliures d'imposts de duana] fue servida de mejor bondad ordenar que ningún derecho fuese demandado ni por oficiales ni municipales, y esto tendré yo cuidado de hacer obedecer puntualmente las ordenes a Vuestras Magnificencias, y a los oficiales civiles, representaré las razones que Vuestras Magnificencias me dan a la reina, como es mi obligación.

Font: Mata, Micaela: *Menorca británica. Tomo I. La reina Ana y Jorge I. 1712-1727* (Maó, 1995).

Document 7.6

El governador Kane intentà posar el clergat catòlic de l'illa sota la seva autoritat. La publicació del decret de 1721 motivà un allau de protestes de les màximes autoritats de l'església insular. Encara que Kane no va desistir del seu propòsit, el cert és que l'aplicació efectiva del seu reglament no va tenir gaire èxit, almenys en alguns dels seus punts. Reproduïm a continuació alguns dels 17 punts del reglament.

- 1.- Ningún eclesiástico secular o regular debe ser admitido como miembro de la Iglesia, Capilla o Convento de Menorca o percibir renta alguna de ella [y] si solamente los naturales de la isla, residentes en ella y que reconocieron el rey Jorge por su legítimo soberano, y los forasteros que se hallen establecidos en las iglesias o conventos en tiempo que se arboló el estandarte de la Gran Bretaña deben de ser respetados por naturales de la isla.
- 2.- Los cabezas de las iglesias y conventos deben de ser todos naturales de la isla y nombrados por el rey o su lugarteniente de la isla so pena de destierro. Y de tres en tres años en el tiempo acostumbrado para mudar superiores de los conventos deben dar al lugarteniente de Su Majestad lista de los sujetos hábiles para superiores, con el fin de hacer su elección, y entonces podrán solicitar en Italia si quieren la confirmación de las referidas elecciones hasta que se pueda sentar una nueva planta de gobierno eclesiástico en Menorca.
- 3.- Ningún eclesiástico debe predicar en cuaresma o cualquier otro tiempo menos [los] naturales de la isla [...] so pena de destierro.
- 4.- Ninguna persona eclesiástica secular o regular debe acudir a recibir órdenes de Mallorca o de los dominios de España o mantener su autoridad en Menorca o apelar delante de sus tribunales so pena de destierro.
- 7.- Ni Inquisición ni ministro de tal tribunal sea admitido en la isla, lo que corrientemente se llama Santo Oficio, so pena de los que lo intentasen.
- 8.- Los eclesiásticos no deben encarcelar a nadie sin la noticia y aprobación del gobernador.
- 14.- Los eclesiásticos no conmuevan desde los púlpitos o de otra manera conceptos rebeldes o sediciosos contra el rey o sus súbditos británicos [...].
- 15.- Los eclesiásticos deben saber que si hay alguno de ellos que falte a las leyes de Su Majestad están sujetos a ser juzgados y castigados como los demás súbditos por las mismas leyes.

Font: Mata, Micaela: *Menorca británica*. Tomo I. La reina Ana y Jorge I. 1712-1727 (Maó, 1995). Adaptat.

Document 7.7

Els britànics convertiren Sant Felip en una de les principals fortaleses de la Mediterrània. L'enginyer militar John Armstrong, que treballà en les fortificacions del castell devers 1740, ens ofereix una descripció del mateix. De tota manera, el castell no era inexpugnable, ja que fou pres a l'assalt pels francesos el 1756 i capitulà novament davant els espanyols el 1782.

El fort de Sant Felip de Maó és una plaça de les més formidables en la qual l'art de la fortificació ha estès totes les seves línies. Està fonamentat damunt de penya viva i els assetjadors s'hi veuen en la necessitat de dur la terra per aixecar les seves trinxeres.

Aquesta plaça es compon d'alguns forts interiors, de molts baluards, llunetes, reductes, contraguards i bateries, tot això coronat d'artilleria.

El glacis i camí cobert exterior està contraminat i defensat per bateries, llunetes i forts, tot minat. Els fossats d'aquestes llunetes són de 20 peus de profunditat, tallats a la penya per les corresponents galeries i troneres, per a la seva defensa.

Aquestes fortificacions es comuniquen subterràniament fins al límit de la plaça i poden rellevar les guàrdies pels camins subterranis.

La plaça té un altre camí cobert, també minat, que corre des del reducte de la Reina tot cenyint la plaça fins a l'última lluneta, situada sobre la cala de Sant Esteve, on surt el camí cobert front a Marlborough, tot defensat de contraguards i mitges llunes, les muralles de les quals tenen 60 peus d'alçada i el fossat de 36 peus d'ample, tallat a pic, envoltat de galeries i troneres per a la seva defensa.

La torre que sobresurt al centre de la plaça de Sant Felip, és un quadrat guarnit per quatre baluards en els seus quatre angles, les muralles del qual tenen 80 peus d'alçada i els fossats 40 d'amples, amb les corresponents galeries i troneres. Al seu centre hi ha quatre quarters de tres plantes, una subterrània oberta a la penya, tots a prova de bomba, en els quals hom pot allotjar còmodament dos batallons d'infanteria; sobre aquests quarters hi ha el terraplè que domina les obres exteriors per totes bandes.

En el recinte d'aquestes fortificacions hi ha més de 300 canons de tots els calibres.

Font: Armstrong, John: *The History of the Island of Minorca* (Londres, 1752).

Document 7.8

Al sud de Maó havien aparegut diverses petites agrupacions de cases (casolanies), una de les quals era la de Binifadet. L'intendent Antoine de Causan escrigué el 2 de febrer de 1760 a l'interventor general demanant permís per invertir 2.500 lliures en la nova població.

[...] Quant a l'ús de les 2.500 lliures restants, sol·licit el vostre permís perquè siguin utilitzades en una obra que el bisbe de Mallorca ordenà realitzar durant la seva visita. A una llegua al sud de Maó, hi ha uns cent habitatges habitades per unes cinc-centes persones. La distància de les seves cases fins la seva parròquia, a Maó, els impedeix d'acudir a missa en els dies en què hi estan obligats quan el temps és dolent, en particular als ancians i filllets. Els habitants d'aquestes cases varen demanar al bisbe que es construís una capella en mig de les seves propietats que depengui de la parròquia de Maó. Aquest prelat, convençut de la necessitat de dit edifici, donà l'ordre i acceptà el pla presentat pels propietaris de les cases per mantenir un capellà.

Atès que les obres durarien eternament si el diner hagués de procedir de les parts interessades, em sembla, d'una banda, que serà una obra d'utilitat i, d'altra banda, que deixarà un monument perenne a la liberalitat de sa Majestat, la memòria del qual serà per sempre venerada per la dedicatòria de Sant Lluís que s'ha decidit per a aquesta capella. Hem decidit de posar a la façana l'escut d'armes del rei, en relleu, juntament amb les del comte de Lannion i les del bisbe, damunt la porta d'entrada. A la façana, en lletres grosses, anirà gravada la inscripció DIVO LUDOVICO SACRUM DEDICAVERE GALLI. AN. MDCCXI.

Font: Sloss, Janet: *Un asunto sencillo. La ocupación francesa de Menorca durante la Guerra de los Siete Años* (2000).

Document 7.9

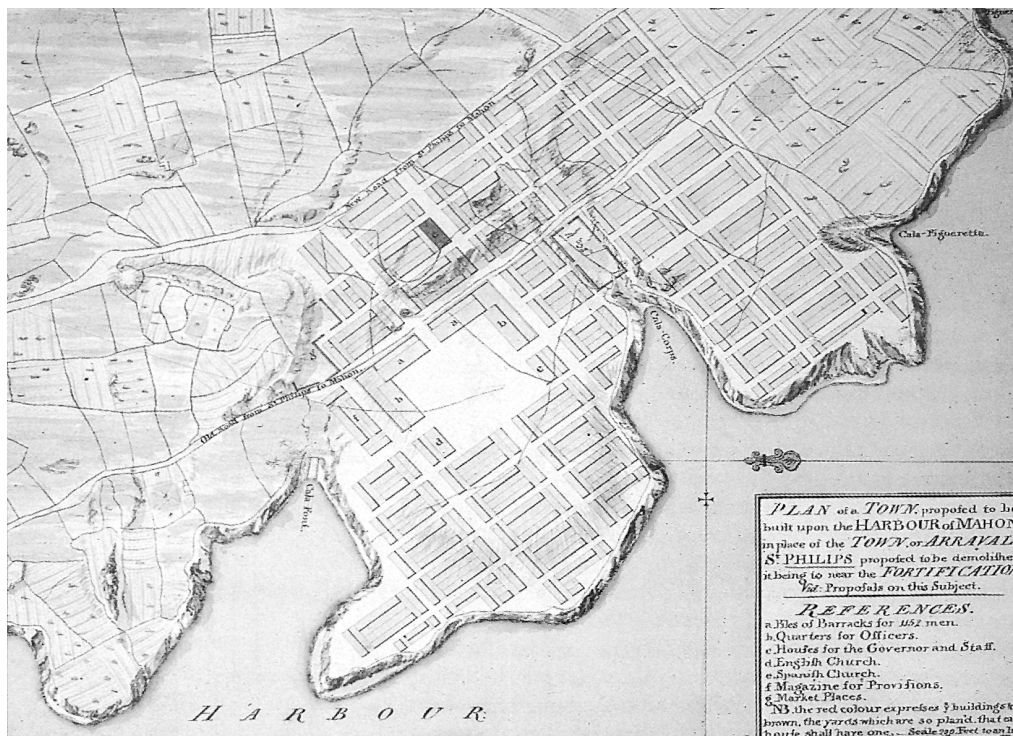
L'any 1769 un miler de menorquins partí cap a la Florida, aleshores territori britànic. El promotor de l'expedició (que incloïa grecs i italians) era l'escocès Andrew Turnbull, el qual es proposava fundar la colònia de New Smirna. En tot de rebre les terres que els havien promeses, els malaurats colons hagueren de treballar en penoses condicions, gairebé com a esclaus, als aiguamolls de Florida, on molts d'ells van morir de malalties i esgotament. Els supervivents s'instal·laren més tard a la ciutat de Sant Agustí, on encara hi viuen molts dels seus descendents. En aquest text, Joan Portella explica la seva història el 7 de maig de 1777 davant Spencer Man, jutge de pau:

Joan Portella, havent jurat degudament diu: Que consentí a servir el doctor Turnbull per cinc anys com a sabater a la Florida Oriental, en raó de cinc lliures esterlines l'any. Però aquest deposant diu que mai no hi ha exercit el seu ofici, sinó que el feren treballar al camp, i mai no ha rebut ni un quart de penic del seu sou. Que aquest deposant, no acostumat a treballar al camp, no podia fer tan bé la seva tasca com els altres. Per tant, Nichola Moveritte, el caporal (per obra del doctor Turnbull), forní aquest deposant la meitat de la seva assignació de menjar, i a vegades res, y assotà aquest deposant quasi cada dia amb tres bastons que tenia a la mà al mateix temps, perquè no podia treballar tan bé com els altres. Que fa uns set anys, aquest deposant i els altres, estant gairebé morts de fam, ell consentí a anar en nom de tots al doctor Turnbull i queixar-se-li'n. Que ho feu, quan el dit doctor Turnbull manà que li enreixessin les mans i els peus, i que el tanquessin dins la presó, cosa que es féu [...] I aquest deposant diu endemés que ell ha estat maltractat sempre, i molt privat de vitualles, i també ho han estat la seva dona i la resta de la gent, y que ell no ha tingut roba durant els darrers dos anys.

Font: Rasico, Philip D.: *Els menorquins de la Florida: història, llengua i cultura* (Barcelona, 1987).

Document 7.10

Plànol de Georgetown, projectat per Patrick McKellar (1770). Observi's el traçat ortogonal dels carrers i l'explanada central, plaça d'armes envoltada de casernes.

Document 7.11

Els censos de 1713 i 1787 permeten copsar que el creixement demogràfic de Menorca no va ser homogeni. Aquest va ser molt més fort a Maó que no a la resta de les poblacions de l'illa.

Població	1713		1787		% Creixement
	Habitants	%	Habitants	%	
Maó	4.580	28,5	12.310	43,7	168,8
Ciutadella	4.580	28,5	6.307	22,4	37,7
Alaior	3.168	19,7	4.169	14,8	31,6
Es Mercadal	1.157	7,2	1.513	5,3	30,7
Ferrieries	836	5,2	1.392	4,9	66,5
Sant Felip	1761	10,9	2.496	8,9	41,7
Menorca	16.082		28.177		75,2

Font: Casasnovas, Miquel À.: *Història econòmica de Menorca (1300-2000)* (Palma, 2006).

Document 7.12

La composició sectorial de la població ocupada menorquina mostra l'important pes de les activitats no agràries. Especialment significatiu és el cas de la manufactura la qual, proporcionalment, a Menorca duplicava els valors de la mitjana espanyola. En una època en què entre el 70% i el 90% de la població europea, segons els països i regions, treballava al sector agrari, a Menorca aquesta proporció no arriba a la meitat.

	1784	%	1787	%	1797	%
Població agrícola	2.976	46	3.652	47	4.402	47
Llauradors	2.741		1.146		649	
Jornalers	235		2.506		3.753	
Fabricants, artesans	1.676	26	2.513	32	2.139	23
Mariners, pescadors	1.137	18	-		1.070	11
Altres	625	10	1.673	21	1.811	19
Activitat coneguda	6.414	100	7.838	100	9.422	100
Població total	26.691		28.135		30.900	

Font: Marí Puig, Amador: "Menestrals i manufactura a la Menorca de finals del segle XVIII", *Estudis d'Història Econòmica* núm. 13 (Palma, 1996).

Document 7.13

Durant el segle XVIII el comerç de reexportació va esdevenir vital per als menorquins. Aquest text és representatiu de la quantitat de productes que eren expedits fora de l'illa; en la seva majoria, no eren produïts a Menorca. També era important el guany que donava als vaixells menorquins el treballar com a transportistes de comerciants d'altres països.

Los géneros que la isla embiaba fuera de ella, son los siguientes: quezos a Génova, lanas a Barcelona, miel fina a Francia e Inglaterra, y algunas veces vinos a Génova y Gibraltar, trigos, cevadas, avas [habas] y otros granos y legumbres a España, y algunas veces a Italia. Atún de Sardeña a España, tabacos a Gibraltar; planchas de pino, hierros, aseros, azúcar, especierías a Mallorca; ceras nuevas, cueros en pelo y lanas de

Barbaría a Barcelona y Mallorca; pañuelos de seda, liensos, paños, vinos, aguardientes, y otros licores, a Barbaría. Los quatro primeros artículos, son producción de esta isla, los demás son extranjeros.

El importe de los géneros extranjeros extraídos de la isla, esto es, de los trigos y demás granos, que era el ramo considerable de comercio, sería, según el cálculo más prudente, de unos 350.000 pesos y el beneficio anual de ellos podría ascender a 70.000 pesos; el importe y beneficio de los otros géneros extranjeros no se puede calcular, según ya queda expresado en el antecedente artículo; el importe, pero, de los géneros producto de la isla, que regularmente se extraen como son lanas, quezo y miel fina, pueden ascender a veinte sinco mil pesos.

Font: Arxivo Histórico Nacional, Consells, lligall 5385, expedient núm. 15.

Document 7.14

El 18 de juny de 1778 es constituïa la Societat Maonesa de Cultura, que agrupava els intel·lectuals més representatius de la il·lustració maonesa. En la seva majoria eren d'extracció burgesa, encara que hi havia algun eclesiàstic i, també, alguns oficials de la guarnició britànica. El motiu inicial era formar una biblioteca composta de llibres i obra periòdica. A les sessions hom debatia sobre les lectures i les idees. Sense el constrenyiment de la censura inquisitorial i amb plena llibertat per utilitzar el català com a llengua de cultura, la Societat Maonesa esdevé un interessantíssim exemple de grup il·lustrat a l'àmbit dels països de parla catalana.

Nosaltres, el doctor Joan Roig, Jaume Ulher, David Causse, Andreu Hernandes, el reverend Josep Missó, el doctor Pere Ramis, el doctor Joan Ramis, Vicent Caules i el doctor Joan Soler, amb la present escriptura declaram que nos som units en Societat amb lo intent de formar una Biblioteca i que, de un consentiment unànime, havem pres les resolucions següents.

La propietat de la Biblioteca que formarem i de tot lo que la Societat posseirà serà comuna e igual entre tots los membres, mentres ells quédien en la Societat.

Cada un de los membres contribuirà igualment en les sumes que la Societat annualment emplearà.

Un membre podrà quedar en la Societat, encara que ausent de la isla, contribuint la sua porció.

[...] Se ha de fixar un lloc per depositori de los llibres u altres efectes de la Societat, i este no podrà ser fora de la vila o arravals de Maó.

Se fixarà una hora per pendre i tornar llibres i gasetes. Hi haurà una assemblea cada dijous a la tarda, igualment n'hi haurà el dia que se aportaran a la Biblioteca llibres nous i gasetes; i cada any, en el primer o segon dijous del mes de maig, hi haurà una assemblea general en la qual se reveurà la llista dels membres [...]

Cada un podrà prendre un o dos volúmens amb una vegada [...] Quant vindran llibres nous a la Biblioteca, cada un de los membres presents començarà a prendre los que voldrà llegir, segons el torn que tindrà. Passada esta ocasió, qualsevol membre podrà elegir el llibre o los llibres que li gustaran més de aquells qui se encontraran en la Biblioteca [...].

Font: Pons, Antoni-Joan; Salord, Josefina: *Registre de la Societat Maonesa* (Maó, 1991), adaptat.

Document 7.15

El 20 d'abril de 1781 el comte de Floridablanca, secretari d'Estat de Carles III informava els secretaris de Guerra i Marina de la necessitat de conquerir Menorca. Espanya, aliada amb França, estava en guerra contra la Gran Bretanya. Encara que Gibraltar continuava essent l'objectiu prioritari, la conquesta de Menorca també era considerada de gran importància estratègica i, sobretot, propagandística. Floridablanca també fa un especial esment a l'activitat dels corsaris maonesos.

Está visto que el bloqueo de Gibraltar sólo puede producir la utilidad de formar un cuidado grave y una distracción a las fuerzas de nuestros enemigos, para que reteniendo muchas fuerzas en Europa no las empleen con más suceso en América o en otros parages distantes de nuestra Monarquía. A esto se puede agregar la ventaja de conservar nosotros en la mayor parte del año el dominio de la boca del estrecho, el del Mediterráneo y el de las costas de Andalucía para el comercio de América por medio de la escuadra que nos vemos obligados a mantener en Cádiz. Son tan importantes estos tres objetos, jamás verificados en las guerras precedentes, que sería desacertado el abandonarlos y por tanto conviene a mi dictamen continuar el bloqueo con todas las apariencias de realidad y mantener la escuadra de Cádiz y reforzarla quanto se pueda con los demás buques que haya proporción de unir.

Pero conviene también usar de otras operaciones activas que nos den un poco de crédito dentro y fuera del Reyno; sea para la continuación de la guerra o sea para la negociación de la paz que empiezan a entablarse [...]

Los inteligentes que he consultado convienen en que el primero y principal objeto debe ser la isla de Menorca apoderándose de ella, inutilizando el puerto y asediando el Fuerte de San Felipe sin formal sitio por las muchas dificultades que éste ocasionaría. Para proporcionar dicho objeto he tomado noticias y establecido inteligencias o comunicaciones en aquella isla con sus principales habitantes, y según el último estado de ellas expondré aquí la necesidad y utilidad de esta empresa; la facilidad y buenas disposiciones que hay para ella; y los medios que propone un General de experiencia y resolución para lograrlo.

Hai necesidad, digo, de emprender esta operación activa para inutilizar el continuo y perniciosísimo corso que nuestros enemigos hacen desde puerto Mahón. Todo el Mediterráneo está infestado, el comercio perdido y nuestra navegación sin libertad para el mutuo socorro de las Provincias meridionales y para el surtimiento del Astillero de Cartagena. Es cosa pues insufrible que, siendo nosotros casi todo el año dueños de la boca del Estrecho sin que haya entrado un solo navío inglés, dejemos aquel nido de ladrones de Mahón que tanto nos incomoda durante la guerra. La posesión de la isla, el inutilizar el puerto y el dar patentes de corso a aquellos naturales bastaría para nuestros designios aunque jamás se rindiera el fuerte de San Felipe [...]

Font: Terrón Ponce, José L.: *La reconquista de Menorca por el duque de Crillon 1781-1782. Aspectos militares y políticos* (Maó, 1981).

Document 7.16

Espanyols o britànics? Els menorquins de finals del segle XVIII es consideraven espanyols, però segons el que això significava abans de la guerra de Successió. Per a ells, l'espanyolitat residia en la religió catòlica i el manteniment dels furs i privilegis de l'illa, segons l'esquema de monar-

quia composta i plural de l'època dels Àustries; un concepte que no lligava gens dins la monarquia centralista i absolutista de Carles III. El jurat de Maó Pere Pons Portella ho deixa ben clar al seu memorial adreçat a don Joaquín de Guevara, tinent del rei.

Algunos españoles que han venido a la isla con el Ejército de Su Majestad Católica han quedado suspensos de ver los menorquines, después de setenta años que la isla de Menorca ha sido dominada de ingleses, sin novedad alguna, ni en la religión, ni en la manera de gobierno, gobernados y atados a los fueros de Aragón de la misma forma y manera que se gobernaban quando fue cedida por los Reyes de España. Quando en Gibraltar apenas queda vestigio alguno de religión, de conventos, de parroquia, ni de gobierno civil ni nada de lo que quando España la cedió. Este pensamiento que causa admiración, nos da un mérito extraordinario; porque es preciso se nos ha de atribuir a una vigilante constancia y firmeza en la religión Católica Romana sin que nos haya hecho falta el Santo Tribunal para mantenerla encorrupta, y en no mudar en manera alguna de régimen y leyes de las que teníamos quando éramos dominados de Españoles; de lo que nacía que los ingleses siempre nos han nombrado españoles como gentes separadas de sus costumbres, aunque ahora no faltan algunos que nos llaman ingleses por cuydado de hazer confirmar nuestros privilegios y mantener nuestra religión Católica Romana, como desde la dominación de los franceses nos la confirmó el presente rey de Inglaterra Jorge 3 [III].

Font: Hernández Sanz, Francesc: "Documento interesante. Noticias de la isla de Menorca", *Revista de Menorca* (Maó, 1911).

Document 7.17

Lluny d'estendre a Menorca els decrets de Nova Planta que, en acabar la guerra de Successió, van afectar els estats de l'antiga Corona d'Aragó, Carles III d'Espanya intentà atreure's els menorquins respectant el seu antic ordenament jurídic i institucional. La Reial Ordre de 16 de febrer de 1782, adreçada al duc de Crillon pocs dies després de la capitulació de Sant Felip, estableix la Junta de Govern de Menorca (la qual tindria caràcter provisional) i confirma les lleys municipals de l'illa.

Quedando ya sujeta a la dominación del Rey toda la Ysla una vez que VE [Vuestra Excelencia] ha logrado la rendición de la Plaza de San Felipe, conviene que VE arregle todos los puntos del Gobierno, pertenecientes a ella, y como es difícil dar reglas desde aquí para un asunto que requiere conocimiento del País, y de su constitución, autoriza el Rey la persona de VE para que en su Real nombre, proponga interinamente los Gobernadores y Corregidores que halle por conveniente, eligiéndolos entre los oficiales de esse Ejército en quienes tenga VE satisfacción de su desempeño, y dando quenta de los que fueren, para noticia y aprobación de Su Majestad en inteligencia de que el ánimo del Rey es que se les guarde a esos naturales las leyes Municipales con que se gobernaban antes de la conquista hecha por VE y que se les trate con el amor y consideración que merecen por el afecto que han manifestado al Rey, y a su justa causa, en esta ocasión.

Para el arreglo de estos importantes puntos, y de la recaudación de lo perteneciente al Real Patrimonio, y demás ramos de la Real Hazienda, quiere Su Majestad que VE establezca una Junta presidida por VE y compuesto por el Ministro de la Real Hazienda

de la expedición Don Pedro López de Lerena, del Auditor Don Juan Bautista de San Martín, del Teniente Vicario del Ejército, y del Oficial que VE considere del caso, para que con el mejor acuerdo se traten en ella todos los asuntos relativos al Gobierno político y económico, administración de Justicia y recaudación de los derechos patrimoniales, y demás ramos establecidos, y que convenga establecer en esta Ysla, dando cuenta de la separación de clases de lo que considere la Junta conducente para la resolución de Su Majestad y disponiendo entre tanto la ejecución de lo que sea urgente, y no de treguas.

Font: Piña Homs, Román: *La reincorporación de Menorca a la Corona española 1781-1798* (Palma, 1981).

Document 7.18

El 23 de juliol de 1795 el papa Pius VI expedia, des de Santa Maria la Major, la Butlla *Ineffabilis Dei* d'erecció del bisbat de Menorca. Aquest fet és de gran transcendència per a la història de l'illa. Ciutadella quedava convertida en la nova seu diocesana. Era el premi de consolació per quant la capitalitat política i administrativa quedava radicada a Maó, malgrat tots els esforços esmerçats pels ciutadellencs de recuperar la seu del govern de l'illa arran de la conquesta espanyola.

En atenció a haver-nos exposat nostre estimat fill el cavaller Joseph d'Azara, ministre plenipotenciari del nostre molt estimat en Crist fill Carles, rei catòlic d'Espanya, prop de Nós i de la Santa Seu Apostòlica d'ordre de l'esmentat rei Carles [es refereix a Carles IV] que els naturals de l'illa de Menorca i principalment de les ciutats anomenades Ciutadella i Maó, amb fervorosos i repetides súpliques li havien sol·licitat el que començaren a esperar amb fonament, després que Carles III (de feliç memòria) recuperà pel feliç succés de les seves armes la dita illa, que ocupaven els anglesos, és a dir, que en aquella illa s'erigia una nova seu episcopal, el prelat de la qual s'havia de posar allí, pogués guarir amb la seva presència, autoritat i vigilància de totes les coses que pertoquen a la salut de les ànimes.

[...] doncs pel llarg espai de temps que els anglesos dominaren dita illa i per la llibertat donada als homes de totes les sectes per establir-se en ella, nasqueren abusos miserables i relaxament de costums i, per altra banda, la gran distància i separació de la seu episcopal de Mallorca és causa que els bisbes de Mallorca a qui pertany i toca la jurisdicció ordinària en dita illa, no puguin visitar per si mateixos aquesta part del seu ramat, per més que ho han desitjat.

[...] A la mateixa illa ocupa el primer lloc l'esmentada vila de Ciutadella i està condecorada amb antiquíssims privilegis, donats pels reis catòlics i allí acostumava residir el paborde i primer rector, al qual pertanyia la infrascrita església parroquial i exercia en ella la seva jurisdicció i presidia el sínodo, i també un vicari general per a les coses espirituals de nostre venerable germà el bisbe de Mallorca, que en qualsevol temps era, per al Tribunal Eclesiàstic que hi havia en ella, el qual ha de quedar des d'ara en endavant suprimir en virtut de l'erecció que aquí es dirà.

[...] no solament seria molt adient, sinó també molt útil, erigir en església catedral la dita església parroquial vacant, precedint la supressió i extensió d'ella i afegir les seves rendes perpètuament a la mensa episcopal i Capítol que s'erigiran [...] instituïm

la dita ciutat de Ciutadella en ciutat episcopal, que s'haurà de dir de Menorca, per a seu dels bisbes, els quals s'han de dir de Menorca, amb tots els drets, honors i privilegis de que usen i gaudeixen les demés ciutats condecorades amb seu episcopal en els regnes d'Espanya [...]

Font: Julià Seguí, Gabriel: *La Seu de Menorca. Aproximació històrica* (Ciutadella, 1990).

Document 7.19

El novembre de 1798 els britànics ocuparen Menorca amb gran facilitat gràcies, sobretot, a la imprevisió del Govern de Madrid. El governador Juan Nepomuceno de Quesada va ser acusat de ser el causant de la desfeta quan, en realitat, no era més que el cap de turc d'una derrota ignominiosa per a les armes espanyoles. Oferim aquí un relat contemporani dels fets; el seu autor, que es declara imparcial, en realitat acusa el vell general Quesada de la derrota, però passa de puntetes per la vergonyosa deserció en massa dels regiments suïssos. Els anglesos no havien tingut ni una baixa.

El 7 de noviembre de 1798, desembarcaron los ingleses al amanecer en Cala Molí; su escuadra se componía de 7 navíos, una fragata, 18 comboyes [vaixells de transport] y otros buques menores. El comandante de la isla, el señor de Quesada, en consecuencia de los partes y señales del Toro, hiso tocar la generala y salieron las tropas a las 9 de la mañana, los [del regiment] de Valencia de Mahón, y los suizos [del regiment] de Ruttiman de Villa Carlos, sin haber comido los ranchos, ni provisión alguna; llegaron a Cala Molí a las 12 y media del día después de 3 leguas de camino y en ayunas; mientras llegaba empesaban el fuego contra su enemigo que a más de tener una buena situación y ser sostenido por el fuego de sus buques, seguramente que habían almorzado bien; después de media hora de fuego graneado nuestras tropas fueron rechazadas, la mayor parte se retiraron por el centro, y las menos por la derecha; para reunirse éstas con aquéllas habían de volver al camino real de Leor [Alaior], y era indispensable hacer un triángulo de más de 4 leguas de camino por la escabrosidad de intransitables montes que había en el medio. El enemigo se mantubo firme en la posición ventajosa que tenía [...] Ruttiman se mantuvo firme delante del enemigo hasta la noche que viendo que no recibía orden ninguna y que no le enviaban víveres y aún estaban sus tropas en ayunas, resolvió retirarse a Leor para darles algún refresco y ver lo que dispondría en el ínterin el señor de Quesada [...] refrescaron las tropas con galleta y aguardiente que no podía menos que dañar a unos soldados que estaban muy cansados y que nada habían comido en todo el día, así sucedió la mayor parte de la tropa quedó borratxa en el camino de Ciudadela cuya retirada dispuso Quesada en Aleor y se hizo aquella misma noche [...] El señor Quesada y su gente estuvieron en Ciudadela enjaulados desde el 8 inclusive hasta el día de la rendición y el enemigo se apoderó de todos los demás puestos de la isla sin encontrar resistencia en ninguno de ellos [...]. El 14 por la mañana envió un oficial inglés a intimar la rendición, dixo, que sabía que en la plaza [Ciutadella] había poca gente y pocos víveres, etc. [...] Volvieron los mismos oficiales el día 15 por la mañana y con motivo de no estar acordes se disponía todo para defender la plaza y recibir el fuego del enemigo [...] Los mismos oficiales volvieron al medio día y parece que concordaron en todo menos en el primer artículo que quería Quesada que la guarnición de la plaza no fuese prisionera de guerra, le respondieron que aque-

lla proposición era inaudita y que no creían la concediese el general inglés, sin embargo volvieron por la tarde con la proposición concedida y quedaron acordes que el día 16 al medio día tomarían posesión de la plaza las tropas británicas y lo verificaron con todas las demostraciones de triunfo propias de un pasífico vencedor.

Font: Hernández Sanz, Francesc: “Sobre el desastre de 1798”, *Revista de Menorca* (Maó, 1922).

Document 7.20

El governador Sir Charles Stuart promulgà l'any 1799 una àmplia reforma municipal que pretenia acabar amb el sistema vigent fins aleshores, fonamentat en la Sentència de Galceran de Requesens. Surtat suprimí la Universitat General, el tribunal de la Batlia General i els consells de les universitats. Els homes habilitats per exercir càrrecs municipals serien dividits en quatre classes en funció de la seva riquesa immobiliària, estimada a partir d'un complet cadastre.

Disposiciones para la corrección de abusos en Menorca. Los estados de sus habitantes permanecen divididos bajo la antigua denominación de clases o brazos, a saber: primera, segunda, tercera y cuarta; quedan abolidas la Universidad y bailía general. Habrá cuatro universidades, independientes la una de la otra, las que se formarán según se sigue:

Ciudadela. De primera clase cuatro jurados; de segunda, dos; de tercera, dos; y de cuarta, dos. Con exclusión de los abogados que ejercen su oficio. Un clavario, un secretario y un macero.

Mahón. De primera clase cuatro jurados; de segunda, cuatro; de tercera, dos; y de cuarta, dos. Con exclusión de los abogados que ejercen su oficio. Un clavario, dos secretarios y un macero.

Alayor. De segunda clase, cuatro; mas si hubiese de primera, ocuparán su lugar. De tercera clase dos, y dos de la cuarta. Un clavario, un secretario y un macero. Con la excepción según la anterior.

Mercadal. Cuatro jurados, sacados indistintamente de la tercera y cuarta clase. Un clavario, un secretario y un macero.

Lo que se contiene por consej o concejo de las universidades, queda abolido. Los individuos que compondrán sus cuatro universidades, por primera vez, serán nombrados por Su Excelencia el general don Carlos Stuard.

Font: Oleo Quadrado, Rafael: *Historia de la isla de Menorca*, tom II (Ciutadella, 1876).

Bibliografia

El segle XVIII ha estat tradicionalment un període molt atraient per als historiadors menorquins, per la qual cosa hi ha multitud de treballs sobre aquesta centúria, encara que de qualitat molt desigual. Així i tot, no hi ha cap llibre de síntesi que abasti tot el segle. Com a obra general podeu consultar el llibre de Micaela Mata, *Conquestes i reconquestes de Menorca* (Barcelona, 1974). Aquesta autora ha estudiat molts aspectes

d'aquest segle, sobretot en la seva primera meitat. Així, resulten fonamentals els seus llibres 1705-1713. *Menorca. Ingleses, franceses y la guerra de Sucesión* (Maó, 1979); *Menorca. Medio siglo de dominaciones extranjeras* (Maó, 1991); *Menorca británica. Tomo I. La reina Ana y Jorge I, 1712-1727* (Maó, 1995). La guerra de Successió també ha estat estudiada per José L. Terrón a *La Guerra de Sucesión en Menorca. Causas, hechos, consecuencias* (Maó, 1984). El governador Richard Kane ha estat objecte de diverses biografies; podeu consultar la de Bruce Laurie, *Richard Kane y Menorca en la historia europea* (Alaior, 1996). Per al període francès, vegeu els llibres de Maria Dolors Asian, *Influencia francesa en la isla de Menorca (siglos XVIII y XIX)* (Barcelona, 1984) i de Janet Sloss, *Un asunto sencillo. La ocupación francesa de Menorca durante la Guerra de los Siete Años* (2000). Sobre la fundació de Sant Lluís, Guillem Sintès, *El procés de formació del poble de Sant Lluís* (Maó, 2000). Sobre l'economia del segle XVIII vegeu el recull d'articles publicat al número 13 de la revista *Estudis d'Història Econòmica* (Palma, 1996). La conquesta espanyola ha estat objecte d'alguns treballs, especialment els de José L. Terrón, *La reconquista de Menorca por el duque de Crillon 1781-1782. Aspectos militares y políticos* (Maó, 1981) i *La toma de Menorca (1781-82) en los escritos autobiográficos y epistolario del Duque de Crillon* (Maó, 1998). El llibre de Roman Piña *La reincorporación de Menorca a la Corona española 1781-1782* (Maó, 1981), està centrat en les repercussions polítiques de la conquesta. És de gran interès per conèixer el punt de vista dels dominadors sobre Menorca i els menorquins el llibre de John Armstrong *Historia de la isla de Menorca* (la primera edició en anglès és de 1752; podeu trobar la versió castellana d'Edicions Nura, 1978); també el de Christoph F. H. Lindemann, *Descripción geográfica i estadística de l'illa de Menorca* (primera edició en alemany de 1786; versió catalana i facsímil de l'IME, 2002). La Societat Maonesa de Cultura ha estat objecte d'un llibre a cura de Antoni-Joan Pons i Josefina Salord, *Registre de la Societat Maonesa* (Maó, 1991). Per a l'art del segle XVIII vegeu el tom XVI de l'*Enciclopèdia de Menorca*, de Cristina Andreu, Guillem Sintès i Maria Àngels Hernández. L'última ocupació britànica ha estat estudiada per Simón Gual Truyol, *Última pérdida de Menorca y el intento de reconquista (1797-1802)* (Maó, 1990). El tombant dels segles XVIII al XIX, sobretot centrat en la pau d'Amiens i les seves repercussions, han estat analitzats als llibres col·lectius *1802. España entre dos siglos y la devolución de Menorca* (Madrid, 2002) i *Menorca 1802-2002. Ciclo de conferencias con motivo de la conmemoración del bicentenario de la firma del Tratado de Paz de Amiens* (Maó, 2004).

8. DE LA CAIGUDA DE L'ANTIC RÈGIM AL SEXENNI DEMOCRÀTIC

Resum històric

Els primers anys del segle XIX no foren fàcils. La pau d'Amiens resultà efímera i aviat es reprengué la guerra contra la Gran Bretanya, la qual cosa perjudicà força el comerç. D'altra banda, tot i que en teoria es respectava la personalitat jurídica i institucional de Menorca, els governadors enfortiren el seu poder a costa dels municipis. Especialment nefast va ser el governador Felipe Ramírez, el qual perseguí importants personalitats maoneses acusant-les d'anglòfiles. D'altra banda, es posà en marxa un procés d'assimilació cultural amb la imposició del castellà a l'ensenyament [document 8.1] i, més tard, a l'Administració civil i eclesiàstica. Tot plegat accentuà el malestar latent de molts menorquins des de la tornada al domini espanyol.

El maig de 1808, arran de la invasió francesa de la Península, les Balears van fer costat el moviment antifrancès dirigit per la Junta Central. Gràcies a la seva condició insular, les Balears es salvaren de la invasió napoleònica, però hagueren de contribuir econòmicament [document 8.2] i amb tropes a l'esforç de guerra. També acolliren presoners francesos i milers de refugiats procedents, sobretot, de Catalunya. El rumor que es produiria una **quinta** provocà l'esclat d'una revolta l'11 de març de 1810, la qual tenia també altres raons com ara la lluita contra el centralisme i la feixuga fiscalitat [document 8.3]. Amb el temps les autoritats espanyoles controlaren de bell nou la situació i imposaren una feixuga multa als municipis, excepte al de Ciutadella.

La guerra contra els francesos precipità la crisi de l'**antic règim** a Espanya i l'aplicació de les primeres mesures **liberals**. Així, a l'esguard de la llibertat d'idees aparegueren les primeres publicacions periòdiques menorquines, com ara el *Semanario de la isla de Menorca* (1811). Es produí també una divisió entre els partidaris de mantenir l'antic règim i els de les reformes liberals [document 8.4]. El setembre de 1812 es va proclamar a Menorca la **Constitució**. La seva entrada en vigor afectà bona part del dret foral menorquí, que ara s'havia d'adaptar al marc constitucional. Desaparegueren així les universitats, que foren reemplaçades pels ajuntaments constitucionals. A més a més, poblacions com Ferreries i es Castell aprofitaren l'ocasió per segregar-se dels municipis des Mercadal i Maó, respectivament, emparant-se en les lleis constitucionals, i es constituïren en municipis independents [document 8.5].

En retornar Ferran VII a Espanya des del seu confinament a Baiona, anul·là totes les reformes liberals i abolí la Constitució. El rei restablí l'**absolutisme** (maig de 1814) i inicià la repressió dels elements liberals. Aquesta situació durà fins l'any 1820, quan el **pronunciament** de Rafael de Riego provocà el restabliment del règim constitucional. L'anomenat **Trienni Constitucional** (1820-1823) permeté la revifada de la premsa i l'aplicació de mesures de tall liberal que havien quedat en suspens l'any 1814. Això no obstant, la invasió de la **Santa Aliança** (1823) tornà el poder absolut al rei. Ferran VII morí l'any 1833. La corona d'Espanya passà a la seva filla Isabel II (de només tres

anys), sota la **regència** de sa mare Maria Cristina. Va ser en aquest moment quan la revolució liberal es consumà a Espanya i això tingué importants repercussions a Menorca [document 8.6]. Així, l'any 1835 la **desamortització** decretada per Mendizábal va suprimir els convents masculins de l'illa i n'expropià els béns [document 8.7]. L'any 1836 les velles universitats es van veure reemplaçades pels ajuntaments constitucionals (Ferrerries, per exemple, assoliria definitivament la independència). L'any 1837 van ser suprimits els gremis i els drets senyorials [document 8.8]. Un altre fet important va ser la creació de la **província** de les Balears (1833), fet aquest molt contestat des de Menorca. No tots els sectors de la població, però, hi estaven d'acord: l'aristocràcia, el clergat i molta gent del poble veia amb reticència les transformacions socials i polítiques. Així i tot, a Menorca no hi hagué aldarulls durant la guerra civil **carlina** (1833-1840).

Tots aquests canvis es van produir, però, enmig d'una profunda crisi econòmica. Si fins els volts de 1820 l'economia menorquina havia funcionat relativament bé, tot i que amb alts i baixos, la prohibició per part de les Corts d'importar blat a la Península ensorrà el comerç illenc [document 8.9]. Aquest i altres factors van afectar greument l'economia insular [document 8.10] justament quan la població experimentava un fort creixement arran de la precoç **transició demogràfica** [document 8.11]. Per a molts menorquins la solució passava per l'emigració, sobretot amb destinació a Alger, recentment conquistat pels francesos [document 8.12]. Milers de menorquins van deixar l'illa cap a Algèria, Amèrica o la Península, amb la qual cosa la població disminuí bastant [document 8.13].

Els símptomes de reactivació econòmica no van palesar-se fins als anys cinquanta. La construcció de la gran fortalesa de la Mola (començada el 1847) va donar ocupació a molts obrers i va fer augmentar força la guarnició; la posició estratègica de Menorca a la Mediterrània occidental tornava a ser, doncs, fonamental [document 8.14]. Mentrestant, es reactivava la indústria amb la fundació de la gran fàbrica tèxtil *Industria Mahonesa* (1856) [document 8.15] i s'iniciava l'exportació de calçat a Cuba, la qual cosa permeté el relleu de la manufactura sabatera.

Isabel II visità Menorca l'any 1860 i va ser rebuda amb grans mostres d'entusiasme. Ara bé, aviat augmentaria el descontentament contra el govern, controlat pels **moderats**. L'esclat de la Revolució de Setembre (que a Menorca començà l'1 d'octubre de 1868), es va produir sense incidents remarcables a l'illa, i en mig d'una gran alegria popular [document 8.16]. Començava així el **Sexenni Revolucionari**, el primer assaig de règim **democràtic** d'Espanya. La Constitució democràtica de 1869 atorgava als espanyols una extensa llista de drets individuals. A l'empara d'aquests drets es va produir una gran efervescència política i social. Es van legalitzar les confessions religioses no catòliques i les **lògies maçòniques** [document 8.17]; també es produí un esclat de la premsa periòdica de les més diverses tendències i s'organitzà el primer **moviment obrer**. Durant aquest període el partit de la Conciliació Liberal (que donava suport al Govern dels generals Prim i Serrano) i el partit Republicà Federal [document 8.18] es disputaven l'hegemonia política en les diverses eleccions. Hi havia també un altre sector catòlic i **conservador**, oposat al règim democràtic, que tenia el suport de l'Església catòlica.

L'intent d'establir una monarquia democràtica fracassà quan el rei imposat pels liberals, Amadeu I de Savoia, **abdicà** el febrer de 1873. Es proclamà així la **República** [document 8.19] que intentà organitzar l'Estat de manera **federal** [document 8.20] La República, però, aviat caigué en el descrèdit pels molts conflictes interns que esclataren o no s'havien resolt des de la Revolució (revolta independentista cubana, revolta **cantonalista**, nova guerra carlina...). Un cop d'Estat, el gener de 1874, imposà un règim autoritari i conservador. Finalment, a finals d'aquell any, es produïa la restauració borbònica amb la proclamació d'Alfons XII, el fill d'Isabel II.

Pel que fa a la cultura, durant el segle XIX el castellà es consolidà com a llengua oficial a l'administració, a la premsa i a l'escola, així com en les manifestacions culturals més diverses. Així i tot, cal remarcar la tasca d'alguns escriptors que continuaven cultivant el català, com ara el lingüista i poeta Antoni Febrer i Cardona. A diferència d'altres països de parla catalana, a Menorca no es produí cap fenomen semblant a la **Renaixença**.

Materials

Document 8.1

El 18 d'agost de 1802, dos mesos després de prendre possessió de l'illa, el capità general de Mallorca Joan Miquel de Vives escrivia als jurats de Maó una instrucció en la qual manava que a les escoles s'ensenyàs en castellà, com es feia a la resta de la monarquia.

Conseguente a lo que dije a Vuestras Magnificencias con fecha de 13 de este mes relativo al plan de estudios, he llamado al reverendo padre custodio de San Francisco de Asís y al prior del Carmen, quienes me han informado tienen en la actualidad en sus conventos respectivos; en el primero, cátedras de Gramática [llatina] Retórica, Filosofía y Theología escolástica y moral, y en el segundo de Filosofía y Gramática, manifestándose el padre custodio tiene presentado a esa Universidad un plan de estudios y establecimiento de un colegio que podría ser muy útil para la instrucción de este público, añadiendo que también necesita tiempo para establecerse bajo sólidos principios y que sería también precisa la aprobación del Consejo, podrán Vuestras Magnificencias hacerlo presente quando llegue el gobernador de esta isla, añadiendo solamente no es de mi aprobación el que en las escuelas de primeras letras se enseñe a leer en menorquín por estar mandado por Su Majestad que en todas ellas deva enseñarse a leer en español por ser el idioma general de la Nación y así se executa en Cataluña y Mallorca, que es quanto se me ofrece decir sobre el expresado plan que dejo en la Secretaría de esta Gobernación para quando se quiera arreglar este particular.

Font: Murillo Tudurí, Andreu: "La societat menorquina en temps d'Antoni Febrer i Cardona", *Randa* núm. 32 (Barcelona, 1992).

Document 8.2

Les contínues guerres suposaren un drenatge enorme de recursos per a l'illa. Només la Universitat de Maó pagà més de cinc milions de rals a la Hisenda Reial durant el període 1797-1816 per diferents conceptes. Els préstecs que hi figuren, mai no foren retornats.

Concepte	Quantitat	%
Serveis a la Hisenda Reial (1797-1809)	570.502	10,9
Préstecs al 6% facilitats a la Tresoreria Reial (1806-1809)	578.012	11,1
Donatius (1802-1813)	61.799	1,2
Transferències de capital (1814-1816)	1,781.256	34,3
Contribució directa	316.681	6,1
Contribució Extraordinària de Guerra	1,011.531	19,4
Ingressos transferits de l'estanc d'aiguardent	843.716	16,2
Participació de Maó en l'Estatuto de Auxilio	33.390	0,6
Total	5,196.887	100,0

Font: Casasnovas, Miquel À.: *Història econòmica de Menorca* (Palma, 2006).

Document 8.3

Inicialment els revoltats el març de 1810 aconseguiren els seus objectius. El governador de Menorca, Luis Gonzaga de Villava, els concedí tot el que demanaven, sobretot que no hi hauria quintes ni matrícules de mar, a més de l'abolició de tots els impostos de duana i del paper segellat. És clar que aquesta victòria només fou transitòria i en calmar-se la situació, es tornà a l'estat de coses anterior.

A consecuencia de lo que prometí en la noche próxima pasada al Pueblo de Mahón y Alayor hago saber a todos los havitantes de esta Isla que queda revocada la Junta de Cortes; que no puede tener ni tendrá lugar en dicha Isla de Menorca el alistamiento para soldados ni matriculados, exacción de cavallos, monturas, contribuciones ni otra cosa que le perjudique. Que queda Menorca libre de derechos de Aduana, Puerto, Estanco, resguardo, papel sellado, y en todo libre, menos en el Estanco de Aguardiente que debe continuar según se halla actualmente. Que el Gobernador tomará providencias para que salga de la Isla toda Persona extrangera que no esté domiciliada, y pueda ser sospechosa, y últimamente el Gobernador confía la tranquilidad de los Menorquines a ellos mismos, que los vecinos honrados se encarguen de las Guardias, fiando también la de mi persona a quatro de los mismos vecinos, las Rondas, Patrullas y demás servicio en que interesa la Patria, el Rey y todos los intereses de la Isla. Mahón 2 de Marzo de 1810.

Font: Murillo Tudurí, Andreu: *La "revolució" menorquina de 1810*, (Ciutadella 1977)

Document 8.4

El 24 de desembre de 1812 el *Diario de Menorca* publicava una poesia satírica titulada "Los cangrejos" en la qual critica els partidaris de l'absolutisme que volen caminar cap enrere com els crancs, en comptes d'avançar amb la nova Constitució.

*Cansados una vez muy seriamente
De no andar como todos los cangrejos,*

*El abuso de andar por la trasera
 Trataron abolir con varios medios;
 Y pragmáticas, leyes, estatutos
 Con intención bonísima se hicieron
 Y el sistema de andar acia adelante
 Fue mandado observar en todo el pueblo;
 Mas como la mudanza de costumbres
 Siempre suele traer consigo enredos,
 Algunos de ya duros zancarrones
 La nueva ley de muerte persiguieron
 Otros con grande gozo la abrazaron,
 Y esto los más, sin disputarlo fueron.
 Así los que el sistema defendían
 Libremente increpaban a los viejos,
 Amigos siempre de la vieja usanza,
 Y siempre miserables rutineros*

Document 8.5

Durant els dos períodes constitucionals (1812-14 i 1820-23) els nous ajuntaments liberals substituïren les velles universitats menorquines. La reacció absolutista havia fet tornar les coses al seu estat anterior. El nou Ajuntament de Ferreries incorporà el terme des Migjorn, que fins poc abans havia format part de la parròquia de Sant Bartomeu, si bé cada cop mostrava unes majors ànsies d'autonomia, com ho demostraria durant el Trienni. Tanmateix, a partir de 1823 es Migjorn romandria subjecte as Mercadal i no recuperaria la seva independència fins 1989. Aquí reproduïm l'acord d'unió de Ferreries i es Migjorn del 30 de novembre de 1812.

El motivo de haber convocado a vuestras señorías etc., siendo presentes don Miguel Allés, alcalde presidente, don Juan Coll y Allés, don Antonio Janer, don José Allés, don Antonio Allés, todos regidores, y don Pedro Allés, procurador síndico, etc., es para conferenciar con quatro diputados de San Cristóval, que a nombre de aquellos vecinos han venido a proponernos algunas condiciones, mediante las cuales quieren estar agregados a nuestro Ayuntamiento. Los nombres de los diputados [la paraula té aquí el sentit de delegat] son don José Villalonga, conductor [pagès mitger] de Biniatzén, don Bernardo Piris, conductor de la Torre Nueva, don José Gomila, conductor de Binicodrell de Baix, don Francisco Pons, maestro texidor; y las condiciones son éstas: que aunque no hayan intervenido aquellos vecinos este año en la elección de los regidores de nuestro Ayuntamiento, de buen grado estarán agregados con nosotros, siendo considerados como hermanos, dándole botica adonde se venda el trigo al mismo precio de Ferrerías, y por fin que en los años venideros tengan [sic] ellos también su derecho de hacer electores por la formación de Ayuntamiento.

Font: Sastre Portella, Florenci: *Precedents del procés d'independència municipal des Migjorn Gran (1812-1823)* (Es Migjorn, 1991).

Document 8.6

La proclama que dirigí Narcís Mercadal, membre d'una de les famílies més acabalades de Maó al batalló de la Milícia Urbana d'Infanteria el 10 d'octubre de 1835, és de gran interès per cop-

sar quin era el concepte de llibertat que tenien els liberals de mitjans dels anys trenta del segle XIX: llibertat, sí; però sobretot, ordre i respecte a la propietat.

Compañeros de armas, defensores de nuestra Reyna, de las leyes y libertades patrias. La lápida que en este día se ha colocado, con la inscripción de PLAZA DE LA LIBERTAD, REINANDO ISABEL II, recordará a los venideros tiempos el inapreciable beneficio que logrará el pueblo español en el reinado de nuestra inocente REINA DOÑA ISABEL II bajo la tutela de su augusta madre la Reina Gobernadora. Sí, compañeros, libertad gozamos, libertad esperamos, y la libertad defenderemos, no empero jamás la licencia o el desenfreno que son sus mortales enemigos. Vuestra conducta sensata, vuestro noble comportamiento, acreditarán más y más que conocéis perfectamente la inmensa distancia que separa la una de la otra. Los alegres y cordiales vivas que a la libertad tributamos serán a un tiempo el terror de nuestros adversarios, y el consuelo de todos los hombres de bien, porque unidos al orden, que es el más fiel y poderoso amigo de la libertad, no son más que el anuncio y proclamación del imperio de las benéficas leyes que nos gobiernan y de las que nos han de gobernar [...].

Font: Terrón Ponce, José L.: *Origen, desarrollo y consolidación de la propiedad inmueble en la isla de Menorca (1287-1837)* (Maó, 1990).

Document 8.7

La desamortització eclesiàstica no va tenir grans repercussions a Menorca, ja que l'Església insular no tenia grans propietats agràries. Tal com passà arreu, la desamortització va venir a apuntalar encara més els grans patrimonis agraris preexistents, en la seva major part de llinatges nobiliaris. Aquesta és la conclusió a la què arriba Juana M. Gomila després d'analitzar el procés desamortitzador a Menorca. De passada, el text fa esment a la gran concentració de la propietat agrària de Menorca, la qual ha arribat pràcticament fins als nostres dies.

En Menorca, la desamortización no podía cambiar mucho la estructura de la propiedad rural ya que la superficie total vendida, 1.180 ha 99 a 85 c, sólo representaba un 1,76% de la superficie total de la isla, calculada en 66.850 ha, mientras que un 47,65% o sea unas 31.856 ha estaban en manos de sólo 28 propietarios, de los cuales trece sobrepasaban las mil ha y uno de ellos poseía 3.900 ha. Tampoco contribuyó a la formación de nuevos latifundios ya que de las fincas vendidas ninguna sobrepasaba las 200 ha, límite inferior del latifundismo en Menorca. No hubo, por otra parte, concentración de las propiedades vendidas, la mayoría de los compradores sólo adquirió una o dos fincas [...] En Menorca el problema no estaba en las tierras de la Iglesia, sino en la concentración y monopolización de la tierra por una tradicional clase terrateniente, la aristocracia; igual que en Sevilla la nobleza era en Menorca propietaria de grandes latifundios desde una época muy anterior y seguiría siéndolo en el futuro.

Font: Gomila Casoliva, Juana M.: "La desamortización eclesiástica en Menorca", *Revista de Menorca* (Maó, 1976).

Document 8.8

El 7 d'abril de 1837 el diari *El Eco Menorquín* publicava a la primera pàgina l'ordre de la reina governadora pel qual es restauraven les lleis de 1811 i 1813 (aquesta especial per a les Balears) que abolien els senyorius.

Doña Isabel II por la gracia de Dios y por la Constitución de la Monarquía Española, reina de las Españas, y en su Real nombre la Reina Regente y Gobernadora del Reino, a todos los que las presentes vieren y entendieren, sabed: Que las Cortes generales han decretado lo siguiente: Las Cortes usando de la facultad que se les concede por la Constitución, han decretado: Se restablece el decreto de las generales y extraordinarias [es refereix a les Corts de Cadis], fecha 19 de julio de 1813, que es una declaración del de 6 de agosto de 1811 sobre la abolición de los privilegios exclusivos, privativos y prohibitivos. Palacio de las Cortes, 29 de enero de 1837 [...] Yo la Reina Gobernadora. En Palacio, a 4 de febrero de 1837.

Document 8.9

La notícia de que les Corts havien prohibit la importació de blat estranger a Espanya caigué com una bomba entre els armadors i comerciants menorquins, sobretot els maonesos, que es dedicaven principalment a comprar blat del sud de Rússia i de la Mediterrània oriental per vendre'l a la costa peninsular espanyola, sobretot a Barcelona i altres grans ciutats. El 4 de setembre de 1820 els comerciants i naviliers maonesos adreçaren a l'alcalde de Maó la carta que transcrivim, si bé tot va ser debades.

Los comerciantes propietarios y armadores de los buques de este puerto empleados en la navegación de Levante y Mar Negro, habiendo determinado acudir al Soberano Congreso por medio de la adjunta representación a manifestar los gravísimos perjuicios que deben resultar a esta isla de la prohibición decretada de introducir trigos extranjeros y harinas en los puertos de la Península, esceptuando las Baleares mientras dure su actual situación, han acordado acudir a vuestras señorías por medio de sus diputados, solicitando tenga a bien dar a su representación el curso que corresponde, y el apoyo que le merezca remitiéndola a los Sres. Diputados en Cortes por las islas Baleares a efecto de que su vista y de cuanto tenga V.S. por conveniente manifestarles en su apoyo la presenten al Soberano Congreso y empleen tanto su influjo y esfuerzos en alivio de los isleños; y en especial de este comercio y armadores cuya prosperidad o ruina pende de la resolución que acordarán las Cortes sobre este particular

Font: Casasnovas Camps, Miquel À.: *Història econòmica de Menorca* (Palma, 2006).

Document 8.10

El 30 d'octubre de 1838, en el moment més cru de la depressió econòmica, l'Ajuntament de Maó explicava al subdirector de la policia la situació de penúria en què vivien moltes famílies. En aquest context, l'emigració era l'única sortida viable.

Una de las causas principales que producen y producirán en todos tiempos la emigración de la isla es la poca o ninguna ocupación que encuentran los padres de familia para sus hijos o hijas de manera que por más que trabaje todo el año, no podrá en manera alguna comprar pan para su sustento, atendida la ninguna proporción que guarda su reducido precio de su jornal con el excesivo de su principal alimento, con la poca o ninguna proporción que pueden proporcionar su esposa e hijos, cuando en el extranjero, gana su muger, ganan sus hijos y, en una palabra, encuentran todos medios para poder contribuir a su propia felicidad. Si regularmente encontrasen en su patria

una subsistencia cómoda y regular para todo el año no cabe duda que preferirían más vivir en su país que en cualquier otro extranjero porque sin la seguridad o a lo menos la esperanza de hallarse mejor en otro, no lo abandonarían el nativo que ninguno los tira por muchas razones.

Font: Casasnovas Camps, Miquel À.: *Història econòmica de Menorca* (Palma, 2006).

Document 8.11

La transició demogràfica va ser molt precoç a Menorca, almenys respecte de la majoria de comarques espanyoles. La baixada de les taxes de natalitat i de mortalitat és evident a la taula que reproduïm. Així i tot, el creixement natural va ser molt fort fins 1820. Tanmateix, convé tenir present que aquestes xifres representen sobretot la Menorca urbana; als termes rurals (Ferrerries i es Mercadal, sobretot), la mortalitat i la natalitat mantenien nivells molt elevats, propis del règim demogràfic antic.

<i>Període</i>	<i>Natalitat</i>	<i>Mortalitat</i>	<i>C. Natural</i>
1781-1790	47,5	32,0	15,5
1791-1800	39,0	33,8	5,2
1801-1810	43,5	29,2	14,3
1811-1820	41,9	25,2	16,7
1821-1830	35,7	26,0	9,7
1831-1840	31,6	23,1	8,5
1841-1850	34,7	25,9	8,8

Font: Casasnovas, M.À.; Florit, M.P.: *Una societat pagesa en una època de transició. Estructura demogràfica des Mercadal (1785-1865)* (Maó, 1997). Valors expressats en tants per mil.

Document 8.12

Durant els anys trenta i quaranta del segle XIX, milers de menorquins anaren a establir-se a la nova colònia francesa d'Alger empesos per la pobresa, les quintes o altres circumstàncies. Aquesta taula mostra la sortida d'emigrants des del port de Ciutadella. Encara que caldria descomptar els que tornaren a Menorca, també cal tenir en compte que no s'han conservat les sortides des del port de Maó, que també devien representar alguns milers de persones.

<i>Any</i>	<i>Emigrats</i>	<i>Any</i>	<i>Emigrants</i>
1834	2	1843	239
1835	34	1844	244
1836	512	1845	377
1837	128	1846	809
1838	120	1847	80
1839	253	1848	30
1840	123	1849	20
1841	630	1850	9
1842	704		

Font: Gomila, Jaume i Sastre, Josep: "L'emigració Menorquina a Alger des del port de Ciutadella, *Revista de Menorca* (Maó, 1988).

Document 8.13

La població menorquina anà augmentant fins l'any 1830. A partir d'aquesta data, s'acusa el fort impacte de l'emigració que tenia Alger com a destí principal. La recuperació que s'observa a partir de 1851 està clarament relacionada amb la millora de les condicions econòmiques, sobretot arran del relançament de les activitats manufactureres i la construcció de la Mola.

Any	Habitants
1797	30.990
1805	31.548
1815	33.082
1818	37.114
1823	31.443
1825	37.272
1830	38.285
1838	33.398
1844	30.170
1847	29.851
1851	31.621
1857	35.109
1860	37.262
1875	33.307

Font: Casasnovas, Miquel À.; Florit, M.P.: *Una societat pagesa en una època de transició. Estructura demogràfica des Mercadal (1785-1865)* (Maó, 1997).

Document 8.14

La importància geoestratègica de Menorca, declinant des del final de les guerres napoleòniques, experimentà una nova revifada arran de la conquesta francesa d'Alger (1830) i l'expansió britànica cap a la Mediterrània oriental. D'aquí que el Govern espanyol s'interessàs novament per fortificar el port de Maó per tal de protegir l'illa, ubicada a la cruïlla de les rutes marítimes. La memòria del tinent coronel Vicente Izquierdo (1855) ho deixa ben clar.

[...] estas dos poderosas naciones [França i la Gran Bretanya] han manifestado siempre un vivo interés en ocupar la isla. Esas miras indudablemente habrán aumentado en el día, tanto con respecto a la Francia que habiendo extendido sus dominios en toda la Argelia, tendría una posición que le podría servir ya para sostener sus comunicaciones con aquel país, ya de punto de apoyo para sus escuadras en caso de guerra, ya para establecer sus depósitos y hospitales, en donde los ha tenido en otra época [es refereix a l'època de la conquesta d'Alger, quan el port de Maó va servir de base intermèdia de recolzament a l'expedició francesa; aleshores, l'hospital militar de l'illa del Rei acollí nombrosos malalts i ferits francesos]; como con respecto a la Inglaterra, que además de las ventajas que le proporciona este punto militar, podría oponerse a los proyectos de aquella, y ligar esta plaza marítima con las demás posesiones en el Mediterráneo tal como Gibraltar, Malta y Corfú, todas interesantísimas para favorecer sus comunicaciones con la India

Font: Terrón Ponce, José L.: *La fortaleza de Isabel II en el puerto de Mahón. Estudio arquitectónico y análisis táctico* (Maó, 2002).

Document 8.15

La posada en marcha de la gran fàbrica cotonera *Industria Mahonesa* l'any 1857, amb el sistema productiu totalment mecanitzat i accionat per l'energia del vapor (era una de les deu principals fàbriques cotoneres espanyoles de l'època, amb un capital social inicial d'un milió de pesetes), despertà l'entusiasme de la premsa insular. Aquest fragment d'un article de Josep Hospitaler, publicat al *Diario de Menorca* el 3 de desembre de 1858 és representatiu d'aquesta actitud. Tanmateix, la indústria menorquina no es basaria en els grans complexos fabrils, sinó en els tallers semiartesanals de calçat.

Consideremos pues a la naciente industria de Menorca como una semilla plantada en este suelo todavía virgen y al que sus laboriosos habitantes vuelve en extremo férax. Esa semilla será con el tiempo un corpulento árbol en cuyo tronco hallarán apoyo otras plantas de delicado tallo, cuyas frondosas ramas guarnecerán el suelo de los ardientes rayos de un sol abrasador, cuyas espesas hojas atraerán la benéfica lluvia que fertiliza la tierra, y en fin cuyos abundantes frutos crearán la abundancia, y con ella la comodidad, y con ella la satisfacción de nuestras numerosas necesidades.

Podría esto tenerse por una pintura imaginaria, sino pudiésemos encontrar un ejemplo de inmediata aplicación, vedlo aquí: la INDUSTRIA MAHONESA, esa sociedad bienhechora que ha importado en nuestro país el germen de la riqueza que a tan alto grado de esplendor ha elevado a las poblaciones industriales [...]

Document 8.16

L'u d'octubre arribava a Menorca la notícia del triomf de la Revolució de Setembre a la Península. El *Diario de Mahón* feia, el dia 3, una acurada descripció dels esdeveniments del triomf d'una revolució que, a Menorca, va ser incruenta.

Anteayer [1-10-1868] por la tarde un gentío inmenso coronaba las alturas y orillas de este puerto a la hora en que debía llegar de Barcelona el vapor-correo de Menorca, esperando con un anhelo nunca visto noticias de la Península.

Efectivamente, a las 5 el vapor entraba con la bandera española sin escudo. Un bote en el que iban varias personas, entre ellas el Sr. D. Juan Taltavull, D. Rafael Prieto y el director de este diario, D. Ramón A. Braña, se aproximaron al buque, desde el que se les dijo por unos marineros de a bordo en alta voz que la revolución había vencido después de haberse pronunciado Madrid, a la que había seguido Barcelona y las más importantes poblaciones. Entonces los Sres. Prieto, Taltavull y Braña, dirigiéndose hacia el muelle, tuvieron la satisfacción de dar los primeros gritos de ¡viva la libertad!, ¡viva la soberanía nacional!, que entusiasmaron extraordinariamente al público que contemplaba el arribo del vapor, y que presto se esparció por todas las calles y plazas de esta ciudad, comunicando la esperada noticia del triunfo de la revolución.

A los pocos momentos el pueblo entero se entregaba al mayor júbilo, recorriendo aquellas con banderas y músicas, dando vivas a la libertad, al progreso, al ejército, a todos los generales pronunciados y pidiendo la supresión de los derechos de puertas y consumos. Todos los escudos reales que había sobre las puertas de algunas dependencias del Estado y establecimientos particulares, quedaron destrozados, así como también varios retratos de Dª Isabel II (que Dios perdone).

A las seis i media la plaza de la Constitución se hallaba inundada de gente que no cesó un momento de dar vivas a la libertad y al progreso.

Los Sres. D. Teodoro Ládico y Álvarez Braña, seguidos de grandes grupos, se dirigieron a la Casa-ayuntamiento, desde cuyos balcones dirigieron al pueblo algunas palabras de alabanza de la revolución que con tanta honra y dignamente acababa de efectuarse en España.

Ni el menor desmán ni atropello se cometió, sin embargo de haberse echado abajo una de las puertas que dan entrada al Consistorio, que permanecía cerrada contra la petición del pueblo, y haber la gente invadido sus salas.

Al poco rato la agrupada muchedumbre se encaminó al Gobierno militar, invitando al bizarro general Echagüe, desterrado en esta isla, tomase parte en el pronunciamiento, como lo efectuó, acompañado del Gobernador militar de esta plaza, Sr. Hédiger, y de los principales hombres liberales que hay en esta ciudad. Penetraron luego, seguidos de algunas gentes, en la sala de sesiones del Ayuntamiento, donde se determinó nombrar una Junta interina de Salvación y Gobierno de esta isla.

Font: Casanovas Camps, Miquel À.: *El Sexenni Revolucionari a Menorca (1868-1874)* (Palma, 2001).

Document 8.17

Les llibertats individuals no satisfien tothom. L'Església, que fins aleshores havia mantingut una posició de privilegi i monopoli en aspectes com ara la pràctica religiosa o l'ensenyament, no veia amb bons ulls la llibertat d'impremta, de religió o d'associació. Els conflictes entre els sectors catòlics, d'una banda, i els partits republicans, la maçoneria o les confessions protestants, d'altra banda, serien constants durant el Sexenni. Oferim aquí un fragment de la carta pastoral del bisbe Mateu Jaume, que partí a Roma per participar en el Concili Vaticà I (1870) en la qual advertia els seus diocesans sobre els mals de la llibertat d'impremta i de cultes.

Como últimas palabras de nuestra paternal despedida, sólo nos resta añadir, amados hijos nuestros, que redobléis vuestro celo y vigilancia, guardando vuestro corazón, como el alcázar inexpugnable, el precioso depósito de la religión católica que heredasteis de vuestros mayores y que ellos supieron conservar incólume durante la dominación británica en esta isla. Bien veis con cuán obstinado y tenaz empeño los enemigos del catolicismo se esfuerzan en pervertir vuestros religiosos sentimientos. Libros, folletos, novelas, periódicos, almanaques, catecismos, hojas sueltas, revistas, estampas, fotografías, tertulias, gabinetes de lectura, asociaciones, espectáculos públicos y hasta escuelas organizadas: no hay medio, como ya os los advertimos en otra ocasión, que la propaganda anticatólica no emplee para corromper la fe del pueblo cristiano, único freno moral capaz de reprimir eficazmente el ímpetu de las pasiones desordenadas, y consuelo único también de las tribulaciones inseparables de esta vida. Hasta el caduco protestantismo, que se está cayendo al suelo hecho pedazos en su país natal, ha venido a plantar sus tiendas en medio de vosotros, a expender sus biblias adulteradas, a esparcir folletos llenos de doblez y malignidad contra algunos de los venerandos dogmas que la Iglesia ha profesado desde los tiempos apostólicos y a franquearos la entrada en sus capillas para presenciar un esqueleto de culto cristiano, sin verdadero sacrificio que es precisamente su alma y su esencia, y tan vacío, de jugo y saber espiritual como lo están de verdad sus disolventes doctrinas.

Font: Casanovas Camps, Miquel À.: *El Sexenni Revolucionari a Menorca (1868-1874)* (Palma, 2001).

Document 8.18

El Partit Republicà Federal fou molt important a Menorca, sobretot a l'àrea de Maó. Els seus integrants formaven part, sobretot, de la petita burgesia i de les classes populars urbanes (menestrals, obrers...). El seu ideari era democràtic i molt avançat i incloïa una notable dosi d'anticlericalisme. En economia, defensaven el lliure comerç. Vet aquí el seu ideari amb mesures concretes que volien aplicar a Menorca, segons un article publicat al diari *El Menorquín* el 21 de desembre de 1869.

¿Qué conviene a Menorca? Poco, bien poco por cierto: la libertad en todas sus completas manifestaciones. Nada de situaciones oficiales, nada de estados ficticios e insostenibles: mucho patriotismo, muchísima libertad.

Preguntáis con sinceridad qué conviene a Menorca? Os lo diremos con franqueza.

Una hansa federativa como centro común.

Una política de no intervención en nuestras relaciones exteriores.

Los derechos individuales garantizados en nuestro desarrollo interior.

La completa autonomía de la nación, de la provincia y del municipio.

El desestanco de tierras y mercancías.

La abolición de las quintas y matrículas de mar y la reducción del ejército permanente a lo puro indispensable.

La franquicia del puerto de Mahón, y la libertad de comercio en el continente.

La libertad absoluta de cultos, y la completa secularización de la enseñanza oficiosa.

La autonomía de las colonias con la radical extinción de la nefanda esclavitud.

Esto, con todas sus naturales deducciones, es cuanto pedimos. Ni una molécula de protección, ni un átomo de apoyo oficial; antes al contrario, protestamos con toda la fuerza de nuestros pulmones, que nos mata la tutela gubernamental, que nos ahoga la mefítica atmósfera proteccionista. Aire libre, campo expedito, libertad de hacer: esto es lo que nos conviene.

Font: Casasnovas Camps, Miquel À.: *El Sexenni Revolucionari a Menorca (1868-1874)* (Palma, 2001).

Document 8.19

El diari republicà *El Menorquín* publicava el 14 de febrer de 1873 una crònica dels esdeveniments de la proclamació de la República a Maó. En realitat, la proclamació de la República sols va entusiasmar els seus partidaris, mentre que els monàrquics de les diferents faccions s'hi van posicionar en contra des del primer moment.

La proclamación de la República se ha verificado en esta ciudad y pueblos de San Luis y Villa Carlos con el mayor entusiasmo y el orden más completo, a pesar de las injusticias que había que vengar, a pesar de los rencores a que se habían hecho merecedores la mayor parte de nuestros enemigos políticos. ¡Lección dura para los enemigos de nuestra causa que juzgaban la república como anarquía y que deben tener siempre presente, ayudándonos a consolidar el gobierno del pueblo por el pueblo, único que puede dar la felicidad a nuestra esquilhada Patria!

Nuestro ayuntamiento dispuso ayer se celebrasen tres días de Fiesta Nacional (miércoles, jueves y viernes) y que por la noche hubiese iluminación en todas las casas, como se verificó en la mayor parte de ellas.

Hubo además repique de campanas en todas las iglesias y música que recorrió las calles de esta ciudad.

En Villa Carlos los vecinos rompieron el retrato de Amadeo que había en aquel Ayuntamiento, y rasgaron haciendo trizas la bandera enarbolada en aquellas Casas Consistoriales con el escudo aún de los Borbones, sustituyéndola con la bandera republicana del Club del citado pueblo.

Obtenida la venia de nuestra primera autoridad, un numerosísimo gentío con una banda de música y un sin número de banderas fue a la Mola a libertar a nuestros correccionarios presos en aquella fortaleza, y a pesar de la crudeza del tiempo, muchas embarcaciones cruzaron el puerto desde Villa Carlos al Lazareto, y con fraternales abrazos y vítores sin cuento se les hizo un recibimiento conmovedor y entusiasta del que creemos conservarán grata memoria mientras alienten, acompañándoles primero ante nuestro Ayuntamiento Popular y después a los Clubs republicanos, obsequiándolos cual su estado merece, donde se pronunciaron calurosos discursos entre los aplausos de la numerosísima concurrencia.

Font: Casasnovas Camps, Miquel À.: *El Sexenni Revolucionari a Menorca (1868-1874)* (Palma, 2001).

Document 8.20

Des de la seva mateixa creació l'any 1833, la província de les Balears, governada per una Diputació, havia rebut l'oposició dels menorquins, ja que consideraven que no s'adequava a l'estructura pluriinsular d'un arxipèlag. D'aquí que els republicans federals illencs veiessin amb reticències la possibilitat de crear un estat federat o cantó balear en el si de la República, ja que consideraven que això perpetuaria la submissió respecte de Mallorca, segons un article publicat a *El Menorquín* el 28 de juny de 1873.

Condenados estamos a seguir por el momento arrastrados al carro de Mallorca, ora constituyendo con ella una Provincia, ora formando un Cantón, pero siempre hasta aquí colocados en situaciones desventajosas, hemos tenido que asimilarnos por necesidad a aquella isla que en riqueza de suelo, no se asemejará nunca a Menorca, que por su situación topográfica no podrá nunca alcanzar, por más que nos esforzásemos en ello, el grado de prosperidad que aquella disfruta.

Estas condiciones naturales de nuestra isla pasan desapercibidas para nuestros vecinos los mallorquines, que no descienden a estudiar la inferioridad de nuestra situación, colocándonos siempre en igualdad de circunstancias con su país tanto para el reparto de impuestos o cuotas provinciales como para el Tesoro. Esta indiferencia o abandono con que se considera a nuestra isla, nos coloca en la dura alternativa de trazarnos un plan económico concienzudamente meditado para exponerlo con toda claridad y energía en las próximas Asambleas cantonales.

Font: Casasnovas Camps, Miquel À.: *El Sexenni Revolucionari a Menorca (1868-1874)* (Palma, 2001).

Bibliografia

Per a una aproximació al segle XIX, vegeu l'article de Miquel À. Casasnovas "El segle XIX a Menorca. Una primera aproximació", a la revista *Estudis Baleàrics* 78/79 (Palma, 2005). Aquest número d'*Estudis Baleàrics* recull l'article esmentat, juntament amb altres de gran interès, però molt més monogràfics, al dossier titulat "El segle XIX a Menorca". Per a la situació de Menorca al començament del segle XIX, és encara fonamental el llibre d'Andreu Murillo *La "revolució" menorquina de 1810* (Ciutadella, 1977). La cultura a Menorca en les primeres dècades del segle XIX, en la qual destaca de manera especial la figura d'Antoni Febrer i Cardona, ha estat estudiada per Maria Paredes al seu llibre *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)* (Barcelona, 1996). Vegeu també el recull d'articles del monogràfic dedicat a Febrer i Cardona i la Menorca de començaments del segle XIX per la revista *Randa* (núm. 31, Barcelona, 1992) i l'article d'Andreu Murillo "La societat menorquina en temps d'Antoni Febrer i Cardona", *Randa* núm. 32 (Barcelona, 1992). Sobre l'economia hi ha la síntesi general de Miquel À. Casasnovas *L'economia menorquina en el segle XIX (1802-1914)* (Palma, 1998); més centrat en la primera meitat del segle és l'article de Joan Hernández Andreu "Trets de l'economia menorquina des de l'època britànica fins a mitjan segle XIX", *Randa* núm. 45 (Barcelona, 2001). Per a la demografia, sobretot pel que fa a la població pagesa, vegeu Miquel À. Casasnovas i M. Pilar Florit, *Una societat pagesa en una època de transició. Estructura demogràfica des Mercadal (1785-1865)* (Maó, 1997) i Miquel À. Casasnovas i Florenci Sastre, *Estructura demogràfica de Ferreries (1801-1850)* (Maó, 1998). Per a l'emigració a Algèria, podeu consultar el treball de Jaume Gomila "L'emigració menorquina a Algèria (1830-1850)", *Revista de Menorca* (Maó, 1989) i el de Jaume Gomila i Josep Sastre, "L'emigració menorquina a Alger des del port de Ciutadella (1830-1850)", *Revista de Menorca* (Maó, 1988). La desamortització eclesiàstica ha estat estudiada per Juana M. Gomila a "La desamortización eclesiástica en Menorca (1820-1845)", *Revista de Menorca* (Maó, 1976). Els aspectes polítics de l'època liberal han estat poc estudiats encara, sobretot pel que fa a l'època d'Isabel II. Per al Sexenni, en canvi, hi ha la monografia de Miquel À. Casasnovas *El Sexenni Revolucionari a Menorca (1868-1874)* (Palma, 2001).

9. LA RESTAURACIÓ I LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA

Resum històric

El pronunciament del general Martínez Campos (30 de desembre de 1874) precipità la restauració de la monarquia borbònica en la persona del primogènit d'Isabel II, Alfons XII, el qual visità Menorca l'any 1877). Comença així el règim de la **Restauració**, definit políticament a partir de la Constitució de 1876. Es tractava d'un règim parlamentari i liberal en el qual els anomenats **partits dinàstics**, el Liberal Conservador i el Liberal Fusionista, s'alternaven al Govern de l'Estat. La resta de partits (republicans, socialistes, carlistes) quedava marginada del poder i únicament podia aspirar a una representació testimonial al Parlament. Això s'aconseguia amb la decisiva participació de la Corona i, sobretot, amb la manipulació de les eleccions. En aquest sentit, el **caciquisme** va esdevenir un mètode fonamental per a garantir la victòria electoral dels partits dinàstics, fins i tot després de la concessió definitiva del **sufragi universal**, l'any 1890.

En els primers anys de la Restauració, a Menorca es produí, com arreu d'Espanya, una clara hegemonia del partit Liberal Conservador, si bé a partir de 1881 començà a funcionar l'alternança amb els liberals fusionistes [document 9.1]. A Menorca, tanmateix, aviat es donà la particularitat d'una aliança entre els liberals fusionistes i els republicans, molt implantats a la zona de Maó. Aquesta circumstància propicià que en diverses ocasions Menorca tingués al Congrés un diputat republicà [document 9.2], per bé que no era fàcil lluitar contra les potents xarxes caciquils dels conservadors [document 9.3]. Els conservadors illencs obtenien bons resultats sobretot entre les classes agràries, mentre que els republicans tenien molts adeptes entre la petita burgesia comercial i industrial, els obrers de les fàbriques i els menestrals. Els liberals monàrquics, en canvi, tenien una escassa implantació a Menorca. Pel que fa a les altres forces polítiques, cal destacar els **carlistes** o carlins; a Menorca estaven poc organitzats, encara que tenien seguiment entre els grups més conservadors, com ara el clergat.

Les principals forces polítiques tenien el seu propi òrgan de premsa. Així, durant la Restauració *El Bien Público* de Maó era el portaveu de les idees monàrquiques, mentre que *El Liberal* (substituit més tard per *La Voz de Menorca*), també de Maó, ho era dels republicans. A Ciutadella es publicava *El Vigía Católico* (substituit més tard per *El Iris*), paradigma de premsa catòlica conservadora.

El règim de la Restauració experimentà la seva primera gran crisi l'any 1898 arran de la derrota davant dels Estats Units. Com arreu, la guerra significà inicialment un esclat patriòtic per tal de mobilitzar la població menorquina [document 9.4]. La realitat, però, fou molt crua i, a més de les pèrdues humanes, la guerra provocà una forta depressió a la indústria insular que tenia el seu principal mercat a Cuba. En efecte, la principal indústria menorquina, el calçat, que havia experimentat una forta expansió en les dècades anteriors [document 9.5], tenia Cuba com a mercat gairebé únic. La insurrecció cubana de 1895 va fer caure en picat la producció i provocà una forta crisi

que se saldà amb un fort corrent migratori [document 9.6]. Però la crisi no va ser únicament econòmica, sinó que afectà també el camp ideològic. També començaren a difondre's les idees àcrates, sobretot de la mà de Joan Mir i Mir [document 9.7], i les **regionalistes** [document 9.8].

Per aquells anys la societat menorquina s'havia anat transformant. Les velles classes tradicionals (noblesa i clergat) conservaven una part important de la seva influència, sobretot entre la pagesia, però s'havia reforçat la burgesia amb l'ascens de les activitats comercials i industrials. Paral·lelament havia guanyat protagonisme la classe obrera, vinculada sobretot a la indústria del calçat. El **moviment obrer**, que a Menorca té les seves primeres manifestacions durant el Sexenni, es reorganitzà a partir de 1898 amb una ideologia principalment **anarquista**.

La societat burgesa del tombant de finals del segle XIX i començaments del XX desenvolupa noves formes de sociabilitat al voltant dels **casinos**, **societats recreatives** i **ateneus**. A Menorca es van constituir nombroses societats d'aquesta mena, algunes de les quals han sobreviscut fins els nostres dies, com ara el Cercle Artístic de Ciutadella (1881) [document 9.9] i l'Ateneu de Maó (1905). Aquestes entitats tenien un paper molt important en l'organització del lleure i la cultura. Cal destacar també en aquesta època l'extensió de l'ensenyament, la difusió de les activitats esportives i l'aparició de nous espectacles de masses, com ara el cinema; a Maó les primeres projeccions cinematogràfiques daten de l'any 1897.

La primera dècada del segle XX, un cop superada la crisi colonial, fou de represa econòmica. La indústria diversificà la producció amb l'aparició de nous sectors (bosses de plata, maquinària), mentre que es constituïren nombroses entitats bancàries [document 9.10]. El calçat també es recuperà, tot i els problemes amb la **política aranzelària** del Govern, que produïren una altra crisi l'any 1906. Mentrestant, l'electricitat s'anava generalitzant com a font d'energia per a l'enllumenat i fins i tot com a força motriu (l'any 1892 s'havia fundat a Maó la primera central elèctrica de les Balears). Aleshores, Menorca tenia una economia eminentment industrial, tal com es pot constatar a partir de la balança comercial [document 9.11]. Amb tot i amb açò, el tancament de la fàbrica tèxtil *La Fabril Mahonesa* (1910) i, sobretot, la gran crisi industrial i financera que esclatà el maig de 1911 [document 9.12] deixaren l'economia illenca molt tocada a pocs anys de l'inici de la Gran Guerra. Durant aquests anys hi hagué també alguns conflictes laborals importants (com la vaga de la fàbrica *Anglo-Española de Motores*, l'any 1904, en la qual arribà a intervenir l'exèrcit) [document 9.13] i les repercussions de la *Setmana Tràgica* (1909).

Una de les aspiracions dels menorquins d'aquesta època era assolir una major autonomia respecte de les institucions provincials. A tal efecte, el diputat republicà per Menorca, Frederic Llansó, va presentar al Congrés un projecte de llei de descentralització administrativa que preveia la creació a les Balears d'uns **cabildos** insulars semblants als canaris (1912) [document 9.14]. Malauradament, aquest projecte no s'arribaria ni a discutir a les Corts.

L'esclat de la Primera Guerra Mundial, tot i que Espanya va ser **neutral**, tingué greus repercussions econòmiques a Menorca. S'encariren les primeres matèries, escassejà el carbó (aleshores la principal font d'energia) i els mercats europeus es van fer

cada cop més inaccessibles per a les manufactures menorquines, sobretot per a les bosses de plata [document 9.15]. Els preus pujaren molt mentre els salaris es mantenien baixos, la qual cosa va fer augmentar el descontentament de les classes populars. En els anys 1918 i 1919 es van produir alguns aldarulls a causa de la manca d'aliments. La indústria tampoc aixecava el cap i es veia perjudicada per mesures governamentals contraproduents, com ara l'anomenat Decret Cañal (1919), el qual gravava amb forts aranzels l'exportació de calçat. Com a reacció a aquesta situació de penúria, es reorganitzà el moviment obrer amb la fundació de la Federació Obrera Menorquina (1918) [document 9.16].

Durant aquells anys, sobretot a partir de 1917, el règim de la Restauració hagué d'afrontar una crisi aguda que s'aniria agreujant en els anys següents, sobretot arran del desastre militar d'Annual, al **protectorat** espanyol de Marroc. En aquells anys es van produir alguns canvis en les forces polítiques insulars, ja que va aparèixer la primera agrupació socialista, vinculada al Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE), l'any 1919, i la incorporació dels republicans menorquins al Partit Radical que a Espanya liderava Alejandro Lerroux.

El setembre de 1923 es produí el cop d'estat del general Miguel Primo de Rivera el qual, amb el suport d'Alfons XIII, implantà una **dictadura** militar. Es van suspendre la Constitució i l'activitat dels partits polítics. Persones teòricament apolítiques, però de la confiança del nou règim, passaren a ocupar els principals llocs de l'Administració municipal [document 9.17]. Primo de Rivera creà un nou partit polític que havia de donar suport al règim, la Unió Patriòtica, el qual s'havia nodrit d'antics militants dels partits monàrquics i independents. Aquest partit, però, no arribà a quallar i mai no tingué el recolzament de la població.

Durant els anys vint l'economia insular es va veure afectada per una greu crisi industrial que sols va remetre transitòriament en els últims anys de la dècada [document 9.18]. Els efectes del Decret Cañal sobre l'exportació de calçat menorquí van ser devastadors, mentre que a començaments dels anys vint es va ensorrar la indústria de bosses de plata. Alguns tallers que van sobreviure es van reconvertir per produir joieria i bijuteria; serien la base de la indústria bijutera que tanta importància tindria a Menorca a partir de mitjan segle XX. En contrapartida, el sector agrari experimentà una certa modernització, si bé sempre es va moure majoritàriament dins dels paràmetres de l'agricultura tradicional. Una de les conseqüències de la forta crisi econòmica del període 1911-1930 és l'estancament demogràfic, ja que l'emigració va impedir el creixement de la població [document 9.19]. Molts menorquins emigraren a Sud-Amèrica (sobretot a l'Argentina) i Algèria.

Pel que fa a la cultura, durant la Restauració observam una forta embranzida cultural en tots els camps. En literatura, cal assenyalar la recuperació del català com a llengua literària amb figures com ara Àngel Ruiz i Pablo. Talment és l'època daurada de la **historiografia** insular (amb Francesc Hernández Sanz, entre d'altres). Altres personatges de gran projecció cultural d'aquesta època són el pedagog Joan Benejam, el metge folklorista Francesc Camps i Mercadal (Francesc d'Albranca) o el jurista Pere Ballester, entre molts altres. Cal destacar també la gran importància cultural de la *Revista de Menorca*, que començà a publicar-se el 1888 [document 9.20].

Materials

Document 9.1

Diputats elegits per la circumscripció de Menorca (1886-1898).

<i>Any</i>	<i>Diputat electe</i>	<i>Partit</i>	<i>Observacions</i>
1876	Josep M. Martorell i Fivaller, duc d'Almenara Alta	Liberal conservador	No va tenir oposició
1879	Josep M. Martorell i Fivaller	Liberal conservador	El seu oponent era Emilio Castelar
1881	Joan Trémol Faner	Liberal fusionista	El seu oponent era Joan Taltavull Garcia, del mateix partit.
1886	Rafael Prieto i Caules	Coalició de republicans i liberals	Va guanyar per només 13 vots de diferència a Joan Trémol Faner
1891	Gaví Martorell, duc d'Almenara Alta	Liberal conservador	Guanyà per només 14 vots de diferència a Rafael Prieto i Caules en les primeres eleccions en sufragi universal de la Restauració.
1893	Rafael Prieto i Caules	Coalició de republicans i liberals	No tenia oponent per haver mort sobtadament el duc d'Almenara Alta pocs dies abans dels comicis.
1896	Joan Orfila Pons	Liberal Conservador	No va tenir oponents
1897	Rafael Prieto i Caules	Republicà	S'enfrontà al liberal conservador Emili Hédiger.
1898	Rafael Prieto i Caules	Republicà	No va tenir oponent.

Elaboració personal.

Document 9.2

Bandejats pel sistema de torn de partits, els republicans formaven una petita minoria al Congrés de Diputats durant la Restauració. Així i tot, sovint els menorquins elegien un diputat republicà malgrat les maniobres caciquils dels monàrquics. El doctor Frederic Llansó publicà un manifest als electors l'abril de 1907 en el qual proclamava que el vot a la seva candidatura no era, malgrat tot, un vot inútil. Tanmateix en aquesta ocasió seria derrotat per un centenar de vots de diferència per l'aristòcrata conservador Josep d'Olives i Magarola.

[...] Notorio es, por desgracia, el desamparo en que yace nuestra isla. Perdidos los mercados coloniales para la principal industria del país, se ha enseñoreado en numerosos hogares la miseria, imponiéndose a los obreros el terrible dilema de la emigración o de la vida anémica por la exigüidad de los jornales.

[...] Se ha dicho que un diputado republicano nada puede alcanzar de los Gobiernos monárquicos en pro de un distrito. Aparte la triste idea que demuestran tener de los actuales gobernantes quienes tal especie propalan, ejemplos podemos citar muy signifi-

cativos de regiones patrocinadas por diputados republicanos que nada envidian en valor oficial a los que son patrimonio del encasillado. Menorca misma recordará siempre con veneración cuánto debe al republicano Rafael Prieto y Caules.

Los diputados que deben su acta al favor oficial y a las demasías de los caciques, antes que velar por el bien de todos, han de sujetarse a la disciplina del montón y dedicar su mendigada influencia al avance de los suyos y a la persecución de sus adversarios. [...]

Font: Mercadal Bagur, Deseado: *Datos para la historia de los movimientos obrero y político en Menorca* (Maó, 1979).

Document 9.3

El caciquisme utilitzava des de pressions econòmiques fins a la compra de vots per tal de garantir el recolzament electoral dels seus candidats. A Menorca aquestes pràctiques afavorien els candidats monàrquics i perjudicaven els republicans. Un cas paradigmàtic d'aquesta situació es va donar en les eleccions a diputats del 8 de febrer de 1914, quan el republicà doctor Llànsó va ser derrotat pel candidat monàrquic conservador Gabriel Squella. L'elecció va ser impugnada i l'afer motivà un agre debat al Congrés dels Diputats. La intervenció del diputat Pedregal desvetlla com es feia la compra de vots.

El señor PEDREGAL: Pido la palabra.

El señor PRESIDENTE: Tiene la palabra el señor Pedregal.

El señor PEDREGAL: [...] El señor Squella sabe bien que no era sólo el elector que votaba con esta papeleta en la que había un segundo nombre, el que quedaba en posesión del secreto del voto. Sabe S.S. [Su Señoría] perfectamente que, con arreglo a la ley electoral, tienen derecho a examinar las papeletas que salen de la urna todos los electores, y los apoderados de los candidatos, y los interventores, que pueden ir examinando, papeleta por papeleta, todas las que se extraen de la urna; y corroborando lo que S.S. ha dicho de lo cultos que son los mahoneses y de lo bien enterados que están de sus derechos, han usado de este que les concede la ley electoral cumplidamente los amigos de S.S. examinando, una por una, todas las papeletas, logrando recomponer así la lista primitiva, teniendo, por tanto, la clave de quienes habían votado por uno o por otro candidato.

[...] En Mahón, señores diputados, se acude al procedimiento siguiente: Se hace una larga lista de nombres, de mil y pico de nombres en estas elecciones, todos distintos; cada nombre de estos imaginarios corresponde en la lista que lleva el que tiene la clave al nombre de un elector que está en el censo; a este elector se le da una papeleta en la que está en primer término el nombre del candidato a quien vota y a continuación el otro nombre que figura en esa larga lista, por cuyo segundo nombre queda perfectamente individualizada la candidatura; ya se sabe que si sale esta candidatura, el elector ha votado siguiendo el compromiso que se había impuesto, o por remuneración que le habían ofrecido, y que si aquella candidatura no sale es que el elector ha faltado a su compromiso y reparará el perjuicio correspondiente.

[...] Con la licitud de esta artimaña se encontraron también en Mahón con que en esta elección ya no eran ciento y pico, sino mil y pico las papeletas contrasñadas que aparecieron en las urnas, y de ellas setecientas y pico constan con certificaciones perfectamente acreditadas en el expediente electoral [...].

Hay setecientos y pico, señores diputados, en que eso consta, en que consta que, de setecientos y pico de votos computados al señor Squella, esos setecientos y pico de votos llevaron el vicio grave de saberse perfectamente, por quien tiene interés en saberlo, a quien corresponden estas papeletas, y esos setecientos y pico de votos que tienen este vicio en una elección en que la diferencia entre el candidato triunfante y el derrotado es de trescientos y pico, díganme los señores diputados si no es de una inmensa gravedad y si podrá sostenerse en adelante que esto se siga considerando lícito.

Font: Quintana Petrus, Josep M.: *La Restauració a Menorca (1874-1923)* (Palma, 1999).

Document 9.4

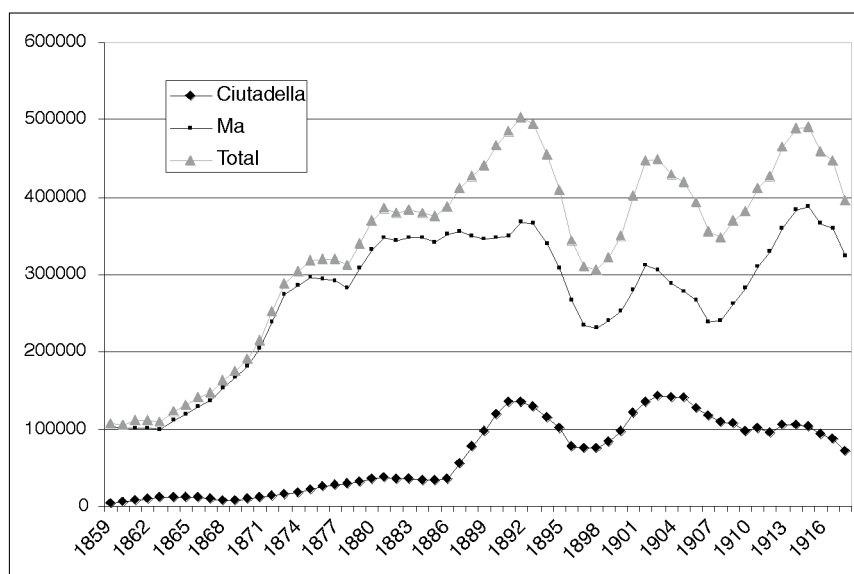
La posició favorable a la guerra contra els Estats Units va ser gairebé unànime en la premsa i forces polítiques de l'illa. Fins i tot intel·lectuals com Àngel Ruiz i Pablo i Pere Ballester, que poc després serien molt crítics amb la guerra i el règim de la Restauració, contribuïren a aquest esclat patriòtic. L'editorial del diari monàrquic *El Bien Público* (21 d'abril de 1898) que es publicava a Maó, és representativa d'aquesta situació de patriotisme abrandat.

VIVA ESPAÑA CON HONRA. La codicia infame y la ambición sin límites de una nación formada de aventureros, escoria de todos los países del mundo y descendientes de pieles rojas capitaneados por energúmenos de la calaña de Masson, Turpie y otros mercachifles, trata de enlodar los altos timbres y honradez sin límites de la nación más hidalga y más noble del mundo; de arrancarnos por medio de la fuerza bruta el preciado florón que nos queda de nuestra pasada grandeza, símbolo de nuestra fuerza, en el hemisferio americano. El refinado positivismo que es el hálito que impregna estos días a la vieja y desquiciada Europa, trata de mirar tal usurpación con la más descarada indiferencia. Pero no importa, la España que supo atajar al coloso del siglo, al Gran Capitán, Emperador de los franceses [es refereix a Napoleó], la España del tiempo de Carlos I y Felipe II que sabía improvisar armadas como la Invencible, sabrá poner a raya cuando venga la declaración de guerra a esa tribu de tocineros sin honor y sin vergüenza. Venga la guerra y venga en buena hora, que el león español sacude su melena y afila sus garras para hacer presa, no sin repugnancia, sobre esa turba de agiotistas y especuladores, fieles seguidores de la absurda y desacreditada doctrina Monroe. Menorquines: ¡Viva España! ¡Viva Cuba española!

Font: Portella Coll, Josep: *La crisi de 1898. La vivència menorquina de la desfeta* (Maó, 1998).

Document 9.5

Aquest gràfic mostra les sortides de calçat menorquí per comerç de cabotatge entre 1857 i 1920, en mitjanes mòbils per tal de suavitzar les corbes. Les quantitats van expressades en quilograms. El fort creixement de les exportacions de calçat menorquí es va veure bruscament interromput per la crisi colonial. Malgrat això, el final de la guerra l'any 1899 va permetre la recuperació de la fabricació. Al gràfic s'observa una segona caiguda arran de la crisi dels aranzels (1906-1907). En general, la política comercial del Govern espanyol va ser nefasta per a la indústria sabatera insular, com es tornaria a posar de manifest l'any 1919.

Font: Casasnovas Camps, Miquel À.: *Història econòmica de Menorca (1300-2000)*. La transformació d'una economia insular (Palma, 2006).

Document 9.6

L'emigració fou una de les principals respostes a la crisi que provocà la guerra cubana entre 1895 i 1899. Durant el període 1888-1900 emigraren 4.509 menorquins, 1.265 dels quals ho van fer entre 1898 i 1900.

Municipi	Emigrants	%	Població (1900)
Maó	2.069	45,9	17.975
Ciutadella	627	13,9	8.645
Alaior	586	13,0	4.884
Es Castell	342	7,6	2.462
Ferrieres	389	8,6	1.316
Es Mercadal	496	11,0	3.091
Total	4.509	100,00	38.373

Font: Elaboració personal.

Document 9.7

Joan Mir i Mir va ser el principal propagador de la ideologia àcrata a la Menorca de començament del segle XX. El seu ideari queda ben reflectit al periòdic que dirigia, *El Porvenir del Obrero*. Oferim aquí alguns fragments que reflecteixen bé el seu ideari.

Sobre el capitalisme (16-11-1906):

[...] el capitalismo, enemigo del trabajo, es también contrario a los pequeños poseedores. Su tendencia es reunir grandes capitales en pocas manos y eso requiere la ruina

de muchos, de muchos que se han mostrado enemigos de los trabajadores y que luego vienen a ser los más infelices entre los proletarios. El desarrollo del capitalismo conduce al monopolismo, abismo donde perecería nuestra civilización [...].

La propietat privada (1-2-1899):

[...] no puede ningún hombre alabarse de ser el inventor, fabricante y ordenador de la naturaleza. ¿Sobre qué bases, pues, invariables e incommovibles, por ser de orden natural, pueden fundarse los derechos a la posesión de la tierra y de las cosas naturales? El derecho que se quiera derivar de la ocupación no puede atribuírselo aisladamente persona alguna, porque dicha ocupación fue y es perfectamente colectiva. Así, pues, el uso de las cosas naturales corresponde a todos, y de ninguna manera se probará que la propiedad individual tenga su fundamento en la naturaleza de las cosas, ni en la naturaleza humana [...].

Sobre la religió (15-12-1905):

[...] de Dios nadie sabe nada: ni si existe ni si no existe; ni lo que es ni como es, ni lo que hace, ni lo que piensa. Está fuera de nuestros medios de conocimiento. Los sacerdotes saben esto, saben que no saben nada de estos asuntos; pero como viven de llamarse ministros de Dios, como lo que les proporciona el dinero y el poder y los hombres de este mundo es la credulidad de los demás [...]

L'Estat i l'autoritat (1-6-1912):

[...] La cuestión de la forma de gobierno puede no tener ninguna importancia. Lo que sí la tiene es la afirmación del individuo, o la declaración de la soberanía del Estado. Si la autoridad viene de arriba, lo mismo de que su representante se llame rey o presidente, siempre será opresión y tiranía [...]

Portella Coll, Josep: "Joan Mir i Mir. Obra anarquista. 1898 a 1915", *Revista de Menorca* (Maó, 1988).

Document 9.8

El desastrós resultat de la guerra contra els Estats Units contribuï a impulsar les idees regionalistes. Molts van veure en el regionalisme una alternativa a un sistema polític corrupte i viciat per un centralisme ineficaz. L'escriptor Àngel Ruiz i Pablo –home catòlic i políticament conservador– pronuncià una conferència al Círcol Catòlic de Ciutadella el 8 de desembre de 1898 titulada "Conversa familiar sobre el Regionalisme" en la qual critica durament el sistema liberal i el centralisme polític espanyol.

Que vos he de dir d'aquesta organització corruptora y corrompuda de sa política tal com fins avui l'han entesa es nostros polítics, fills tots del liberalisme, i per lo tant, enemics naturals, per principis y sentiments, de sa regió, de ses idees, creències, costums i tradicions heretades dets avis? [...] an ets ulls de sa fe, sa causa de tot açò, des mals governants, des mal sistema, de sa mala direcció, de ses divisions polítiques, de tot, és una altra i la sabem tots: sa gran causa són ses prevaricacions que sa nació nostra ha comès, i de ses quals sofrim es càstig; sa gran causa és que sa mà de Déu pesa damunt Espanya [...] Si a Espanya tots fóssim uns i una fos sa raça i una sola sa llengua, i unes mateixes fossin s'història, ses costums, es caràcter, es clima i es territori, no existiria lo que es diu regionalisme [...] És perquè de sa protesta regionalista, és perquè estan

governant Espanya, fa molts anys, d'una manera absurda. Mos estan governant amb un mateix motlo polític, econòmic, jurídic –no ja pres de Castella o d'Aragó o de Lleó o de València, que açò a la fi seria més lògic–, sinó importat de França, de Suïssa, d'Holanda o d'Anglaterra [...] el regionalisme no és carlista, ni alfonstí, ni republicà, ni monàrquic, ni sagastí, ni conservador. Regionalisme és, en poques paraules, amor a sa terra a on vam néixer, defensa des seus drets, bons usos, costums i tradicions, interessos morals i materials, i ferm desig de veure-la considerada com a germana major d'edat envers de ses demés regions que constitueixen sa nació. És a dir, que es regionalisme té es seus fonaments assegurats damunt sa penya viva de sa raó y sa justícia, i ses rels beuen sa saba d'un sentiment indestructible, fortament humà, innat an es nostros cors: es sentiment de s'amor a sa nostra terra en tot lo que en ella es conclou.

Font: Quintana Petrus, Josep M.: *Regionalisme i cultura catalana a Menorca (1888-1936)* (Barcelona, 1998).

Document 9.9

La societat burgesa del segle XIX crea noves formes de sociabilitat i oci. Els casinos, com el Cercle Artístic de Ciutadella, intentaran satisfer les necessitats culturals i de lleure de la burgesia. Reproduïm a continuació l'acta de l'assemblea fundacional del Cercle Artístic.

En la ciudad de Ciudadela de la isla de Menorca, a diez y seis de abril de mil ochocientos ochenta y uno: Reunidos en el salón patio del teatro que ocupa el Círculo Artístico la mayor parte de los socios que lo forman, bajo la presidencia de don Vicente Simó. Abrió esta sesión pronunciando un breve discurso alusivo al acto que se celebraba, cual era inaugurar la sociedad, dar conocimiento de los miembros que forman la Junta Organizadora y leer el reglamento por medio del cual se ha d regir, que fue aprobado por unanimidad y sin discusión de ninguna especie.

El mentado presidente hizo observar en su peroración las conveniencias que reportaría una sociedad bien organizada a la juventud y a la población en general. Expresó el deseo que tenía de que ésta cumpliera su cometido e hizo notar que para ello se hacía necesario la cooperación de todos y cada uno de los miembros que la componen; que anhelaba verla en breve en un estado de prosperidad y cultura para lo cual trabajaría y haría cuanto de él dependiera. Y finalmente, expresaba que el Círculo honraría esta ciudad en la parte de educación y buena armonía de sus afiliados, como en lo concerniente a mobiliario y demás útiles que sean precisos para que sea un centro de reunión ameno y recreativo.

Sin más objeto de que tratar, fue levantada la sesión firmando la presente acta el presidente y el secretario.

Ciudadela, 16 de abril de 1881

El presidente, Vicente Simó

El secretario, José Roca

Document 9.10

Una de les experiències industrials més interessants d'aquesta època a les Balears és la posada en funcionament, al port de Maó, d'una gran fàbrica de maquinària. Nascuda com *La Maquinista Naval*, l'any 1904 adoptà el nom d'*Anglo-Española de Motores*. Malgrat l'aparença esponsorosa d'aquesta empresa que reflecteix el text de Lluç Carreras que reproduïm, publicat a la *Revista de Menorca* l'any 1911, l'*Anglo* travessava una situació financera molt delicada.

La industria mecánica ha estado, durante lo que va de siglo, dignamente representada por la que hoy se denomina “Sociedad Anglo-Española de motores, gasógenos y maquinaria general” y antes fue “La Maquinista Naval”. Dedícase a la construcción y reparación de toda clase de maquinaria, a la instalación de motores y centrales de electricidad y a la construcción de embarcaciones a vapor y canoas automóviles. Su marcha es próspera, a juzgar por el número de operarios (unos cuatrocientos), que trabajan en los espaciosos talleres del Cos Nou. Sus productos se exportan a la Península, y entre los que más recientemente lo han sido figuran: una grúa flotante para pesos de 25 toneladas; una lancha golondrina para 70 pasajeros, con máquina de vapor; una embarcación de 16 metros de eslora, casco de hierro, con dos motores a gasolina; un balandro de 15 metros de eslora y casco de hierro, cabida de 50 toneladas, con motor a gasolina, y dos embarcaciones de lujo, casco de madera con motor a gasolina. Actualmente están en construcción un vapor de 22,50 metros de eslora y casco de hierro, dos vapores pesqueros, también con casco de hierro, de 24 metros de eslora, un automóvil y varias canoas y botes.

Document 911

El maig de 1911 es desfermà una crisi industrial i financera sense precedents a Menorca. El detonant va ser la fallida de la fàbrica de maquinària *Anglo-Espanyola de Motores*, la qual arrossegà el *Banco de Mahón* i, amb ell, la majoria de les entitats de crèdit de l'illa. Les conseqüències foren devastadores, de manera que tot el sistema financer illenc quedà tocat. Joan J. Vidal, gerent d'un dels bancs que van sobreviure, descriu la crisi i els seus efectes al manuscript *La cuestión de los bancos*, del qual transcrivim aquest fragment:

Las deplorables consecuencias que ha tenido el hundimiento del Banco de Mahón son incalculables. Es la catástrofe de Mesina trasportada a Menorca. La vida artificial que aquí se vivía, cual si fuera una gran ciudad, o una rica comarca, gracias a la circulación de papel y a las facilidades que los bancos daban a todas las industrias y a todos los habitantes de Menorca, ha sufrido un golpe fatal, del que es muy difícil que lleguen a levantarse. De momento se nota la paralización de todo, por la falta de numerario, pero esto fue uno de los efectos, el más inmediato, de la sacudida; pero el efecto real y positivo se experimentará con el tiempo, a medida que se vayan acortando las distancias, crezcan las necesidades y resulten más exiguos los medios de satisfacerlas. Muchos industriales que vivían al amparo del crédito personal habían de sucumbir, la propiedad rústica y urbana ha sufrido de momento una gran depreciación por efecto de la mayor acumulación de fincas en venta; las vacantes que dejan los bancos que cierran, son otros tantos empleos perdidos difíciles de sustituir; la Anglo-Española cerrando sus talleres produce desde luego una paralización de trabajo, cuando era el refugio de todos. Los oficios de albañil, carpintero, herrero y demás relacionados con las construcciones carecían ya de trabajo, porque las obras se hacen siempre con el dinero sobrante. Muchos que se consideraban capitalistas o personas acomodadas, que contaban con importantes ahorros, hoy se ven estancados y perdidos en las cajas del Banco de Mahón. Y no sabemos en qué parará todo esto, si por otro azar de la fortuna se paralizasen de momento las industrias zapatera y de monederos, y desapareciese la guarnición numerosa y bien pagada que son venteros de riqueza para Menorca.

Font: Casasnovas Camps, Miquel À.: *L'economia balear (1898-1929)* (Palma, 2005).

Document 9.12

A començaments del segle XX Menorca presentava una estructura econòmica caracteritzada pel fort pes de les activitats industrials. Un dels indicadors que ens permet verificar aquest fet és la composició de la balança comercial, calculada a partir de les Estadístiques de Comerç de Cabotatge. A la taula següent podem comparar la composició percentual del comerç dels ports menorquins amb els de Mallorca, per al període 1857-1920.

<i>Importacions</i>	<i>Maó</i>	<i>Ciutadella</i>	<i>Ports de Mallorca</i>
Matèries primeres	27,38	27,26	12,63
Combustibles	0,90	1,06	0,36
Aliments	28,72	33,94	45,24
Productes fabricats	40,97	30,80	40,20
Productes diversos	2,03	6,94	1,57
	100,00	100,00	100,00
<i>Exportacions</i>	<i>Maó</i>	<i>Ciutadella</i>	<i>Ports de Mallorca</i>
Matèries primeres	3,88	3,44	7,88
Combustibles	0,09	0,16	1,48
Aliments	9,60	16,66	33,27
Productes fabricats	85,21	77,75	55,32
Productes diversos	1,22	1,99	2,05
	100,00	100,00	100,00

Font: Manera, Carles: “Menorca, illa industrial de la Mediterrània: una via endògena de creixement econòmic”, dins M. À. Casasnovas: *Història econòmica de Menorca (1300-2000). La transformació d'una economia insular* (Palma, 2006).

Document 9.13

Un dels conflictes laborals més importants de començaments del segle XX fou la vaga de la fàbrica *Anglo-Española de Motores*, en la qual treballaven centenars d'obrers, l'agost de 1904. Deseado Mercadal fa una descripció d'aquell fet, en el qual arribà a intervenir-hi l'exèrcit i se saldà amb alguns ferits i nombroses detencions.

Un grupo de unos cuarenta esquirols, temerosos de las represalias anunciadas por los patronos, intentaron reanudar el trabajo impidiéndolo los huelguistas debiendo aquellos ser custodiados por la Guardia Civil. El señor Cavanillas [el delegat del Govern] que pocos días después de su toma de posesión había ordenado la detención del Presidente de la Federación y de tres oradores que tomaron parte en el mitin celebrado en el Circo Colón clausurando el local social de la entidad obrera, resuelto a terminar manu militari con el conflicto de la Anglo-Española, dispuso que la fuerza pública patrullara por las calles a fin de intimidar a los huelguistas, cosa que no consiguió, pues éstos, en presencia de la Guardia Civil, abofetearon a un esquirol. Se produjo un tumulto y el Delegado, temeroso y fuera de sí, pidió ayuda a la autoridad militar la cual ordenó la salida de un escuadrón de Caballería, medida que acabó de soliviantar al pueblo. El escuadrón de Castillejos fue recibido con hostilidad, hubo cargas en la calle de las Moreras siendo derribados un sargento y un soldado a causa de sendas pedradas.

Al día siguiente se produjo un paro general que fue secundado en algunas poblaciones menorquinas, Villacarlos, Alayor y Ciudadela. En un ambiente denso, guardias

civiles y soldados cargaron contra los grupos y éstos se defendieron. Hubo carreras, sustos y rotura de cristales. En los enfrentamientos, distinguieron un grupo de valerosas mujeres que apedrearón y apostrofaron a los guardias sujetando las bridas de sus caballos y pidiendo a gritos a los soldados que no cargaran contra sus hermanos los trabajadores. Cerca de las 9 de la noche retiróse la tropa permaneciendo acuartelada. Afortunadamente, no hubo heridos graves, sólo contusionados.

Font: Mercadal Bagur, Deseado: *Datos para la historia de los movimientos obrero y político en Menorca* (Maó, 1979).

Document 9.14

El projecte més seriós per tal d'aconseguir una descentralització administrativa per a Menorca va ser el del diputat republicà Frederic Llansó (1912). Malauradament, l'assassinat de José Canalejas, president del Consell de Ministres, suposà la posterior dissolució de les Corts. El projecte de llei mai no arribaria a discutir-se i Menorca no tindria un ens insular fins a l'època pre-autonòmica, l'any 1979.

La situación geográfica de las Islas Baleares, independientemente de otras razones históricas o étnicas, hace que en rigor no pueda considerarse como una provincia y si bien Menorca desde que se incorporó a la paz de Amiens de 1802, ha vivido agrupada a las demás islas del archipiélago formando una provincia y, como tal, sujeta a los cambios y modificaciones que han sufrido nuestras leyes en el decurso de un siglo, puede sin embargo aseverarse que esa compenetración y comunidad de intereses que debiera ser la base principal de estas agrupaciones no ha existido nunca y ya desde el año 1820 viene Menorca solicitando de los poderes públicos su separación administrativa de Mallorca.

[...] La necesidad de esa descentralización que se pide no es que haya pasado desapercibida a los gobiernos, sólo si han temido quizá atacar el mal desde su raíz y han ido dictando medidas puramente paliativas, promulgando a cada reforma de ley alguna disposición que, cuando menos, sirviera para acallar las ansias y aspiraciones regionales.

[...] Por todo lo cual, el diputado que suscribe tiene el honor de proponer al Congreso el siguiente proyecto de ley:

Artículo primero.- El régimen administrativo y político de cada una de las islas de Menorca e Ibiza queda constituido en la siguiente forma:

- a) En cada isla habrá un delegado o Subgobernador con las mismas facultades respecto a orden público y administrativas que los actuales gobernadores, siendo sus fallos en los asuntos y recursos de los Ayuntamientos de la isla sólo apelables ante el tribunal contencioso provincial.*
- b) Una inspección sanitaria terrestre.*
- c) Una inspección sanitaria marítima.*
- d) Una inspección sanitaria del campo.*
- e) Una jefatura de policía.*
- f) Una Sub-delegación de Hacienda que resolverá en primera instancia los asuntos que le competan.*
- g) Una aduana subprincipal de la cual dependerán las demás aduanas que existan en la isla.*

Artículo segundo.- Se organizan en cada isla los cabildos o consejos insulares constituidos por los alcaldes de los municipios de la isla, el concejal que mayor número de

votos haya obtenido en cada elección y el síndico de cada Ayuntamiento, actuando de presidente el alcalde del municipio de mayor población y siendo el Secretario del consejo de nombramiento exclusivo de la corporación.

Los consejos insulares entenderán en todo cuanto se refiera a:

a) Beneficencia.

b) Sanidad.

c) Obras Públicas.

d) Instrucción primaria o de aplicación.

e) Informarán de los recursos de los Ayuntamientos cuando sean requeridos por los Delegados del Gobierno.

Artículo tercero.- Los cabildos o consejos insulares tienen dentro de cada isla las mismas atribuciones que la ley señala a las diputaciones provinciales [...].

Font: Quintana Petrus, Josep M.: *Regionalisme i cultura catalana a Menorca (1888-1936)* (Barcelona, 1998).

Document 9.15

Les repercussions de la Gran Guerra foren sobretot econòmiques. Aquest informe de Francesc Hernández Sanz, cònsol dels Països Baixos a Maó, datat l'any 1915, reflecteix com el conflicte va afectar els diferents sectors productius de l'illa a l'inici de la guerra.

Durante el año 1915 el comercio y la industria de Menorca han sufrido las vicisitudes del conflicto en que se halla Europa desde hace 19 meses. Se nota la falta de carbón y en especial antracita, que consumen las fábricas de electricidad y las fábricas de harinas instaladas en la Isla. La importación de alguna clase de pieles de Alemania, quedó anulada por completo, en perjuicio de la industria de fabricación de calzado. Los demás artículos propios de la citada industria, así nacionales como extranjeros, sufrieron un alza importante en los precios, produciendo una verdadera perturbación en aquella, toda vez que los compradores de calzado se resistieron al aumento de este artículo, limitando sus operaciones a las más precisas para sus necesidades.

Así es que durante el año 1915 las principales industrias de Menorca –fabricación de calzado y fabricación de monederos de plata– se han desenvuelto de una manera irregular, con intermitencias de altas y bajas perjudiciales para el negocio. La exportación de monederos de plata que se hacía a todos los países de Europa, y que quedó completamente paralizada a raíz de iniciarse la guerra, reaccionó algo durante el pasado año [1915], haciéndose la exportación a algunos de dichos países, aunque con grandes dificultades y sufriendo un considerable aumento en los gastos de fletes, seguros, etc.

La importación de trigos extranjeros se verificó con relativa regularidad gracias a las facilidades que dio el Gobierno, anticipando el valor de dicho grano y reintegrándose a plazo del importe del mismo. No obstante no tuvo gran importancia dicha importación debido a la abundante cosecha que hubo en Menorca.

En resumen: el comercio y la industria en esta Isla sufrió durante el año 1915 los efectos del conflicto europeo, aunque no con la intensidad que era de temer.

Font: Casasnovas Camps, Miquel À.: *L'economia menorquina en el segle XIX (1802-1914)* (Palma, 1998).

Document 9.16

El 3 d'abril de 1920 l'òrgan de l'Agrupació Socialista de Maó *Aires de Fuera* publicava un article d'Antoni Gomila que resumia les circumstàncies de la fundació, dos anys abans, de la Federació Obrera de Menorca (FOM). Sembla, però, que la xifra d'afiliats que dóna no és real.

Cuando hace poco más de dos años, debido a las dificultades creadas por la guerra y al desenfrenado egoísmo de los propietarios y negociantes que, teniendo el libertinaje comercial por norma, sin importarles nada los sufrimientos ajenos con tal de satisfacer su desmedido afán de dinero, la vida de la clase trabajadora se iba haciendo de cada día más imposible, un grupo de obreros entusiastas, comprendiendo que en los tiempos en que vivimos no era posible soportar en silencio, que mientras la miseria invadía nuestros hogares todos estos bandoleros perfeccionados acumulasen su dinero a costa de nuestro sudor y de nuestra sangre, se aprestó a la defensa.

El obrero menorquín, firme y decidido ante el adversario y poseyendo cualidades personales que hacen del mismo un buen soldado para formar en las filas del proletariado, con la clarividencia que le caracteriza, comprendió que para hacer frente al desastre económico producido por la burguesía, era necesario organizarse en un fuerte bloque capaz para hacer frente a todas estas aves de rapiña. Al cabo de poco tiempo surgió potente la Federación Obrera de Menorca que, antes de dos años, contaba en sus listas más de cinco mil afiliados.

Font: Mercadal Bagur, Deseado: *Datos para la historia de los movimientos obrero y político en Menorca* (Maó, 1979).

Document 9.17

Pocs dies després del cop d'estat de Primo de Rivera, les autoritats militars reemplaçaven els membres dels ajuntaments i diputacions provincials per persones neutres políticament, elegides entre els majors contribuents. Aquesta és l'acta de constitució del nou Ajuntament de Ciutadella, el dia 2 d'octubre de 1923. És molt significativa la presidència de l'autoritat militar, el general Enrique Martín Alcoba.

De orden del Excmo. Sr. Presidente, dióse lectura por el Teniente Coronel de Estado Mayor D. Rafael Rodríguez, al Real Decreto de 30 de septiembre del año en curso, por el cual se dispone la disolución de todos los Ayuntamientos y su inmediata sustitución por los Vocales asociados conforme los artículos 64, 65 y 68 de la Ley Municipal aunque con carácter provisional y hasta imperen nuevas leyes facilitando así su advenimiento.

Y en cumplimiento de la parte dispositiva de dicho Real Decreto el Excmo. Sr. General Gobernador declaró disuelto el Ayuntamiento. El Alcalde Accidental D. Bartolomé Tudurí Moll hizo entrega de la vara y los Sres. Concejales de las insignias de su cargo y abandonaron el Salón.

Acto seguido la Autoridad militar invitó a los Vocales asociados que tomaran asiento en el estrado del Consistorio, manifestándoles que desde aquel momento constituían el nuevo Ayuntamiento de esta ciudad, y que en cumplimiento de dicho Real Decreto, debía procederse inmediatamente por votación secreta, a la elección de Alcalde y demás cargos concejiles entre los Vocales asociados [...].

El Sr. General Gobernador Militar, Presidente, instaló en sus cargos a los Sres. Alcalde, Tenientes y Síndico, que se hallaban presentes en el acto, declaró constituido

el nuevo Ayuntamiento y dirigió frases de afecto a los nuevos señores Concejales, recomendándoles obraran con justicia, sin parcialidad ni mira política alguna y dirigiendo todos los esfuerzos a conseguir mejoras para la ciudad que representan [...].

Terminado lo cual, el Sr. Alcalde Presidente, interpretando los unánimes sentimientos de sus compañeros del nuevo Consistorio, manifestó que se adhería incondicionalmente al nuevo régimen político y que sería su lema justicia y ley y por parte del público se dieron entusiastas vivas al Rey y al Ejército [...].

Font: Cavaller Piris, José: *Alcaldes de Ciudadela*, tom II (Ciudadela, 1926).

Document 9.18

Durant els anys vint l'economia menorquina no va ser capaç de recuperar-se. L'any 1931 Pere Ripoll feia a la *Revista de Menorca* un balanç poc optimista del que havia estat la dècada dels "feliços anys vint" al seu article "Comercio e industria. Menorca en la tercera década del siglo XX".

No se puede señalar este decenio con piedra blanca en la vida comercial e industrial de Menorca. Ni en su conjunto, ni en detalle, cabe estar satisfechos de su resultado. [...] Las causas de estas crisis son complejas. En primer término, el maquinismo con su moderno outillage, permite la salida al mercado de la manufactura, en condiciones mucho más económicas que el calzado fabricado a mano. Sin duda alguna, el manual es preferido por la gente acomodada, especialmente en su ramo de señora, pero constituye una minoría exigua en el ramo de la producción zapatera [...] Empezó la década llevando a rastras ya, la que fue importante industria de monederos de oro y plata, muerta en su decurso de consunción y en ella absorbidos [sic] a numerosos fabricantes y obreros, no sin que precediera titánica lucha por parte de aquellos para salvar el capital invertidos y conservar el pan de los suyos. No hubo remedio. Como si huracán deshecho, aventara los restos de dicha industria, así aventó, desperdigándolos, a los que a la misma debieron unos años de bienestar. Salváronse solamente poquísimos que a la bisutería y cadenas de oro y plata recurrieron como único refugio.

Document 9.19

El baix creixement demogràfic de Menorca durant l'època de la Restauració té els seus orígens en el fort corrent migratori, sobretot en els períodes de crisi econòmica com el de la crisi colonial, a finals del segle XIX, i el que seguí la crisi industrial de 1911.

Any Habitants

1877 34.173

1887 38.643

1900 38.373

1910 43.711

1920 42.849

1930 44.147

Font: Elaboració personal.

Document 9.20

L'any 1888 sortia a la llum la *Revista de Menorca* de la mà d'un coratjós grup de persones inquietes per la cultura, encapçalades per Joan Seguí Rodríguez. Els seus inicis foren difícils i la publicació patí llargues interrupcions fins que no l'adquirí Francesc Hernández Sanz, el qual la vinculà a l'Ateneu de Maó, entitat que encara avui l'edita. La *Revista de Menorca* continua essent un referent ineludible de la cultura menorquina contemporània. Reproduïm aquí l'article de Joan Seguí Rodríguez "A qué venimos", aparegut al primer número de la revista, en el qual exposa l'ideari de la publicació que just començava a caminar.

[...] Alejada, pues, del torbellino político, la REVISTA DE MENORCA aparece hoy en el estadio envuelta en el lema de patria y ciencia. Esta modesta publicación se propone secundar abiertamente las tareas y los esfuerzos de cuantos hombres estudiosos quieran adherirse a nuestro programa, y dirige un patriótico llamamiento a la juventud menorquina, para que disponga de nuestras columnas y allegue su grano de arena al legado, que nos disponemos a preparar para el siglo XX. Aquellas generaciones, que ansiosas esperan su turno, para poder tomar parte en la vida progresiva de la humanidad; aquellos menorquines, que naturalmente anhelarán saber cuáles eran el movimiento científico, las relaciones literarias y los hombres que florecieron en esta isla en el último tercio del siglo XIX, tienen derecho a exigir de nosotros el sacrificio que desde hoy nos imponemos. Sacrificio, que esperamos que no será estéril, mientras haya corazones que acojan nuestro pensamiento y plumas que lo sostengan.

Nuestra REVISTA viene a llenar un vacío; viene a subvenir una necesidad de la vida pública del pueblo menorquín. Sabido es que todo lo que no se imprime muere: que la inmensa mayoría de los que saben leer no pueden adquirir, por falta de recursos, ni aun una parte de los libros que tratan de nuestro país natal; y que los periódicos político-noticieros, aunque se ocupan de muchos asuntos locales y llenan a un fin altamente civilizador, sus ejemplares suelen ser flor de un día; mueren comúnmente a poco de haber nacido, para dejar un puesto a la hoja volante, que aparecerá el día siguiente: además, aunque se coleccionasen, la falta de índice haría muy difícil el hallazgo de cualquier noticia o artículo. Contribuir, pues, a representar el estado social, pasado y presente, de esta isla; insertando con preferencia a todo, cuantos datos, investigaciones y estadísticas sean pertinentes a ello: ofrecer la síntesis y crítica de todas las publicaciones baleáricas, ya lo sean por el objeto del libro, ya por la cuna del autor; y dar cabida a cuantos trabajos, por su peculiar carácter, sean a propósito para el estudio y conocimiento de nuestra comarca, tal es el plan que esperamos: acotado todo, al fin de cada tomo, por medio de un minucioso índice alfabético, tan indispensable a toda colección [...].

Bibliografia

Per a l'època de la Restauració són imprescindibles els treballs de Josep M. Quintana *Menorca segle XX. De la Monarquia a la República* (Palma, 1976), *Regionalisme i cultura catalana a Menorca (1888-1936)* (Barcelona, 1998) i *La Restauració a Menorca (1874-1931)* (Palma, 1999). Sobre els partits polítics i les forces obreres també manté un notable interès el llibre de Deseado Mercadal, *Datos para la historia de los movimientos obrero y político en Menorca* (Maó, 1979). Sobre les repercussions de la guerra de Cuba a Menorca, vegeu el llibre de Josep Portella *La crisi de 1898. La vivència menorquina de la desfeta* (Maó, 1998). Per a l'economia, Miquel À. Casanovas, *L'economia menorquina en el segle XIX (1802-1914)* (Palma, 1998). Trobareu un bon estat de la qüestió de l'economia i la societat menorquina a començaments del segle XX al llibre de Francesc Hernández Sanz, *Compendio de Geografía e Historia de la isla de Menorca* (Maó, 1908). Sobre la *Revista de Menorca* i la cultura menorquina en general trobareu un gran cabal d'informació al llibre de José L. Amorós i Maria Lluïsa Canut *Anatomía de una cultura. Cien años de la Revista de Menorca (1888-1988)* (Maó 1989).

10. REPÚBLICA, GUERRA CIVIL I POSTGUERRA

Resum històric

La victòria de les forces republicanes en les eleccions del 12 d'abril de 1931 forçaren l'exili del rei Alfons XIII i la proclamació de la Segona República. A Menorca les eleccions havien resultat, en general, favorables als republicans [document 10.1]. La República va ser proclamada el mateix dia 14 enmig de l'entusiasme de bona part de la població, sobretot a la zona de Maó, i sense que es produïssin incidents [document 10.2]. Com arreu, el nou règim havia despertat a Menorca moltes expectatives entre els que creien que la República solucionaria els mals endèmics del país, però aquesta postura no era unànime ni molt menys. A més, el nou règim començava a caminar en un ambient enrarit per la creixent depressió econòmica. La indústria havia vist com queia la seva activitat arran de la generalització de la crisi econòmica mundial i la competència exterior. Molts obrers es trobaven en atur i havien de cercar la seva subsistència en treballs temporals agrícoles [document 10.3], les obres públiques i activitats de subsistència que sovint generaven conflictes amb els propietaris rurals. La conflictivitat social va augmentar de manera considerable en aquests anys i es va disparar el nombre de vagues [document 10.4].

Un dels principals problemes polítics dels primers mesos de la República va ser la qüestió autonòmica. La Constitució republicana, aleshores en discussió, havia de garantir el dret a l'autonomia de les regions. Des de Mallorca es va promoure un avantprojecte d'Estatut d'autonomia per a les Balears, però els menorquins eren reticents a formar part de la regió autònoma de Balears i acabaren boicotejant l'avantprojecte [document 10.5]. Finalment, Mallorca i les Pitiüses promogueren un avantprojecte d'Estatut que deixava Menorca al marge, però aquesta iniciativa va resultar inviable en quedar establert a la Constitució (aprovada el desembre de 1931) que la circumscripció territorial mínima per accedir a l'autonomia era la província. L'any següent es produí un nou intent, també fallit [document 10.6].

Les eleccions de novembre de 1933, les primeres en què van participar les dones, van donar la victòria a una coalició de centredreta. A Menorca les eleccions foren polèmiques a causa de les tèrboles maniobres de Joan March, el qual cedí vots en la segona volta als lerrouxistes per bloquejar l'elecció de candidats d'esquerra [document 10.7]. El nou Govern de centredreta presidit per Alejandro Lerroux anul·là part de la legislació reformista del gabinet anterior. Mentrestant, la situació es deteriorava a Espanya i l'octubre de 1934 esclatà una revolta a Astúries, alhora que a Catalunya el president de la Generalitat declarava l'Estat Català. La revolta asturiana va ser esclafada militarment i el Govern engegà una forta repressió contra les forces d'esquerra a tot el país. El 6 d'octubre hi hagué aldarulls a Maó i Ciutadella, on s'intentà forçar una vaga general que fou ràpidament reprimida. Els òrgans de premsa socialista i anarquista foren suspesos i clausurats els locals dels sindicats, mentre que dirigents obrers i polítics d'esquerra foren detinguts [document 10.8].

Les eleccions de febrer de 1936 foren guanyades a Menorca per les forces de centredreta, si bé al conjunt del país va resultar guanyador el **Front Popular** [document

10.9]. La conflictivitat social i política anà en augment a Espanya i fins i tot a Menorca es produïren incidents violents. Una part considerable de l'exèrcit conspirava contra el Govern del Front Popular. El 17 de juliol es revoltaren algunes unitats de l'Exèrcit d'Àfrica i el 18 la rebel·lió s'escampava a la Península. L'endemà, el general José Bosch declarava l'estat de guerra a Menorca. Inicialment semblava que els militars controlaven la situació a l'illa, però les males notícies que arribaven de Barcelona, on el cop havia fracassat, i la defecció dels sots-oficials i la tropa, precipitaren la rendició dels caps i oficials el dia 20 [document 10.10]. Es van formar **comissions gestores** als ajuntaments de l'illa, integrades per membres dels partits del Front Popular i dels sindicats. Mentrestant, s'iniciava una cruenta repressió contra els militars, el clergat, destacats militants de partits de dreta i propietaris, molts dels quals foren empresonats i, alguns d'ells, assassinats. Els dies 2 i 3 d'agost es produí una matança de caps i oficials a la Mola, amb cent assassinats. Les esglésies foren tancades al culte, i saquejades i destruïdes la major part de les imatges i ornaments. La situació de caos i por continuà durant els mesos següents [document 10.11]. Mentrestant, Mallorca es convertí en la principal base aeronaval del bàndol revoltat a la Mediterrània. Des de Mallorca, els avions italians al servei dels **nacionals** bombardejaren en diverses ocasions Menorca. El novembre es produïren noves matances que en aquesta ocasió afectaren els capellans, militars i paisans considerats desafectes que estaven tancats al vaixell presó *Atlante*, a Calafiguera, amb un balanç de 75 persones assassinades. Pocs dies després arribava a Menorca el coronel José Brandaris de la Cuesta, el qual es va fer càrrec de la comandància militar de l'illa. Brandaris va restablir l'ordre i la disciplina, cessant així els assassinats i matances.

Durant els anys 1937 i 1938 Menorca va romandre cada cop més aïllada. Es va fortificar la costa per evitar un possible desembarcament des de Mallorca [document 10.12]. Milers de menorquins foren mobilitzats per servir a l'**Exèrcit Popular** o per treballar en les fortificacions costaneres. Mancaven els subministraments de tota mena i les fàbriques estaven gairebé paralitzades. Els queviures van ser racionats i la fam començà a afectar la població [document 10.13]. Durant aquests anys molts mallorquins havien arribat a Menorca fugint de la repressió ferotge que els nacionals estaven practicant a l'illa veïna. Els partits i sindicats d'esquerres van veure com la seva afiliació augmentava força, especialment el Partit Comunista.

A finals de gener de 1939 Catalunya havia caigut en mans de l'exèrcit del general Franco, cap de l'estat rebel. La caiguda de Menorca era només qüestió de dies. Els britànics estaven preocupats per una hipotètica ocupació italiana de Menorca. D'aquí que el cònsol britànic a Palma, Alan Hillgarth, intentàs la mediació per aconseguir la capitulació de Menorca de manera incruenta. El 8 de febrer, mentre es celebraven les negociacions a bord del creuer *Devonshire*, vora la fortalesa de la Mola, esclatà una revolta a Ciutadella [document 10.14]. Això va precipitar la rendició dels republicans; centenars de persones fugiren a bord del vaixell anglès per evitar les represàlies dels nacionals.

El 9 de febrer tropes nacionals desembarcaven a Ciutadella i en poques hores ocuparen l'illa [document 10.15]. De seguida es procedí a nomenar noves autoritats i a empresonar milers de detinguts. La repressió començà d'immediat i els tribunals militars dictaren nombroses penes de mort i llargues condemnes de presó. Encara que

a Menorca no es produïren combats, les repressions d'un i altre signe suposaren un elevadíssim cost humà [document 10.16].

Menorca quedà integrada dins l'estat **franquista**, caracteritzat per la dictadura personal del general Franco, inspirada en bona part en el règim feixista italià, amb un partit únic anomenat Falange Española Tradicionalista y de las JONS. L'Església recuperà el seu protagonisme en l'esfera pública i social, els partits i sindicats foren prohibits i s'imposà un estricte control de la població. També foren prohibides les manifestacions culturals en llengua no castellana. Encara que moltes persones van rebre amb alleujament la incorporació a l'Espanya franquista, aquesta postura no era unànime ni molt menys, tal com ho va poder constatar el cònsol italià quan visità Menorca [document 10.17].

Els anys de postguerra van ser molt durs. Els salaris eren baixos, les indústries estaven mancades de primeres matèries i d'energia, i el racionament feia que la població estàs subalimentada [document 10.18]. La situació començà a millorar a partir dels anys cinquanta, en bona part gràcies a la bona conjuntura econòmica internacional que seguí el final de la Segona Guerra Mundial. La producció cultural i la informació s'havien d'adaptar a les directrius del règim franquista, que establí una fèrria **censura**. La concepció unitària i centralista de l'Estat, d'altra banda, van fer inviable la consecució de qualsevol mena de descentralització administrativa per a Menorca [document 10.19].

A finals de la dècada de 1950 la millora de l'economia va ser més clara i també es van reprendre les manifestacions culturals en llengua pròpia [document 10.20]. No hi hagué canvis, però, en el sistema polític, tot i que la dictadura intentava millorar la seva imatge de cara a l'exterior. El partit únic franquista dominava absolutament les institucions i s'impedia qualsevol mena de dissidència. D'altra banda, les commemoracions anuals del règim recordaven la victòria militar aclaparadora. El discurs que Franco pronuncià a Ciutadella el maig de 1960, en el transcurs de la seva única visita a Menorca com a cap de l'Estat, és significativa d'aquesta situació [document 10.21].

Materials

Document 10.1

A Menorca les eleccions del 12 d'abril de 1931 donaren la victòria al bloc antimonàrquic (republicans i socialistes) front a les forces que defensaven la monarquia. La taula presenta el nombre de regidors elegits per municipis.

<i>Municipi</i>	<i>Antimonàrquics</i>	<i>Monàrquics</i>	<i>Independents</i>
Maó	17	4	
Ciutadella	12	5	1
Alaior	4	9	
Es Mercadal	6	5	
Ferrerries		9	
Es Castell	6	5	
Sant Lluís	6	5	
Total	51	42	1

Font: Quintana Petrus, Josep M.: *Menorca, segle XX. De la Monarquia a la República* (Palma, 1976).

Document 10.2

La República fou proclamada a Maó el capvespre del 14 d'abril. Així descriu els fets el diari republicà *La Voz de Menorca* en la crònica que publicà l'endemà. Observeu com la ràdio ja s'havia convertit en el mitjà d'informació que permetia conèixer les notícies de manera gairebé instantània.

A las tres de la tarde se recibió por radio la primera noticia de la proclamación de la República que corrió como un rápido reguero y bien pronto se lanzó la gente a la calle, parando fábricas y talleres y concentrándose compacta muchedumbre frente a nuestra redacción que llenaba toda la calle Nueva hasta la plaza de la Arravaleta y un largo trecho de la calle de Pi y Margall, frente a la Casa del Pueblo.

A medida que avanzaba la tarde creció la expectación y como el público diera muestras de impaciencia, el presidente del Comité Republicano de esta ciudad, salió al balcón del edificio cuyos bajos ocupa la redacción de este diario y dirigiendo la palabra a la muchedumbre pronunció una arenga elocuentísima dando cuenta de las noticias que de los acontecimientos políticos se recibían y exhortando a todos al mantenimiento del orden, al respeto a las ideas, personas y cosas de nuestros adversarios para acreditar de un modo absoluto en esta hora solemne el gran civismo y el arraigado sentimiento de justicia, de libertad, de ciudadanía que son timbre de honor de todos los buenos republicanos.

[...] Los vítores y los aplausos producidos incesantemente por el pueblo entusiasta interrumpían a menuda la breve y juiciosa alocución del presidente del Comité Republicano de Menorca.

[...] Hacia las cuatro de la tarde un grupo de jóvenes entusiastas salió a la calle empuñando la bandera tricolor, emblema de la República, paseándola entre la muchedumbre que la aclamaba sin cesar.

[...] Los retratos del Rey instalados en el Instituto y en el Ayuntamiento fueron desplazados de aquellos lugares.

Esta mañana hasta la motonave de la Transmediterránea había borrado las letras que componen el nombre del funesto general, Berenguer, en todas partes derrotado y siempre víctima de los tristes destinos.

El día ha amanecido brillante, claro, tranquilo, alegre. La República está ya instalada en España y ha sonado por fin la hora de la libertad.

¡Viva la República!

Document 10.3

En no haver-hi aleshores cap mena de subsidi d'atur, quan un treballador quedava sense feina, quedava també sense cap ingrés per al seu manteniment i el de la seva família. Els ajuntaments intentaven cercar solucions per garantir almenys alguns jornals per pal·liar aquesta situació de penúria, com enviar els aturats a treballar als llocs del terme. Aquest document signat per l'alcalde de Ciutadella el 16 d'agost de 1932 fixa les bases que han de regular l'accés al treball agrícola dels obrers en atur.

1ª- Cada finca, según su categoría, estará afecta a proporcionar colocación a un obrero en la forma siguiente: Tres semanas consecutivas las de primera, dos semanas las de segunda y una las de tercera.

2ª- También serán clasificados los obreros según edad y aptitudes, de conformidad con el siguiente cuadro: 1ª clase de 22 a 55 años; 2ª clase de 20 a 22 y de 55 a 65 años; 3ª clase de 18 a 20 y de 65 en adelante. Los obreros casados con hijos menores serán considerados como de 1ª clase.

3ª- El importe del jornal que vendrán obligados a satisfacer los propietarios a los obreros asignados por la suerte a sus propiedades será de 5,50 [pesetas] los de 1ª clase, de 5,00 los de 2ª clase y de 4,50 los de 3ª.

4ª La colocación de obreros se determinará por sorteo de fincas, guardando el mismo orden de solicitud del trabajo. Al acto de solicitud que será individual en la BOLSA DEL TRABAJO, el propio obrero y a la suerte, mediante papeletas con el nombre de las fincas y categorías determinará la que habrá de ser objeto de su colocación y por el tiempo que según categoría pese sobre la misma. Las papeletas que vayan saliendo se retirarán, no entrando en sorteo hasta tanto se hayan agotado todas en cada vuelta. [...]

10ª Los obreros percibirán su correspondiente jornal directamente del propietario de la explotación en que hayan presentado sus servicios.

Font: Murillo Tudurí, Andreu, "Una introducció a la guerra civil a Menorca", *Revista de Menorca* (Maó, 1986).

Document 10.4

Deseado Mercadal, el qual havia estat un dels dirigents de la FOM, deixà testimoni de l'agitació obrera d'aquells anys per mor de la mala situació econòmica que travessava l'illa. A vegades es produïen incidents i detencions de sindicalistes.

El problema más grave con que nos enfrentábamos era, como se dijo, el del paro obrero provocado especialmente por los terratenientes. Igualmente, la retención de capitales originaba dificultades en las industrias y en ciertas obras públicas resultando penoso y descorazonador ver como nuestros esfuerzos no conseguían resolver la falta de trabajo ni dar satisfacción a las incesantes peticiones de numerosos trabajadores. La labor de la FOM se centraba en gestionar la colocación del mayor número posible de padres de familia dando prioridad a los que la tenían numerosa. Ciertos casos extremos, hubimos de resolverlos recurriendo a suscripciones voluntarias entre nuestros amigos afiliados. Dadas las circunstancias, era lógico que se produjeran conflictos que era preciso atajar cuanto antes para no complicar y agravar la situación.

[...] El 27 de agosto [de 1934] la CNT planteó de nuevo una huelga general a causa de la falta de trabajo El Delegado [del Govern] señor Barangó llamó a los dirigentes rogando vieran de arreglar el conflicto. La Comisión se presentó al día siguiente indicando que no habiéndose hallado soluciones, el paro continuaría. Entonces fue dada la orden de detención contra Gabriel Servera, Roque Fortuny, Mario Pons Pons, Luciano Beltrán Obercie y Rafael Olives Meliá, medida que soliviantó a los trabajadores que hicieron circular varios escritos hechos a máquina. En el Teatro Principal, tuvo lugar un acto en el que hablaron Gaspar Ibáñez por la CNT y Antonio Gomila por la UGT, acordándose pedir la inmediata libertad de los detenidos y que el Delegado realizara las gestiones precisas para colocar a los parados. Los detenidos fueron liberados, pero en vista de que las soluciones para conjurar el paro no llegaban, fue anunciada de nuevo la huelga general para el 6 de septiembre, la cual finalmente pudo evitarse, ya que los sin trabajo fueron provisionalmente empleados en distintas empresas.

Font: Mercadal Bagur, Deseado: *Datos para la historia de los movimientos obrero y político en Menorca* (Maó, 1979).

Document 10.5

El 16 de juliol de 1931 va tenir lloc a Mercadal una reunió dels representants dels municipis menorquins per estudiar l'avantprojecte d'Estatut d'autonomia per a les Balears. S'acordà no prendre part en la discussió de l'avantprojecte mentre no es definís l'estructura de l'Estat de la República en la Constitució que encara estava en discussió. En realitat, els menorquins recelaven d'una autonomia controlada per Mallorca. Observeu que la iniciativa de l'Estatut naixia d'organitzacions de la societat civil i no dels partits polítics.

En la villa de Mercadal, isla de Menorca, a las diez horas treinta minutos del día diez y seis de julio de mil novecientos treinta y uno, previamente citados por el Sr. Alcalde de Mahón, se reunieron en las Casas Consistoriales los abajo firmantes, representantes de los Ayuntamientos de Menorca, para estudiar el anteproyecto de Estatuto de las islas Baleares presentado por l'ASSOCIACIÓ PER LA CULTURA DE MALLORCA con el asentimiento de la Cámara de Comercio y Agrícola de aquella isla en cuanto afecta a sus respectivas esferas oficiales de acción y remitido a los ayuntamientos de Menorca por el presidente de la Diputación Provincial.

Ocupó la presidencia el alcalde de Mahón D. Pedro Pons Sitges y declaró abierto el acto.

Seguidamente dióse lectura del preámbulo y del anteproyecto de que se ha hecho mención, siendo extensamente discutido por los Sres. Estrada, Hernández y Villaverde, concejales del ayuntamiento de Mahón nombrados por éste en comisión especial.

Oídos los pareceres de dichos señores se originó una extensa discusión en la que tomaron parte todos los Sres. Presentes y estimando necesario un mayor estudio del asunto puesto que las opiniones expuestas ofrecen diferentes puntos de vista, se acordó, que se ha visto con agrado el anteproyecto de ESTATUT DE LES ILLES BALEARS, con el cual estamos en desacuerdo respecto a su orientación. Que los Ayuntamientos de Menorca renuncian a tomar parte en la discusión del mentado anteproyecto mientras tanto no sea un hecho definitivo la Constitución de la República del cual habrán de depender los estatutos regionales.

También se acordó designar una Comisión especial integrada por los Sres. Que oportunamente designarán cada uno de los Ayuntamientos de Menorca para estudiar los problemas afectos a este asunto.

Y dado el acto por terminado, se extendió la presente acta rogando el Sr. Alcalde de Mahón la remita al Sr. Presidente de la Diputación Provincial, y la firman los Sres. Concurrentes.

Font: Simó, Guillem; Marí, Isidor: *El debat autonòmic a les Illes durant la Segona República* (Eivissa, 1991).

Document 10.6

Davant la negativa de Menorca, hom decidí tirar endavant un projecte d'Estatut per a Mallorca i Eivissa que resultà inviable per mor del que disposava la Constitució. L'any 1932 hi hagué un nou intent per part de la Diputació al qual els menorquins tornaren a donar llargues. Reproduïm la resposta de l'alcalde de Maó, del 27 de desembre de 1932, a un escrit del president de la Diputació sobre aquesta qüestió.

En el telegrama que el 24 de julio del año anterior dirigí a VE contestando al suyo del día anterior, le demostraba nuestro reconocimiento y daba la plena seguridad de que Menorca conservará siempre sus sentimientos de amor y aprecio para sus hermanos de Baleares, de Mallorca e Ibiza, pudiéndose hoy considerar como buenos hijos de una familia, sin que la emancipación enturbie el cariño.

Lo dicho condensa nuestro modo de pensar en el importante asunto que reitera VE en su comunicación de 15 del actual y quisiéramos que la Balear Mayor nos correspondiera siempre con el cariño y el respeto que por ella sentimos.

Dadas nuestras circunstancias de extensión superficial y de habitantes de Menorca, los entorpecimientos por no decir dificultades que el estar aislados nos ocasionan, el valor nacional que por su situación geográfica tiene nuestra isla, los medios de que nos valemos para atender a nuestras más apremiantes necesidades, la forma como contribuimos al sostenimiento de los gastos provinciales y formas también como recibimos los servicios de la Provincia, son más que suficientes para demostrar y justificar nuestro proceder en este asunto y la necesidad de conocer con todos sus detalles el proyecto que la Provincia desea desarrollar para el asunto que nos ocupa.

No vea, pues, la Exma. Diputación Provincial de su digna Presidencia el menor obstáculo para desarrollar el proyecto que intenta y como tenemos la plena seguridad de que lo hará en forma conveniente para las tres islas, no dudamos que al conocerlo será de nuestro agrado.

A pesar de lo dicho, el asunto que nos ocupa está, por acuerdo del Ayuntamiento, a estudio de la Comisión General de Sres. Concejales.

Font: Simó, Guillem; Marí, Isidor: *El debat autonòmic a les Illes durant la Segona República* (Eivissa, 1991).

Document 10.7

Les eleccions generals del 19 de novembre de 1933 foren guanyades a Menorca clarament per la dreta, aliada tàcita de la Unió Republicana d'Alejandro Lerroux. La mateixa victòria a tot l'Estat va permetre la formació d'un Govern de centredreta que començà a desmuntar bona part de la legislació reformista del Govern Azaña. Cal destacar la derrota estrepitosa que l'esquerra obtingué en aquests comicis, els primers en què van poder votar les dones. A la taula no apareixen els resultats des Castell, ja que el trencament d'urnes per part de militants socialistes va fer que els comicis s'haguessin de repetir.

Municipi	Unió de Dretes	Unió Republicana	Acció Socialista
Maó	3.072	3.599	1.232
Ciutadella	2.218	2.023	713
Alaior	1.453	314	563
Es Mercadal	820	497	276
Ferrerries	633	132	17
Sant Lluís	505	386	128
Total	8.701	6.931	2.029

Font: Elaboració personal a partir de les dades de *La Voz de Menorca* del 20-11-1933

Document 10.8

La crisi d'octubre de 1934 també tingué repercussions a Menorca. Així conta el diari *La Voz de Menorca*, en la seva edició del dia 8, els successos que van tenir lloc a Maó el dissabte 6 d'octubre. Observi's com el redactor utilitza un to despectiu respecte dels promotors de la vaga general i com s'esforça en subratllar el fracàs de la mateixa. Aleshores s'havia consumat la ruptura definitiva entre els republicans lerrouxistes (dels quals el diari n'era el portaveu) i els socialistes.

De todos los intentos de paro general no habíamos visto ninguno tan partidista e injustificado como el del pasado sábado, ni ninguno que haya terminado en fracaso más evidente.

El plan revolucionario socialista incluía la huelga general en todas las poblaciones de cierta importancia y los jefecillos de por aquí intentaron cumplir la consigna.

El sábado por la mañana algunos jóvenes de la Agrupación Socialista azuzados por sus mayores se dedicaron a coaccionar en fábricas y talleres procurando evitar la vigilancia de la fuerza pública. Dedicaron su atención a la prensa hasta lograr que los obreros de los diarios locales que abandonasen el trabajo. Excepto esto y algunas fábricas que también lograron parar, el paro general fue un completo fracaso. El comercio en su totalidad permaneció abierto haciendo las acostumbradas transacciones y funcionando igualmente todos los servicios públicos.

Por la mañana hubo cerca del mercado algunos grupos que la guardia de asalto despejó sin esfuerzos.

Fueron detenidos mediada la mañana tres individuos que hacían coacciones y que han sido puestos a disposición del Juzgado.

Por la tarde la tranquilidad no se vio alterada contribuyendo a ello las enérgicas medidas adoptadas por el señor Delegado [del Govern] y la diligencia de los tenientes de la guardia civil y de asalto a sus órdenes.

[...] Estas noticias [de la revolta d'Astúries i la proclamació de l'Estat Català a Barcelona, que la ràdio va difondre al fosquet] agitaron a los socialistas y similares que alborozados se reunieron en la Federación para celebrar la llegada del nuevo régimen. Pero no duró mucho el gozo. A medianoche una compañía del Regimiento de Infantería número 39 con la banda de tambores y cornetas y al mando de un capitán proclamaba el estado de guerra y se clausuraba la casa de los socialistas por órdenes militares.

Document 10.9

Les eleccions del 16 de febrer de 1936 foren guanyades a Espanya pel Front Popular. Això no obstant, a Menorca guanyaren de manera clara els candidats de centredreta (CEDA, Centre –el partit de Joan March– i Regionalista), que obtingueren el 59,5% dels vots davant de les del Front Popular (Esquerra Republicana, Unió Republicana i PSOE), amb el 40,5% dels sufragis. Les Balears eren circumscripció electoral única; al conjunt de les Illes, la victòria de la dreta encara fou més aclaparadora. Entre els diputats electes hi havia el cedista menorquí Tomàs Salort Olives.

<i>Candidat</i>	<i>Partit</i>	<i>Vots</i>
Joan Pujol Martínez	CEDA	10.526
Tomàs Salort Olives	CEDA	10.574
César Puget Riquer	CEDA	10.510
Pere Matutes Noguera	Centre	11.251
Jaume Suau Pons	Centre	8.394
Joan March Servera	Centre	3.320
Bartomeu Fons Jofre de Villegas	Regionalista	573
Francesc Carreras Reura	Esquerra Republicana	7.394
Bernat Jofre Roca	Esquerra Republicana	7.594
Antoni Amer Llodrà	Unió Republicana	7.586
Alexandre Jaume Rosselló	Socialista	7.325
Antoni Gomila Pons	Socialista	7.276

Font: Elaboració Personal a partir de les dades de *La Voz de Menorca* (17-2-1936).

Document 10.10

El 20 de juliol de 1936 fracassava a Menorca el cop militar. Francesc Mercadal Pons, que fou nomenat de manera provisional comissari del poble per al Govern de Menorca (càrrec que vindria a substituir el de delegat del Govern) per les forces del Front Popular, feia públic el mateix dia un bàndol en el quals comunicava el fracàs del cop i el manteniment de la legalitat republicana a l'illa. Malauradament, el poder real estava en mans dels sots-oficials que havien avortat la revolta dels seus caps, els quals no trigarien gaire en organitzar les matances de la Mola.

FRANCISCO MERCADAL PONS, Comisario del Pueblo para el Gobierno de la Isla de Menorca.

HAGO SABER: que, designado para este cargo por las fuerzas políticas que integran el Frente Popular de Izquierdas y clase obrera organizada, me he posesionado del mando interinamente, en tanto se organiza por los poderes legítimos de la República el retorno a la normalidad.

Las fuerzas del Ejército de guarnición en esta isla, al mando de los Suboficiales y Sargentos, dando un alto ejemplo de disciplina y espíritu militar se han mantenido fieles a la República y al Gobierno constituido y han desacatado las órdenes del general y de los jefes y oficiales constituidos ya en prisión.

Los cuerpos de la Guardia Civil, Carabineros, Guardia de Asalto y Vigilancia, leales también a la República han reconocido mi autoridad y cuidan del mantenimiento del orden contra el que no se permitirá ningún acto ni manifestación.

El triunfo de la legalidad en Menorca como en toda España, es completo.

Por tanto, pido a todos los ciudadanos que se reintegren a sus ocupaciones y contribuyan con su trabajo y con su actitud a la normalización de la vida social en esta ciudad y en toda la isla.

¡Viva la República!

Mahón, 20 de julio de 1936

El Comisario del Pueblo,

Francisco Mercadal Pons

Font: Murillo Tudurí, Andreu: "Una introducció a la guerra civil a Menorca", *Revista de Menorca* (Maó, 1986).

Document 10.11

Marià Rubió i Tudurí, diputat per Esquerra Republicana de Catalunya que havia pogut fugir de Mallorca en el iot del seu germà Fernando, ens ofereix una viva descripció de l'ambient que es respirava a Menorca en els dies immediats al fracàs del cop militar.

Quan vaig parlar amb el Sr. Mercadal, aquest no tenia encara la confirmació del càrrec des de Madrid. Era, doncs, una autoritat de fet, d'origen subversiu. Això no obstant, la seva principal preocupació era treure importància a la revolució. Feia servir com a títol el de "Comissari del Poble", i a una pregunta intencionada que li vaig fer va respondre:

— Sobretot, quan arribi a Barcelona, faci constar que aquest títol és merament circumstancial. No és que vulguem imitar la revolució russa.

La serenitat que respirava l'oficina de l'autoritat civil contrastava amb el desordre i el nerviosisme que es veia en el Govern Militar. Vaig voler conèixer el sergent Marquès [el seu grau, en realitat, era el de brigada], i en aquesta visita vaig fer amistat amb un dels protagonistes, potser el més important, de la Revolució: la por.

Des de la porta del carrer fins al despatx del Governador Militar, en el primer pis, tot era sensació de por. A qui tenien por aquells homes armats, que havien reduït en poques hores els seus caps i únics adversaris possibles? Tenien por de la seva pròpia responsabilitat.

[...] El sergent marquès era una persona de tipus violent. Contrastava amb l'aire dolç, tranquil i pacífic del Sr. Mercadal, representant del poder civil. El cap militar de l'illa estava molt orgullós de la seva gesta. Durant una estona llarga em va donar detalls ponderant el seu heroisme.

[...] L'illa de Menorca era, al meu parer, el lloc més pacífic del món i Maó la població més plàcida i dolça. Però durant els pocs dies passats a Menorca, vaig comprendre que les meves apreciacions eren optimistes. I encara la tragèdia no havia començat! Només s'havien buidat les esglésies, i ningú no em va poder explicar per quina raó el clergat, que es va mantenir al marge dels conflictes, pagava des del primer moment les responsabilitats dels militars. En aquell moment no vaig deduir res d'aquest fet, evidentment anòmal. A més a més, ignorava –ho ignorava tothom– la crema dels convents i esglésies a la Península. Maó estava incomunicat, i la ràdio no va dir-ne res fins dijous a la tarda (23 de juliol). Jo em vaig assabentar del que havia passat a Barcelona amb els convents i esglésies durant el trajecte [...] Aquest fenomen no pot ser una simple coincidència. És el reflex d'un pla conjunt. La subversió social i la subversió militar van explotar amb poques hores de diferència.

Font: Rubió Tudurí, Marià: *Barcelona 1936-1939* (Barcelona, 2004).

Document 10.13

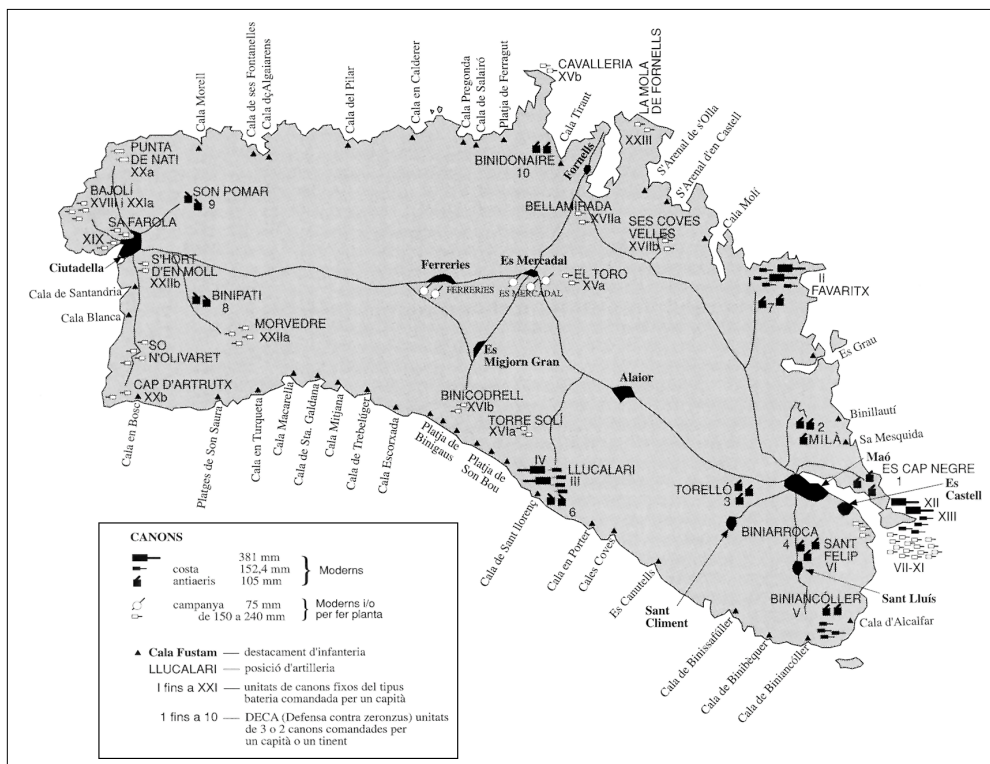
Durant la guerra Menorca quedà cada cop més aïllada. Els vaixells de guerra franquistes dominaven la Mediterrània des de la seva base mallorquina i dificultaven l'arribada de subministraments a Menorca. Aquest telegrama del delegat del Govern Francesc Mercadal tramès al president del Govern i als ministres de la Guerra, Marina i Aire, Comunicacions i Indústria i Comerç (1938) palesa la gravetat de la situació de penúria que es vivia a l'illa.

En esta Isla Menorca agotándose existencias pan, aceite oliva y otros artículos alimenticios no existiendo sustitutivos para los mismos pues nuestra Isla es pobrísima en producción agrícola. Punto. Talleres y fábricas están paralizadas por faltar primeras materias. Punto. Agrava esta situación el que las industrias pesquera y agrícola estén en absoluto faltas de gasolina para sus necesidades. Punto. Carecemos desde que empezó guerra de comunicaciones regulares con península lo que ha paralizado completamente el comercio general. Punto. Solicitamos Gobierno resuelva urgente gravísimo problema estableciendo comunicaciones vapor semanal con Barcelona y disponiendo el envío de trigo y aceite oliva en cantidad suficiente para nuestras necesidades en la seguridad de que medidas que solicitamos resolverían en parte angustiosa situación.

Font: Martín Jiménez, Ignacio: *Aportaciones a la historia de la guerra civil en Menorca*, tom II (Ciudadella, 2000).

Document 10.12

Mapa de les defenses de Menorca durant la guerra civil. L'artilleria de costa de Menorca havia estat reforçada abans de la guerra amb els grans canons Vickers de 381 mm. Durant la guerra es construïren noves bateries de costa i es fortificà el litoral amb búnquers i trinxeres per tal d'avortar un hipotètic desembarcament. Font: Andreu Murillo, *La guerra civil a Menorca (1936-1939)* (Palma, 1997).

Document 10.14

Molts anys després dels fets, el que havia estat cònsol britànic a Palma, Alan Hillgarth, descriu la rendició de Menorca, en la qual ell hi havia tingut una participació essencial. Cal destacar també les implicacions internacionals que aquest fet va tenir. El fet que Hillgarth hagués escrit aquesta nota per a ús familiar i sense la possibilitat de consultar els documents oficials explica que hi hagi algunes imprecisions que no li resten interès com a testimoni històric. Evidentment, la possibilitat de causar 20.000 morts en un bombardeig aeri contra Menorca és molt exagerada.

La primavera de 1939 (crec que va ser el febrer o molt a principi de març), se m'acostà el comte de San Luis, que comandava les Forces Aèries Nacionalistes a Mallorca. Ell volia que jo utilitzés un dels vaixells de ses majestats [...] per traslladar-lo al port de Maó, on serviria de territori neutral en el qual portar a terme les negociacions de la rendició de Menorca, fins aleshores de dominació republicana.

[...] No puc recordar si vaig informar el Ministeri de l'Exterior britànic fins a tal punt, però crec que no ho vaig fer, perquè la cosa no estava tan clara. Però uns dies després, San Luis va tornar de Burgos, havent visitat el general Kindelán (responsable de les Forces Aèries Nacionalistes) i el general Franco, i, tot i la meua sorpresa, amb la corresponent autorització, inclosa la d'acceptar qualsevol condició raonable imposada per part nostra. Vaig informar el Ministeri d'Exterior i vaig rebre una resposta refu-

sant els propòsits, perquè els semblaven massa intervencionistes. Tant pel sentit humanitari com per l'evidència de la proposta, vam ignorar el problema de la intervenció, vam tenir una altra entrevista amb San Luis, el qual va assegurar que el vaixell només funcionaria com a camp neutral per a les negociacions i que cap oficial britànic hi participaria.

Vam acceptar donar aquestes facilitats, perquè, si no, Menorca hauria estat sotmesa a la força després d'un intens bombardeig que hagués pogut causar uns 20.000 morts.

Sabiem que les forces aèries italianes a Mallorca desitjaven portar a terme aquell bombardeig de Menorca per poder establir-hi una base aèria i que els nacionalistes desitjaven evitar-ho.

Vaig informar que els nacionalistes havien acceptat algunes de les condicions i que es disposaven a firmar-les. Entre elles, hi havia les següents: que no es realitzés cap bombardeig fins que no acabessin les negociacions i que cap força italiana o alemanya pogués quedar-se a Menorca fins almenys dos anys després de la rendició.

El Ministeri de l'Exterior consultà amb el Govern francès, que acceptà ràpidament el pla, i jo vaig rebre instruccions que el vaixell de ses Majestats HMS Devonshire es posava a disposició de la delegació nacionalista.

[...] En una reunió va quedar ben clar que els italians i els alemanys de Mallorca no havien estat informats. San Luis embarcava en el HMS Devonshire, rumb al port de Maó. El governador republicà va pujar a bord i començaren les negociacions. La notícia que s'estava negociant es propagà ràpidament, i un regiment de Ciutadella s'amotinà amb els seus joves oficials i s'uní a les forces nacionalistes. Al mateix temps, el brigadier general italià, comandant de les forces aèries italianes a Mallorca, després d'haver-se entemut de les negociacions, va ordenar un bombardeig al port de Maó, just quan la rendició estava finalment acordada.

El capità Muirhead-Gould, naturalment indignat pel poc respecte a les condicions acordades, em va informar per mitjà d'un altre vaixell de sa majestat a Palma [Hillgarth, com es pot veure, havia quedat a Palma i estava al marge de les negociacions] i jo vaig protestar davant les autoritats nacionalistes, la qual cosa tingué com a resultat que el bombardeig s'acabés a pesar de les protestes dels italians. També vaig informar sobre els termes de la rendició i del desig de San Luis per l'urgent possessió de l'illa per part de les tropes nacionalistes.

Una de les condicions de la rendició era que les autoritats republicanes que ho desitgessin podrien sortir de l'illa amb el vaixell HMS Devonshire, que els conduiria fins a Marsella.

L'illa es va prendre sense resistència, i, si no hagués estat pel bombardeig que va causar 100 morts [és una exageració; la xifra real fou de només dos morts], no hagués hagut cap víctima.

La condició que cap força italiana o alemanya podia quedar-se a l'illa era observada amb molt de compte, malgrat que els italians no amagaven els seus desigs d'establir-hi una forta base.

Si s'hagués hagut de prendre l'illa per la força, hagués estat molt difícil per als nacionalistes negar-los la base després d'haver participat en l'atac, i eren evidents les possibilitats que ells encara haguessin estat allà quan itàlia va entrar en la Guerra Mundial, poc més d'un any després.

Font: Pons Roca, Josep A.: *Homenatge a Alan Hillgarth* (Maó, 2001).

Document 10.15

El 10 de febrer de 1939, una volta controlada l'illa per les tropes franquistes, el comandant general de Balears dictava un ban que deixava ben clar quin era el nou estat de coses. S'anul·lava tota la legislació republicana, s'imposava la llei marcial i s'adoptaven dures mesures contra tots aquells que poguessin resistir-se a les noves autoritats. El llenguatge, d'altra banda, és ben representatiu de època.

Don Enrique Cánovas Lacruz, General de Brigada, Comandante General de Baleares.

HAGO SABER:

Reincorporada a la España Una, Grande y Libre y devuelta a la Historia de sus Gloriosas Tradiciones, esta Isla de Menorca, hasta ahora vejada por el yugo del Internacionalismo marxista, ha de gozar bajo el Gobierno del Caudillo, Jefe del Estado, Generalísimo de los Ejércitos de Tierra, Mar y Aire y Jefe Nacional de Falange Española, Tradicionalista y de las JONS, Excelentísimo Sr. D. Francisco Franco Bahamonde, la paz y la justicia que preside la actuación del Glorioso Movimiento Nacional Salvador de la Patria; se impone a tal efecto el dictar medidas que aseguren el estricto cumplimiento de los deberes que a todo ciudadano incumben y que frenen los extravíos de aquellos que obcecados o embuidos [sic] de perversos sectarismos, se opusieran en cualquier forma, al orden que en todo momento me propongo mantener, por lo que,

ORDENO Y MANDO:

Artículo 1º- Declaro nulas y sin valor y efecto todas las disposiciones, nombramientos y resoluciones dictadas con posterioridad al 19 de julio de 1936 por los rebeldes [els que s'havien rebel·lat contra el Govern de la República qualifiquen de rebels els que s'hi havia mantingut fidels] que detentaron el poder.

Artículo 2º- Se restablece la Legislación vigente con anterioridad al 18 de julio de 1936, completada y modificada por las disposiciones emanadas desde aquella fecha del Gobierno Nacional; igualmente serán de observancia obligatoria los Bandos dictados por esta Comandancia General desde la declaración del Estado de Guerra en Baleares, en cuanto no se oponga al contenido del presente.

[...]

Artículo 4º- Los funcionarios, Autoridades o Corporaciones que no presten de inmediato auxilio que por mi Autoridad o por mis subordinados sea reclamado para el restablecimiento del orden o ejecución de lo que en este Bando se ordena, serán suspendidos inmediatamente de sus cargos como rebeldes.

[...]

Artículo 8º- Serán sometidos a la previa censura dos ejemplares de todo impreso o documento destinado a la publicidad, así como los carteles y anuncios de cualquier clase. El incumplimiento de este precepto será estimado como delito de rebelión militar.

[...]

Font: Cavaller Piris, Josep: *Menorca liberada* (Ciutadella, 1940).

Document 10.16

Per a una població que just tenia 43.000 habitants, el cost humà de la guerra fou terrible. La immensa majoria de les víctimes mortals ho van ser en les respectives repressions, la repul·licana dels primers mesos de la guerra (que afectà sobretot els militars i capellans) i la dels

nacionals, a partir de febrer de 1939, que s'acarnissà en els responsables polítics i militars republicans que no havien pogut evacuar l'illa. A més, cal sumar-hi la multitud de condemnats a diverses penes de presó i els exiliats. Aquí oferim una estimació de les víctimes mortals de la guerra civil relacionades amb Menorca, tant els morts a l'illa com fora.

Morts republicans

Assassinats a Menorca	20	
Assassinats fora de Menorca	20	
Total assassinats		40
Bombardeigs aeris		29
Morts en combat		44
Afusellats a Menorca (1939-1945)	150	
Afusellats fora de Menorca	55	
Total afusellats		205
Morts a camps de concentració alemanys		22
Altres causes (accidents, morts a la presó, suïcidi)		37
Total	377	

Morts nacionals i víctimes de la repressió republicana

Assassinats a Menorca	203	
Afusellats per sentència de consell de guerra	4	
Morts en la sublevació de Ciutadella i altres refregues	7	
Assassinats i morts en combat fora de Menorca	37	
Total	251	

Total de morts de la guerra civil a Menorca 628

Font: Elaboració personal a partir de les dades de Deseado Mercadal, *La guerra civil en Menorca 1936-1939. Relato histórico de un testigo* (Maó, 1994).

Document 10.17

Poc després de l'ocupació nacional de l'illa el cònsol italià F. Ramondino visità Menorca i elevà un informe en el què descriu la situació de l'illa en la immediata postguerra. Gens sospitós de parcialitat a favor dels derrotats, Ramondino fa constar el penós estat de l'illa i l'existència de nombrosos descontents amb la nova situació.

Els nacionals, de seguida que s'esdevingué l'ocupació, es varen cuidar de millorar els serveis d'aviuallament, de fer front a la crisi econòmica, de nomenar noves autoritats civils, d'organitzar la Falange i de depurar l'illa dels elements rojos.

Amb el restabliment de les comunicacions entre les dues illes varen arribar molts de queviures, de manera que actualment hi ha prou pa i la població no pateix fam; s'és, però, lluny de les condicions normals. Encara són escassos el sucre, el cafè, el sabó, la carn, el peix, i rars els teixits, els objectes de vestir i merceria i d'escriptori, les eines, el paper, etc. Les ciutats de Maó i de Ciutadella, amb les botigues buides de gènere, presenten un aspecte de desolació i de tristor.

La crisi econòmica té la seva base en la paralització de la indústria del calçat per manca de matèria primera, i en les escasses collites que s'hi preveuen per a l'estiu, especialment de gra, perquè els pagesos han sembrat poc. Hi ha tractatives en curs entre la Cambra de Comerç de Menorca i les autoritats de Mallorca per obtenir una

certa quantitat de pells; molts soldats originaris de l'illa han estat llicenciats perquè puguin conrear la terra.

Totes les autoritats dels rojos han estat destituïdes i al seu lloc han estat anomenades persones de confiança dels nacionals; es tracta, en general, d'elements de bona voluntat però d'escassa experiència que tenen a més a més la tasca no gens fàcil de la reconstrucció.

La Falange ha estat constituïda amb elements minoritaris que durant el període roig vivien a Mallorca i amb els elements de la dreta més perseguits. Els afiliats de moment no són gaire nombrosos. Ha iniciat la seva obra d'assistència social i ha instituït des del primer dia cuines econòmiques, que distribueixen diàriament a fillets i adults 400 racions a Maó i 200 a Ciutadella.

La repressió, a la qual coopera la secció d'investigació de la Falange, i que sobretot es basa en les delacions privades, és severa: fins ara han estat detingudes més de 1.000 persones i han estat pronunciades pel Tribunal de guerra més de 100 sentències de mort, de les quals 21 ja complertes. Entre els executats s'hi troben el sergent Palou i el cap de les organitzacions juvenils socialistes López Murillo.

L'esperit de la població, a més de ser en part hostil als nacionals, està deprimat i descoratjat, especialment a Maó. Aquest fenomen és degut a un conjunt de circumstàncies: persistència en alguns sectors d'idees inculcades durant dos anys i mig d'intensa propaganda; lluites entre elements de dreta; record dels sofriments materials i morals patits; minoració física a causa de la llarga desnutrició; crisi econòmica; misèria; actuals detencions i execucions. En observar els rostres s'hi constata com la població ha estat actora i espectadora d'una terrible tragèdia, de la qual encara no hi veu el final.

Haurà de transcórrer molt de temps —aquesta és la meva opinió— abans que la pau als esperits, l'equilibri econòmic i el ritme normal de la vida retornin a Menorca.

Font: Murillo Tudurí, Andreu: *La guerra civil a Menorca (1936-1939)* (Palma, 1997).

Document 10.18

Els primers anys de la dictadura franquista, coincidents amb la postguerra espanyola i la Segona Guerra Mundial, foren d'una enorme penúria econòmica. Serien anys de fam en els quals els salaris eren molt baixos i els productes bàsics estaven racionats. La Cambra de Comerç de Menorca exposava com era la vida dels obrers menorquins en aquelles circumstàncies. Observeu també les diferències salarials entre homes i dones

Salarios. Durante el pasado año, éstos han sido mejorados dentro de los diversos ramos industriales y comerciales, habiéndoseles sido aumentados los mismos, con un plus de carestía de la vida, que para los hombres es de dos pesetas diarias y una para las mujeres. No obstante estos aumentos, dichos jornales son actualmente insuficientes para asegurar un mínimo de subsistencia al obrero, siendo la causa de esto, el que el precio de los artículos incluso los de primera necesidad son muy elevados; ya que aún cuando los llamados de primera necesidad son suministrados mediante cupos por la Delegación de Abastecimientos, la cantidad que de ello se reparte resulta de todo punto insuficiente. Debido a esta causa y como quiera que estos obreros han de adquirir sus artículos en el "mercado negro", los jornales de que disfrutaban son siempre insuficientes para con ellos cubrir las más perentorias necesidades de sus hogares.

Rendimiento de la mano de obra. El obrero en la actualidad no puede dar el rendimiento que dan en tiempos normales, con motivo de que su alimentación es de todo punto insuficiente para con ella poder realizar sus labores que diariamente tiene que verificar. Para demostrar lo antes dicho, no es menester más que establecer una relación entre el tipo medio de jornal, los actuales precios y lo que un individuo o una familia mejor dicho, necesitan diariamente. Estableciendo estas comparaciones ha podido comprobar esta Cámara que el jornal mínimo que un obrero casado con un hijo necesitaría, sería el de 650 a 700 pesetas mensuales, pero tenemos que el jornal medio de un obrero supone tan sólo el de 300 pesetas al mes; motivo por el cual, se puede deducir por estos detalles que el rendimiento por la mano de obra, viene a suponer actualmente el del 50 por ciento con relación al de épocas normales.

Font: Cambra Oficial d'Indústria i Navegació de Menorca: *Memoria comercial correspondiente al año 1943* (Maó, 1944).

Document 10.19

L'alcalde de Maó, Joan Victory Manella, intentà aprofitar la Llei de Bases del Règim Local (1945) per tal d'aconseguir una certa descentralització administrativa per a Menorca semblant a la que existia a les Canàries. Encara que la Llei incorporà finalment aquesta possibilitat, Menorca no comptaria amb un òrgan insular en oposar-s'hi les autoritats mallorquines encapçalades pel governador provincial Pardo Suárez. Reproduïm aquí alguns fragments de la memòria elaborada per Joan Victory per justificar la necessitat de constituir un Capítol Insular a Menorca.

Se negará con éxito que la Provincia tenga carácter natural, pero nadie osará discutir que la Isla constituye una entidad natural de tipo supramunicipal, intermedia entre el municipio y el Estado. Lo que esté en la realidad geográfica no puede tergiversarse. Son valores experimentales excluidos del campo especulativo.

[...] El actual estado de cosas demanda solución urgente. Las Islas Canarias y su régimen administrativo basado en la realidad geográfica nos enseñan cuál ha de ser la sentencia a dictar en el pleito Balear.

Menorca necesita un Cabildo insular, continuador de la vieja Universidad General, que asuma en relación con la Isla todas las facultades administrativas que hoy ostenta la Diputación. Esta puede subsistir, bien con el nombre actual, bien como Mancomunidad Interinsular en el caso de que se crearan Cabildos en Mallorca y en Ibiza. El Cabildo menorquín contaría con recursos indispensables para su subsistencia. Seguramente dispondría de más ingresos que los que tienen algunos Cabildos insulares de Canarias. Podría vivir con dignidad y llevar cumplidamente el objeto de su creación. Con las cantidades que de Menorca extrae la Diputación hay más que suficiente para hacer frente a los servicios que se traspasarían al Cabildo de crearse este organismo.

Esto es lo que Menorca pide y espera, confiada en que en estos momentos de intensa actuación del Ministerio de la Gobernación y su Dirección General de Administración Local, se tendrán en cuenta sus viejos anhelos y se conseguirá que la Isla sea por fin reconocida, igual que en los tiempos anteriores a las Cortes de Cádiz, como entidad natural supermunicipal, con categoría administrativa indiscutible.

Font: Quintana Petrus, Josep M.: *Els menorquins i l'autonomia* (Palma, 1977)

Document 10.20

La guerra civil i la immediata postguerra suposaren un tall traumàtic en l'evolució de la cultura menorquina. La situació començà a canviar en els anys cinquantes gràcies a l'empenta d'una nova fornada de persones amants de la cultura en el sentit més ampli, les quals pretenien també recuperar la menorquinitat cultural. A Ciutadella aquestes persones coincidiren en la Secció d'Estudis del Cercle Artístic, fundada el 1953 per Mn. Josep Salord i Farnés, Gabriel Martí i Bella i Josep Mascaró Pasarius, entre d'altres. Heus aquí el seu propòsit:

La finalidad esencial de esta Sección consiste en fomentar y difundir por todos los medios a su alcance cuanta manifestación científica y artística sea susceptible de serlo. Y así nuestro tesoro arqueológico, tan justamente famoso, tan variado, tan espectacular, tan numeroso y tan típico ha encontrado en el seno de la Sección el amor y el interés que se merece. Nuestra lengua vernácula ha hallado igualmente entre los componentes de la Sección, autorizados divulgadores y comentaristas que prosiguen en un modesto plano inferior la gigante y laudable labor de D. Francisco de B. Moll y sus competentes colaboradores. La Historia de Menorca tan rica en grandes acontecimientos y patrióticos sucesos, la Ciencia y el Arte en todos sus variados aspectos, la literatura castellana y catalana, nuestro bello y maravilloso folklore, ocupan un lugar preeminente en los proyectos y anhelos de los componentes de la novel entidad. Y un grupo de afanosos y decididos patricios se han propuesto laborar inteligentemente por el resurgimiento de nuestras viejas costumbres.

Font: *El Iris* (Ciutadella, 26 de juny de 1953). Reproduït per Josefina Salord a "La Secció d'Estudis del Cercle Artístic (1953-1970): la represa de la menorquinitat cultural", *Publicacions des Born* núm. 4 (Ciutadella, 1998).

Document 10.21

El dictador només va fer una visita oficial a Menorca, el maig de 1960. Era un dels moments àlgids del règim, que havia rebut el reconeixement internacional i pugnava per modernitzar les estructures econòmiques del país. Malgrat els canvis cosmètics que pretenien camuflar un règim que inicialment s'havia inspirat en les dictadures nazi i feixista, el franquisme continuava pregonant que la seva legitimitat radicava en la victòria total obtinguda en la guerra civil, tal com deixa clar el discurs que Franco pronuncià a Ciutadella l'11 de maig, i en el qual s'hi escola alguna falsedat com ara el pretès assassinat del bisbe de Menorca a mans dels rojos.

PALABRAS DEL CAUDILLO A LOS CIUDADELANOS

"Nuestro recuerdo para los mártires, para los héroes anónimos"

Menorquines:

Mucho os agradezco el entusiasmo que habéis puesto al recibirme. Los pueblos que habéis sufrido bajo la cautividad roja tenéis una sensibilidad especial, porque habéis conocido con el dominio rojo los resultados a que nos conducen las divisiones, las diferencias y las luchas internas.

Vosotros comprendéis mejor la necesidad de una política de unidad nacional de justicia social, de comprensión mutua; una política que defienda y estimule nuestros bienes espirituales, que haga que en el futuro no puedan ya enfrentarse españoles contra españoles y, lo que es más importante todavía, que en nuestro territorio, en los pueblos y en las ciudades, no pueda ondear jamás la bandera del comunismo.

Aquí habéis sufrido bajo el dominio rojo las persecuciones más horrendas, que culminaron en el asesinato de vuestro obispo con la mayoría de sacerdotes, aquel santo

pastor, aquel hombre insigne cargado de años; ni la ceguera que padecía movió la conmiseración de sus verdugos. Legiones de mártires, hermanos nuestros, tantos hombres magníficos caídos en esta ciudad... (Los aplausos interrumpen a Su Excelencia). Que nuestro recuerdo sea hoy para todos estos mártires, para estos héroes anónimos, para todos los que han puesto su empeño o dado su sangre o su vida por esta hora de renacimiento español.

¡Arriba España!

(Grandes aclamaciones y vítores, que no cesan hasta que abandonó el balcón del Ayuntamiento, acogen las palabras del Caudillo).

Font: *La Vanguardia Española* (Barcelona, 12-5-1960). Reproduït per D. Mercadal, *La guerra civil en Menorca 1936-1939. Relato histórico de un testigo* (Maó, 1994).

Bibliografia

Manca encara una obra de síntesi sobre el període republicà a Menorca. La transició de la monarquia a la República ha estat estudiat per Josep M. Quintana a *Menorca segle XX. De la Monarquia a la República* (Palma, 1976). Una aproximació a aquest període a partir de la gestió dels municipis la podeu trobar al llibre col·lectiu *Els batles menorquins de la Segona República* (Maó, 2006). Sobre la guerra civil s'han publicat diverses obres. Podeu veure especialment el llibret d'Andreu Murillo (molt útil com a iniciació) *La guerra civil a Menorca (1936-1939)* (Palma, 1997) i el d'Ignacio Martín Jiménez *Aportaciones a la historia de la Guerra Civil en Menorca* (2 volums, Ciutadella, 2000). És aprofitable també, encara que s'acosta més a una obra memorialística que no estrictament històrica, el llibre de Deseado Mercadal *La Guerra Civil en Menorca 1936-1939. Relato histórico de un testigo* (Maó, 1994). Sobre la repressió franquista, Antoni Pons Melià, *Víctimas del silencio* (Maó, 2001). En canvi, les primeres dècades del franquisme són encara un territori inexplorat pels historiadors menorquins. Podeu trobar algunes dades a l'obra col·lectiva *El segle XX a les Illes Balears. Estudis i cronologia* (Palma, 2000). També hi ha algunes referències a Menorca o a menorquins al llibre de David Ginard, *L'oposició al franquisme a les Balears (1936-1975)* (Palma, 1997). Sobre l'economia, vegeu el llibre de Guillem López i Joan Rosselló *L'economia menorquina en el segle XX (1914-2001)* (Palma, 2002).

11. DE LA CRISI DEL FRANQUISME A L'INICI DEL SEGLE XXI

Resum històric

Si el franquisme aconseguí perllongar-se durant quatre dècades va ser gràcies a la seva capacitat de coacció i repressió i, a més, a la seva gran aptitud per adaptar-se a les noves conjuntures. Així, si la dictadura dels anys quarantes presentava moltes semblances amb els règims nazi i feixista, la dels seixantes volia oferir la cara d'un país que s'esforçava en homologar-se amb l'Europa occidental. No per això deixava de ser, tanmateix, una dictadura que no dubtava en utilitzar els mètodes repressius més durs per combatre la dissidència.

Durant els anys seixantes Espanya experimentà un creixement econòmic espectacular i aquest creixement tingué importants repercussions en la societat. És l'època coneguda com el **desarrollismo**. A Menorca es va refer la indústria, basada en els sectors del calçat i la bijuteria. També aparegué un nou sector econòmic, el turisme, el qual es desenvolupà especialment a partir de la inauguració de l'aeroport de Menorca (1969) [document 11.1]. El camp també es modernitzà i moltes persones que hi treballaven van passar a fer-ho a la indústria, els serveis i la construcció [document 11.2]. El turisme i l'augment del nivell de vida van fer aparèixer hotels i segones residències a la costa. Es començaren a desenvolupar així les urbanitzacions del litoral [document 11.3]. La manca de preocupació per el medi ambient i l'afany de guanyar diners van malmetre paratges costaners de gran importància ambiental i paisatgística. Així i tot, a Menorca la pressió turística va ser molt menor que no a la resta de les Balears, on el desgavell urbanístic aviat va donar lloc al neologisme **balearització**.

Tot i aquestes transformacions, continuava vigent l'aparell polític i administratiu del franquisme. Les autoritats eren nomenades pel règim i no hi havia cap mena de pluralisme. El delegat del Govern era el cap insular del **Movimiento**, mentre que els alcaldes eren els presidents dels respectius Consells Locals [document 11.4]. A poc a poc s'anà organitzant l'oposició política, sobretot a mesura que el règim franquista entrava en descomposició arran de la llarga malaltia del dictador. Aquesta oposició no estava formada per la generació que havia lluitat durant la guerra civil i la immediata postguerra, sinó per persones relativament joves de diversa extracció i ideologia d'esquerres; l'entorn catòlic i alguns capellans progressistes hi tingueren un paper destacat [document 11.5].

La mort del general Franco (20 de novembre de 1975) obrí un procés polític conegut com la **Transició**. Fou un procés complex en el qual hom tenia clar que s'havia de reformar profundament l'Estat per convertir Espanya en un país democràtic, pluralista i **descentralitzat**. Òbviament hi havia moltes maneres d'entendre aquests objectius i, a més, calia neutralitzar l'acció dels sectors involucionistes nostàlgics de la dictadura. Els esdeveniments es precipitaven de manera accelerada. La Junta Democràtica de Menorca s'havia transformat en l'Associació Democràtica de Menorca; paral·lelament es creà l'Associació Democràtica Menorquina formada per persones de centre i dreta, però de tendències democràtiques. El 15 de desembre de 1976 els menorquins van recol·

zar clarament, en **referèndum**, la Llei de Reforma Política que significava la liquidació de la dictadura i l'evolució cap a un règim democràtic [document 11.6]. Però no es tractava únicament d'assolir un règim democràtic, sinó també un Estat que reconegués el dret a l'autonomia dels pobles que el conformaven. Els menorquins van ser aleshores molt actius en la gestació d'un procés autonòmic que, en aquesta ocasió, estava clar que havia de ser per al conjunt de les Balears. Especial rellevància tingué el denominat Pacte del Toro (10 de juliol de 1977) en el qual s'arribà a un acord sobre la posició que els menorquins havien de defensar respecte de l'autonomia [document 11.7]. El juliol de 1978 s'anaren constituint les institucions **preautonòmiques** de les Balears, entre d'elles el Consell Insular de Menorca, format per 12 consellers.

Mentrestant, el parlament democràtic sorgit de les eleccions del juny de 1977 començava a treballar en la redacció d'un projecte de Constitució. Aquesta Constitució, vigent avui, consagra Espanya com un Estat social i democràtic de Dret i reconeix el dret a l'autonomia de les nacionalitats i regions que l'integren [document 11.8].

Tots aquests canvis polítics van tenir lloc, però, enmig d'una greu crisi econòmica que tenia abast internacional. Tots els sectors patiren la crisi. El sector turístic s'estancà després d'una etapa de fort creixement, però la indústria va ser el sector més afectat, ja que caigué la competitivitat de les empreses. Molts tallers i fàbriques van tancar o van reduir la seva activitat i l'atur s'incrementà [document 11.9]. Per això, molts van començar a veure en la construcció i el turisme el futur de Menorca. Per a certs sectors, la solució passava per desenvolupar noves urbanitzacions, si bé això va tenir una forta contestació social. Així, els **ecologistes** i amplis sectors de la societat engegaren campanyes per salvar indrets tan emblemàtics com l'albufera des Grau, Cala en Turqueta o Macarella [document 11.10].

Pel que fa a la cultura, els anys de la Transició van caracteritzar-se per una activitat extraordinària en tots els camps del coneixement i de la creació artística. La llibertat recentment estrenada, la revifada de la creació literària utilitzant la llengua catalana, els inicis de la normalització institucional i social de la llengua, etc. van marcar aquesta etapa. A més, es van posar en marxa projectes culturals de llarg abast, alguns dels quals encara s'estan realitzant. Potser el més emblemàtic sigui el de l'*Enciclopèdia de Menorca*, que començà a publicar-se l'any 1979 [document 11.11].

Després d'un procés llarg i tortuós, l'1 de març de 1983 es publicava l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears [document 11.12]. L'arxipèlag es convertia així en **comunitat autònoma**, però amb un nivell de **competències** molt baix respecte d'altres comunitats espanyoles, per la qual cosa deixava insatsfets amplis sectors de la població. El maig es celebraren les primeres eleccions autonòmiques, les quals donaren la presidència al conservador Gabriel Cañellas, del partit Aliança Popular, gràcies al pacte subscrit amb els regionalistes d'Unió Mallorquina. Des d'aleshores, les Balears han estat governades pels conservadors, excepte en el període 1999-2003 en què ho foren per una pacte de centreesquerra denominat Pacte de Progrés [document 11.13]. Al Consell Insular de Menorca, tanmateix, les alternances han estat més freqüents [document 11.14].

Un aspecte que ha marcat la vida política a les Balears i a Menorca durant l'etapa autonòmica ha estat l'**ordenació del territori**. La pressió social ha aconseguit de preservar una part molt important de Menorca [document 11.15]. Els mateixos valors naturals de Menorca, que s'han preservant tot i aconseguir per als habitants de l'illa un

notable nivell de vida, van fer que la UNESCO atorgàs a Menorca el títol de **Reserva de la Biosfera** (1993). Amb aquest títol, però, la societat menorquina es compromet a aplicar les pautes del **desenvolupament sostenible**, fugint del creixement desmesurat a costa de malmetre els recursos naturals i el paisatge [document 11.16].

Durant els últims 25 anys, l'economia menorquina ha basculat cap a una economia de serveis basada en el turisme. Es tracta d'una activitat que presenta una forta **estacionalitat** centrada en els mesos d'estiu i que es dirigeix principalment cap al turisme estranger, sobretot l'anglès i, en menor mesura, l'alemany. La indústria i l'agricultura han perdut molt pes, mentre han augmentat força les activitats relacionades amb els serveis i la construcció [document 11.17]. Així i tot, Menorca presenta una estructura econòmica més equilibrada que no la resta de les Balears.

La societat també ha anat canviant. La població ha experimentat un creixement constant des de mitjan segle XX [documents 11.18 i 11.19], creixement que s'ha accelerat en els últims temps per mor de la **immigració**, primer de gent procedent de la Península i, darrerament, també d'estrangers, tant **comunitaris** (molts d'ells jubilats que volen residir a Menorca pel seu clima i paisatge, però també empresaris i tècnics) com **extracomunitaris** (procedents sobretot de Sud-Amèrica i el Magrib) que cerquen un futur millor entre nosaltres [document 11.20].

Materials

Document 11.1

El turisme es desenvolupà a Menorca amb una dècada de retard respecte de la resta de les Balears. La manca d'un aeroport prou capaç, el fort pes de la indústria i la relativa rendibilitat de l'agricultura expliquen en bona part això. A finals dels anys seixanta, tanmateix, s'incrementà el nombre de turistes de manera important, tal com mostra el gràfic. Observeu com la crisi del petroli de 1973 significà un fort fre al creixement de l'arribada de turistes.

AFLUËNCIA DE VIATGERS EN ELS ESTABLIMENTS HOTELERS I APARTAMENTS (1960-1984)

Font: Elaboració personal a partir de l'*Enciclopèdia de Menorca*, tom XII (Maó, 1991).

Document 11.2

El geògraf francès Jean Bisson observà a mitjan dels anys seixantes les profundes transformacions que s'operaven al camp menorquí, el qual evolucionava cap a la ramaderia bovina per a la producció de carn, llet i formatge. L'autor reflexiona sobre les causes d'aquests canvis que trencaren amb l'agricultura tradicional que s'havia mantingut fins aleshores.

En pocos años, Menorca pasó de una agricultura orientada casi exclusivamente sobre la producción de trigo a una cría de ganado orientada hacia la producción de carne y queso, enteramente destinada a la venta, lo que significa a la exportación, en una isla de mercado limitado.

Es un cambio, pues, muy profundo que transforma costumbres ancestrales, una “ola de fondo” que sacude el mundo rural; hay un signo que no engaña: no se mide el valor de una explotación por el número de cuarteras de trigo, sino por la importancia de su establo de vacas lecheras [...].

Las razones de esta transformación acelerada son diversas, aunque estrechamente ligadas unas a otras. Podemos clasificarlas en dos grandes categorías. Por un lado los factores menorquines, por el otro los que entran en el cuadro más general de la economía española.

Al principio encontramos una vez más la caída brutal de las densidades agrícolas: en efecto, con la falta de mano de obra, se elevaron los salarios agrícolas al nivel de los industriales y cierta alza apareció por parte de los aparceros; hasta los propietarios menos progresistas tuvieron que entrar en la vía de la modernización y buscar una producción más intensiva.

[...] La mecanización del campo no pudo tomar una amplitud real sino el día en que la producción industrial española volvió a empezar (en particular la fabricación de los tractores) [...] Por fin la compra masiva de trigos americanos permitió abandonar las disposiciones obligatorias dadas durante los años de guerra en materia de producción de trigo: he aquí uno de los factores más importantes porque al mismo tiempo la superficie sembrada de trigo disminuyó mucho en Menorca [...].

Por fin, la agricultura menorquina encontró un potente aliciente en la vía de la revolución forrajera bajo la forma de la fábrica de Mahón “Industrial Quesera Menorquina”, que compra por lo menos 3/4 de la producción de queso de la isla [...].

Una convergencia de factores, pues, explica esta transformación que arrastra todo el campo menorquín: una falta absoluta de mano de obra agrícola, una coyuntura nacional favorable, una comercialización regular de una producción transformada “in situ”, en fin, un aumento de la demanda de carne, con el desarrollo turístico de la costa catalana y Menorca.

Font: Bisson, Jean: *La tierra y el hombre en Menorca* (Palma, 1967).

Document 11.3

Tot i que el boom turístic arribà tard a Menorca, aviat van aparèixer projectes d'urbanització i d'infraestructures absolutament desmesurats que haurien pogut canviar de manera irreversible el territori i la societat de l'illa. El mapa del Pla Provincial d'Ordenació de Carreteres de les Illes Balears és eloqüent: hom preveia la urbanització de la pràctica totalitat del litoral menorquí; les urbanitzacions estarien connectades per una carretera de circumval·lació que aprofitaria l'existent carretera de Maó a Fornells

Document 11.4

La peculiar "democràcia orgànica" que regia durant el franquisme, on gairebé tot estava decidit abans d'anar a votar, desmobilitzava els electors i inhibia la major part de la població davant d'un joc electoral que no era res més que una farsa. El 12 de juny de 1974 es van celebrar eleccions per elegir un procurador en Corts (els diputats al Congrés d'aquella època) entre tres candidats possibles. La crònica que l'endemà va publicar el diari *Menorca* reflecteix perfectament l'apatia dels electors menorquins davant d'aquesta mena de muntatge electoral que intentava donar una certa aparença democràtica a la dictadura franquista: només l'11,7 dels electors va anar a votar.

Ayer se celebraron sin pena ni gloria las elecciones para Procurador en Cortes de representación familiar por las Baleares, cargo vacante pro fallecimiento de don Guillermo Sureda Meléndez.

La votación se desarrolló en Menorca en un clima de absoluta indiferencia que se refleja en la participación de votantes que sólo alcanzó la cifra de 11,7 por 100 de promedio en toda la isla. Tenían voto los cabezas de familia y mujeres casadas, pero puede decirse que sólo fueron a votar los que se sentían obligados por el cargo que ocupan.

En Menorca contribuyó a la abulia general la falta de algún candidato menorquín. La isla pide desde hace años un Procurado en Cortes propio y al no haberlo conseguido contribuye a la apatía colectiva que fue la nota dominante en la jornada electoral. No se registró el más leve incidente, como es lógico en tal ambiente, y casi puede decirse que ni anécdotas a no ser la ignorancia de muchos electores que preguntaban a quién se tenía que votar porque ni los nombres de los candidatos conocían. En Mallorca la participación fue un poco más elevada, pero no llegó al 15 por 100.

Document 11.5

Joan F. López Casasnovas descriu el clima de les primeres reunions polítiques d'oposició al règim que van tenir lloc a Menorca en la primera meitat dels setantes i que culminaren més tard amb la constitució de la Junta Democràtica de Menorca. Unes reunions clandestines que es celebraven sota l'aixopluc de locals de l'Església per tal d'esquivar la policia.

A començaments dels anys setantes tenien lloc a la sagristia de l'església del Carme de Maó reunions clandestines de grups de treballadors i gent d'esquerres, la majoria d'inspiració marxista, i alguns d'ells afiliats al Partit Comunista. Aquella "Pia Unió de Santa Teresita", que era com s'anomenava la diguem-ne confraria per tal de defugir la policia política franquista, va esdevenir un brou de cultiu de debat polític i conscienciació social. Hom aprofitava les estades esporàdiques a l'illa de persones lligades a les lluites obreres, intel·lectuals i, en general, de l'oposició antifranquista de la Península (bàsicament de Catalunya) per tenir contactes i rebre'n informació. De fet, en una d'aquelles reunions, a la qual assisteix Joan Garcia Nieto, l'any 1973, es funden les Comissions Obreres de Menorca. Precisament, la Junta Democràtica de Menorca es va congriar en aquell àmbit clandestí de la parròquia del Carme [de Maó].

La Junta Democràtica de Menorca suposa el primer intent seriós de coordinar forces polítiques i individus de pensament democràtic. Es constituí a la parròquia de Fornells, dia 21 de gener de 1975 a les 16 hores mitjançant una convocatòria força curiosa, ja que era redactada com si fos una crida d'un grup de cristians amb motiu de l'Any Sant, any de la Reconciliació. Sembla que hi hem de veure en la redacció la mà prudent, sàvia i compromesa del senyor Josep Seguí, que d'aquesta manera esquivava la vigilància del règim.

La Junta Democràtica de Menorca aglutinava el PCE [Partit Comunista d'Espanya], CCOO [el sindicat Comissions Obreres] i independents. Alguns demòcrates que havien estat represaliats després de la guerra n'estaven assabentats i hi daven un recolzament moral, però tenien por de participar-hi, per això esdevé just valorar les persones que optaren per aquell compromís unitari, com Josep Seguí, Antoni Casero, Jaume Vidal, Adrià Carreras, Mevis Pons, Diocleci Albis, Miquel Vanrell, Paco Pons, Miquel Sintes, Edilberto Marí, Francesc Martí Camps...

Font: López Casanovas, Joan F.: "Els començaments de la transició: l'Assemblea Democràtica a Menorca", dins *La Transició a les Illes Balears* (Palma, 1996).

Document 11.6

Com arreu d'Espanya, els menorquins votaren de manera aclaparadora el 15 de desembre de 1976 a favor de la Llei per a la Reforma Política que significava el final de la dictadura i l'inici de les reformes institucionals conduents a un règim democràtic.

<i>Cens electoral</i>	33.589	
Abstenció	5.513	16,4%
Votants	28.070	83,6%
Vots nuls	58	0,2%
Vots vàlids	28.012	99,8%
Vots en blanc	1.059	3,8%
Vots afirmatius	26.225	93,6%
Vots negatius	728	2,6%

Font: Ministeri de l'Interior. Direcció General de Política Interior.

Document 11.7

Durant la Transició, Menorca tingué un protagonisme molt important en el procés autonòmic de les Balears, a diferència del que havia succeït durant la Segona República. Poques setmanes després de celebrar-se les primeres eleccions generals democràtiques després de la dictadura, el senador electe Guillermo de Olives convocà els partits menorquins al Toro (Aliança Popular, Moviment Socialista de Menorca, Partit Comunista, Partit Socialista Obrer Espanyol, Unió de Centre Democràtic i Unió Democràtica de les Illes Balears. D'aquella reunió en va sortir una posició comuna, l'anomenat Pacte del Toro (publicat l'endemà al diari *Menorca*) que demostra quins eren les aspiracions de les forces polítiques insulars, si bé al final del llarg procés estatutari les coses no acabarien exactament com aquí s'esposava.

PACTE DEL TORO SOBRE L'AUTONOMIA DE MENORCA

A les sis del capvespre del dia 10 de juliol de 1977, convocats i presidits pel Senador de Menorca senyor Guillem d'Olives Pons, s'han reunit al Casal del Toro representants dels partits polítics que al final se relacionen per tractar de l'Autonomia de les Illes Balears.

Informats pel Senador de la reunió que demà s'ha de celebrar a Ciutat de Mallorca sobre el mateix tema i a la qual participaran els diputats i senadors elegits i altres representants de les forces polítiques illenques, els reunits han acordat per unanimitat, que el Senador per Menorca defensi els tres punts següents:

1.- Demanar que es constitueixi oficialment l'Assemblea de Parlamentaris de les Illes Balears, que serà la que coordinarà i aprovarà el Projecte d'Estatut de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera, i assumirà provisionalment la representació política de les Illes.

2.- Proposar que el règim autonòmic es fonamenti en les bases següents:

1ª Donam suport a un règim autonòmic per a les Illes Balears perquè consideram que, dins les actuals coordenades historicopolítiques, és aquest el marc territorial més adient.

2ª L'Estatut que reconegui i fixi el règim autonòmic de les Illes haurà de reconèixer també la personalitat politicoadministrativa de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera, ja que el fet de la insularitat modifica i condiciona el règim politicoadministratiu de la nostra regió tot diferenciant-lo considerablement del que por establir-se a una regió contínua, no formada per illes.

3ª La característica principal del règim autonòmic de les Illes serà la constitució a cadascuna d'un òrgan politicoadministratiu (el Consell General) autònom i de base democràtica.

4ª Dels respectius Consells Generals insulars hauran de sorgir els elements que integraran un òrgan interinsular (el Gran i General Consell), que representarà la regió nomenada avui província de les Balears.

5ª El règim autonòmic per a les Illes Balears haurà de reconèixer la cooficialitat de la llengua catalana.

3.- Proposar la creació d'una Comissió Tècnica formada per elements de cadascuna de les illes. Aquesta Comissió elaborarà el Projecte d'estatut a partir de les propostes de les diferents forces polítiques que de cada illa li presentaran.

Abans de cloure la reunió, els presents han manifestat al voluntat decidida de Menorca a obtenir l'autonomia i de constituir, a l'efecte, el Consell General Provisional de Menorca en una pròxima reunió.

El Toro, a 10 de juliol del 1977

Document 11.8

Document 11.8. El referèndum constitucional del 6 de desembre de 1978 no va motivar la mateixa participació que el de la reforma política de dos anys i mig abans. Així i tot, els menorquins refrendaren àmpliament el text constitucional, consensuat pels principals partits polítics.

<i>Cens electoral</i>	37.800	
Abstenció	8.898	23,5%
Votants	28.902	76,5%
Vots nuls	198	0,7%
Vots vàlids	28.704	99,3%
Vots en blanc	1.284	4,5%
Vots afirmatius	25.796	89,9%
Vots negatius	1.624	5,7%

Font: Ministeri de l'Interior. Direcció General de Política Interior.

Document 11.9

La indústria menorquina travessà una fase de recessió a finals dels anys setantes. L'any 1981 el Consell General Interinsular elaborà un informe sobre la situació de la indústria del calçat del qual en transcrivim alguns paràgrafs. Tanmateix, la crisi lluny de solucionar-se s'agreujaria durant els anys vuitanta, sobretot entre 1985 i 1987, quan tancà un bon nombre de fàbriques.

Causas de la crisis:

- 1) *Aumento desmesurado de los costes de mano de obra y disminución de la productividad.*
- 2) *Dificultades financieras debido a los costes de los créditos de las entidades bancarias.*
- 3) *Dificultades de liquidez debido a los retrasos en los cobros de la desgravación a la exportación.*
- 4) *Presión fiscal excesiva.*

Coyuntura 1975-1980:

- a) *1975. Tendencia al alza en el mercado exterior. Personal ocupado experimenta un leve aumento. Alzas [de preus] muy notables en materias primas.*
- b) *1976. Sigue la tendencia al alza en la producción y se experimenta un tirón (al alza) notablemente elevado en los costes y los precios. Primeros síntomas negativos en el mercado exterior.*
- c) *1977. Devaluación de la peseta. En principio aumenta a niveles de competitividad. Rápidamente las ventajas de la devaluación son absorbidas por la inflación de costes de materias primas y personal.*
- d) *1978. Crisis generalizada. La exportación a Estados Unidos (nuestro principal cliente), únicamente permite cubrir costes marginales. Disminución de la demanda interna.*
- e) *1979-80. Se agrava la situación. Suspensiones de pagos y expedientes de crisis. Problemas graves de tesorería.*

Causas de la situación crítica en la exportación:

- 1) *Nivel salarial por encima de los países subdesarrollados.*
- 2) *Estructura empresarial inadecuada no vinculada directamente con el diseño, comercialización, tecnología, etc. que están en manos de las empresas importadoras en su lugar de origen.*
- 3) *Financiación inadecuada.*

Font: Conselleria d'Indústria i Comerç. Consell General Interinsular: *Estudio sobre la situación, el fomento y la mejora de la exportación de calzado en Baleares* (1981), mecanografiat.

Document 11.10

Als ecologistes, entitats cíviques i molts particulars preocupats pels projectes d'urbanització, s'hi afegiren també els científics. La biòloga Maria Àngels Cardona va ser una de les personalitats científiques que va combatre, amb el seu prestigi professional i compromís personal, per la defensa dels espais naturals de Menorca.

No es podran urbanitzar mai les zones d'interès ecològic ni els espais protegits. S'hauran de reestructurar les urbanitzacions existents i que afecten zones d'interès: Pregonda, Son Bou, Binimel·là, Tirant, s'Albufera des Grau, entre d'altres.

A la introducció hem comentat l'efecte d'una pressió demogràfica forta a la costa i que ha d'esser equilibrada per una superfície de 668 km².

Actualment a Menorca ja hi ha moltes urbanitzacions començades les quals no estan ocupades en la seva totalitat ni de bon tros. És antieconòmic pel poble menorquí —evidentment no ho és pels propietaris de les terres ni pels urbanitzadors— fer-ne de noves, tot i que crec que no és convenient en absolut si volem conservar, per noltros i pels visitants, la bellesa de l'illa. Ara, representaria un malversament econòmic i, tant o més important, la destrucció de zones de paisatge verge.

Encara afegiré altres arguments: els menorquins i els turistes desitgem veure i assaborir els paisatges verges. Si no els conservem, els menorquins ens haurem d'aguantar. Som a ca nostra i el que s'hagi fet amb la nostra illa ho haurem d'acceptar i, si ens sap greu veure masses de ciment a les nostres platges, santa paciència. Però els turistes poden triar on van i on no van; si els oferim un paisatge degradat, giraran coa i aniran a Iugoslàvia, a Grècia, al Marroc o qui sap on, que de platges, illes maravolloses i de sol la regió mediterrània n'està plena.

Ara esteim de moda; la raó, que tots hem sentit més d'una vegada, és que, de les illes Balears, la més verge és Menorca. A Mallorca i a Eivissa s'han fet disbarats grossos i nombrosos; a Menorca també, però com que l'atracció turística ha començat més tard, no hem tingut temps de fer-ne tants, ni de bon tros, com a les illes germanes. I és el que no hem de fer mai: per noltros mateixos, pels nostros fills i pels visitants, si els volem conservar. Açò comporta una limitació de places per visitants; ja n'hi ha d'hotels, hotelassos, residències i apartaments i xalets per a llogar. Qui no pugui venir un any ja vindrà l'altre, però conservem la bellesa de la nostra illa que, de fet, és l'esca del turisme. Mirem endavant i no volgüem, per uns pocs anys de vaques, tal vegada, grasses, hipotecar un futur que, a la llarga o a la curta, seria de vaques magres.

Font: Cardona Florit, Maria Àngels: *Estudi de les zones d'interès botànic i ecològic de Menorca* (Ciutadella, 1980).

Document 11.11

A finals dels setantes i primers vuitantes, mentre es consolidaven les llibertats democràtiques, floriren múltiples iniciatives culturals i socials, algunes d'elles de llarg abast, com ara la d'emprendre la publicació de l'*Enciclopèdia de Menorca*. Els primers fascicles de l'aquesta obra començaren a aparèixer l'any 1979. El 28 de juny d'aquell any es presentava l'*Enciclopèdia de Menorca* a l'Ajuntament de Ciutadella. Durant aquest acte, el vice-president de l'Obra Cultural Balear de Menorca, Guillem Camps, exposava els objectius de l'obra:

[...] Noltros esteim convençuts que en una societat autènticament democràtica, tota manifestació cultural es veurà plena de possibilitats. Avui que es parla tant de l'autonomia i de la personalitat dels pobles, la presentació d'una ENCICLOPÈDIA DE MENORCA pot semblar oportunista, un bé de consum que es llança al mercat per tal d'aconseguir un benefici fàcil. No és així. Però sí que diria, en canvi, que el seu naixement és oportú perquè esdevé urgent trobar-nos a noltros mateixos i clarificar el sentit de cada cosa. Així m'ho va ensenyar el meu mestre i fill il·lustre de Ciutadella mossèn Josep Salord i Farnés: "Mai serem res si primer no som noltros mateixos".

L'ENCICLOPÈDIA DE MENORCA, que avui presentam, intenta contribuir a mantenir i difondre l'autèntica cultura autòctona de la nostra illa perquè esdevengui un fet normal. En aquest sentit, creim que l'idioma és una tasca urgent dins la vasta labor de la construcció del nostre poble. L'Enciclopèdia està escrita en la nostra llengua perquè a través del llenguatge és amb la nostra gent, amb la nostra terra, que nos sentim més profundament identificats i compromesos. Tots noltros tenim el deure de potenciar i enriquir la nostra llengua i lluitar per la seva normalització i cooficialitat a les illes, introduint-la a tots els nivells de l'ensenyança.

[...] Especialment oferim aquesta Enciclopèdia a les escoles de Menorca. És en el món de l'infant on trobam actualment unes grans possibilitats de treball. En aquest sentit contem en la col·laboració dels mestres i educadors per tal de fer entre tots persones cultes i sensibles [...]

Font: *Climatologia (II)*, segon fascicle publicat per l'*Enciclopèdia de Menorca* (1979).

Document 11.12

Encara que per a molts no complia les expectatives que inicialment havia generat, l'Estatut d'autonomia per a les Illes Balears representà una fita històrica, ja que significava la recuperació de l'autogovern, tot i que amb competències limitades que s'han anat ampliant posteriorment arran de les successives reformes. Reproduïm aquí el preàmbul de l'Estatut, publicat al Butlletí Oficial de l'Estat l'11 de març de 1983 (aquesta data ha estat declarada posteriorment com la Diada de les Illes Balears).

Les Illes Balears, tot exercint el dret a l'autonomia que reconeix la Constitució espanyola, manifesten la seva voluntat de constituir-se comunitat autònoma, que es regularà i s'ordenarà segons aquest Estatut.

En aquest moment històric en què Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera inicien el procés cap a la institucionalització de l'autogovern, reten homenatge a tots els seus fills que al llarg del temps han treballat per mantenir la identitat del nostre poble.

L'Estatut d'autonomia es fonamenta en el principi de cooperació entre els pobles que formen la comunitat insular, per vies de solidaritat, aproximació i respecte mutu, que fan possible una vida col·lectiva en harmonia i progrés.

El poble de les Illes Balears, a través del seu Estatut, proclama com a valors suprems del seu autogovern el sistema democràtic que s'inspira en la llibertat, la justícia, la igualtat i la defensa dels drets humans, així com la solidaritat entre tots els pobles d'Espanya.

Per fer realitat el dret d'autonomia de les Illes Balears en el marc de la Constitució, els parlamentaris i els consellers proposen a les Corts Generals, per a l'aprovació corresponent, l'Estatut d'autonomia següent:

Document 11.13

La màxima autoritat de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears és el President. Durant el període autonòmic han exercit aquesta magistratura les persones següents:

<i>President</i>	<i>Període</i>	<i>Partit i suports parlamentaris</i>
Gabriel Cañellas Fons	1983-1987	Coalició Popular (AP, PDP i UL), amb el suport d'Unió Mallorquina-PDL
Gabriel Cañellas Fons	1987-1991	AP-PL, amb el suport d'UM
Gabriel Cañellas Fons	1991-1995	Coalició PP-UM
Gabriel Cañellas Fons	Juliol de 1995	PP. Cañellas es veu forçat a presentar la dimissió.
Cristòfol Soler Cladera	Juliol de 1995-maig de 1996	Succeeix G. Cañellas, però ha de presentar la dimissió per pressions del seu propi partit.
Jaume Matas Palou	Juny de 1996-juny de 1999	
Francesc Antich Oliver	1999-2003	Pacte de Progrés (PSOE, PSM, EU-V, Pacte Progressista d'Eivissa i COPF), amb el suport extern d'UM.
Jaume Matas Palou	Des de 2003	PP, amb el suport d'UM

Document 11.14

Els resultats electorals autonòmics han presentat a Menorca diferències importants respecte dels del conjunt de la Comunitat Autònoma. La majoria d'esquerres ha propiciat així la formació de governs d'esquerres en quatre mandats electorals per dos dels conservadors, tot i que el Partit Popular ha estat tradicionalment la força política més votada. Només en una ocasió, tanmateix, ha obtingut la majoria absoluta.

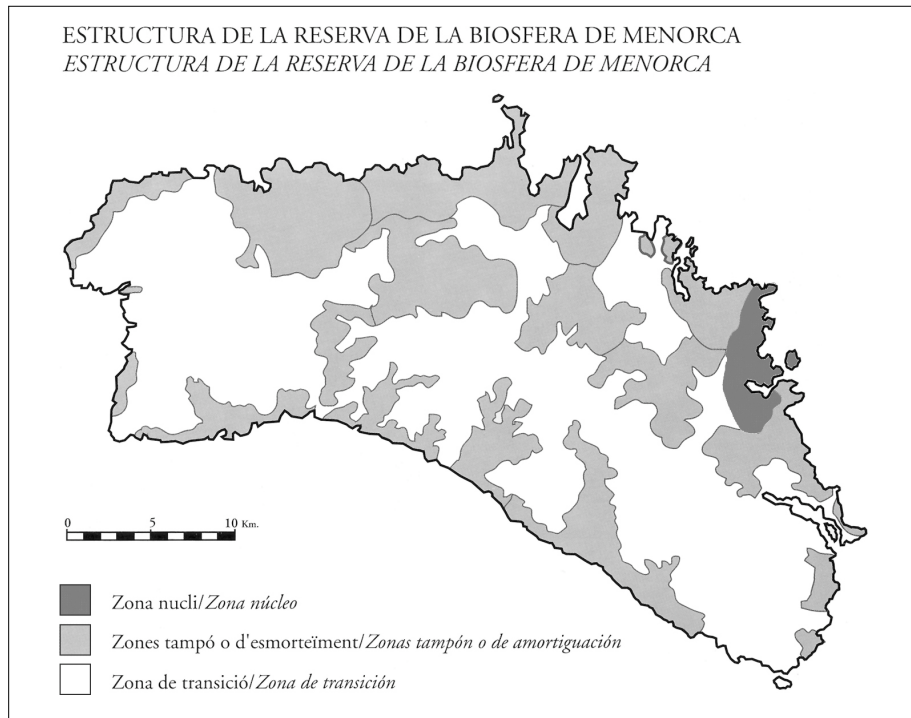
<i>Eleccions</i>	<i>AP/PP</i>	<i>PSOE</i>	<i>PSM</i>	<i>EE*</i>	<i>EU</i>	<i>Altres</i>	<i>Presidència</i>
1983	5	5		2		1	Tirs Pons (PSOE)
1987	5	5		2		1	Tirs Pons (PSOE)
1991	6	5		2			Albert Moragues (PSOE). Substituït per Joan Huguet (PP), per moció de censura
1995	7	4	1		1		Joan Huguet (PP). Substituït per Cristòfol Triay (PP), en ocupar Huguet la presidència del Parlament Balear
1999	6	5	1		1		Joana Barceló (PSOE)
2003	6	6	1				Joana Barceló (PSOE)

* Agrupament d'Esquerres/Entesa de l'Esquerra (PSM, comunistes i independents d'esquerres).

Font: Institut Balear d'Estadística.

Document 11.15

Una part molt important del territori menorquí està preservat per diferents figures de protecció, com ara el parc natural de l'Albufera des Grau o les diverses Àrees Naturals d'Especial Interès (ANEI), que representen el 41% del territori de l'illa. La Reserva de la Biosfera es compon d'una àrea nucli (el parc natural de l'Albufera des Grau), les zones d'esmoreïment o tampó (coincidents amb les ANEI) i les zones de transició (la resta del territori insular).

Font: Vidal, Josep M; Rita, Joan; Marín, Cipriano: *Menorca Reserva de la Biosfera* (Maó, 1994).

Document 11.16

A la reunió del Consell de Coordinació del programa MAB (Man and Biosphere) de la UNESCO, a París, es discutí i s'aprovà la proposta presentada per Menorca, amb la qual cosa l'illa en la seva totalitat quedava declarada Reserva de la Biosfera. Va ser la culminació d'un projecte molt llarg i complex que començà cinc anys abans.

La tardor de l'any 1988 l'Institut Menorquí d'Estudis (IME), a instàncies de la seva Secció de Ciències Naturals, es dirigí al Comitè Nacional del Programa MAB de la UNESCO per tal d'iniciar una possible col·laboració entre les dues institucions.

El motiu que va moure l'IME a fer aquesta gestió fou l'interès de l'entitat en molts d'aspectes relacionats amb la filosofia del Programa MAB [...].

El representant del Programa MAB quedà favorablement interessat per les circumstàncies ambientals i científiques de l'illa, i manifestà la possibilitat d'establir lli-

gams de col·laboració entre el Programa i l'IME. Com a primer pas proposà la realització d'unes Jornades sobre conservació i desenvolupament a Menorca, en les quals experts menorquins i de fora de l'illa s'havien de reunir per estudiar plegats la situació dels ecosistemes menorquins i, en general, dels recursos naturals illencs i de les principals comunitats biològiques. També es pretenia una aproximació a les característiques definidores del model de creixement econòmic adoptat per la societat illenca, les seves implicacions socials i les possibles expectatives de cara al futur.

Aquestes jornades tingueren lloc al Llatzeret de Maó els dies 29 i 30 de setembre de 1989 [...] Com a resultat dels dos dies de treball, s'elaborà un document de conclusions que s'aprovà per unanimitat [...] En la darrera conclusió d'aquest document s'afirmava d'una manera explícita que "les persones reunides insten les institucions públiques amb competència i capacitat de gestió que se sol·liciti de la UNESCO la declaració de Menorca com a "Reserva de la Biosfera" en el marc del programa MAB (Home i Biosfera) de la UNESCO."

El pas següent en la col·laboració entre les dues entitats va ser la celebració d'unes jornades que, aquesta vegada, versaren sobre Desenvolupament sostenible i turisme a Menorca. [...] També en aquesta ocasió s'elaborà un document de conclusions, consensuat entre tots els participants, en el qual es feia la següent proposta:

"El model de desenvolupament sostenible que consideram desitjable per a Menorca s'encabeix dins la filosofia de reserva de la biosfera del programa MAB, motiu pel qual recomanem l'adopció de les mesures necessàries per a incloure Menorca en la Xarxa Internacional de Reserves de la Biosfera."

Les conclusions de les jornades realitzades el setembre de 1989, juntament amb les que es derivaren de la Trobada de 1990, foren recollides per l'equip de govern del Consell Insular de Menorca (CIM), i el mes de juny de 1992 el seu president, Joan Huguet i Rotger, presentà a aprovació davant el plenari de la institució una moció de presidència en la qual es proposava que el Consell Insular de Menorca fes les gestions necessàries per aconseguir per a Menorca la nominació de reserva de la biosfera. La moció fou debatuda pel plenari i aprovada per unanimitat de totes les forces polítiques representades en el consistori autonòmic.

[...] El 15 de gener de 1993 es va reunir a Menorca, a la seu del Consell Insular, el Comitè Espanyol del MAB en una de les seves sessions ordinàries. Durant aquest encontre el president del CIM presentà oficialment, en nom de la institució autonòmica, la candidatura de Menorca a rebre la nominació de reserva de la biosfera.

D'acord amb aquesta petició i una volta estudiat l'informe preparat per l'IME, el Comitè Espanyol de MAB en la seva reunió nombre 19, que tingué lloc el 30 de març d'aquell mateix any, acceptà la sol·licitud del Consell Insular de Menorca per incorporar l'illa a la Xarxa Internacional de Reserves de la Biosfera i prengué la decisió de trametre la petició, junt amb l'informe, al Consell de Coordinació del MAB a París.

Font: Vidal, Josep M; Rita, Joan; Marín, Cipriano: Menorca Reserva de la Biosfera (Maó, 1994).

Document 11.17

Durant les últimes tres dècades Menorca s'ha convertit en una economia de serveis. La crisi de la indústria manufacturera (calçat i bijuteria, principalment) i de l'agricultura s'ha vist com-

pensada amb l'auge de la construcció i dels serveis associats al turisme. Aquesta taula reflecteix el canvi en la composició sectorial de l'economia insular.

EVOLUCIÓ SECTORIAL DE LA POBLACIÓ OCUPADA DE MENORCA

<i>Sectors</i>	<i>1975</i>	<i>2005</i>
Primari	15,1%	2,5%
Indústria	48,5%	13,0%
Construcció	-	18,0%
Serveis	36,5%	66,5%

Font: Elaboració personal a partir de les dades de l'Institut Balear d'Estadística (per a 2005) i E. Farré-Escofet i altres, *La via menorquina de creixement* (Barcelona, 1977, per a l'any 1975).

Document 11.18

Durant la segona meitat del segle XX la població inicià un moderat, però constant creixement motivat tant per l'arribada d'immigrants peninsulars com per l'augment del creixement natural. A finals del segle XX i començament del XXI aquest creixement s'ha accentuat gràcies a l'arribada d'immigrants estrangers.

<i>Any</i>	<i>Població</i>
1950	41.520
1960	42.305
1970	48.817
1981	57.243
1991	64.412
2001	71.524
2005	86.697

Font: Institut Balear d'Estadística.

Document 11.19

Tots els municipis de l'illa han incrementat el seu nombre d'habitants, encara que no tots ho han fet en la mateixa proporció. Aquesta taula mostra l'increment de població per municipis entre 1950 i 2005. Cal advertir que es Migjorn estava unit al municipi des Mercadal fins l'any 1989.

<i>Municipi</i>	<i>1950</i>	<i>2005</i>	<i>% diferència</i>
Ciutadella	11.190	26.972	141,0
Ferrieres	1905	4.416	131,8
Es Migjorn	-	1.409	
Es Mercadal	3.327	4.255	70,2
Alaior	5.034	8.671	72,2
Maó	15.732	27.669	75,9
Es Castell	2.174	7.440	246,0
Sant Lluís	2.150	5.865	172,8
Total	41.520	86.697	108,8

Font: Elaboració personal a partir de les dades de l'Institut Balear d'Estadística.

Document 11.20

Si durant la primera meitat del segle XX molts menorquis van emigrar a la Península o a l'estranger (Algèria, Sud-Amèrica), aquesta tendència s'ha invertit a partir de 1960 i, sobretot, en els últims anys. El padró de 2005 ens indica que són molts els actuals habitants de Menorca que han nascut fora de l'illa. Destaca també la forta proporció d'estrangers.

<i>Lloc de naixement</i>	<i>Nacionalitat espanyola</i>	<i>Nacionalitat estrangera</i>	<i>Total</i>
Nascuts a Balears	53.034	263	53.297
A la resta d'Espanya	20.529	56	20.585
A l'estranger	1.603	11.212	12.815
Total	75.166	11.531	86.697

Font: Elaboració personal a partir de les dades de l'Institut Balear d'Estadística.

Bibliografia

No hi ha estudis històrics sobre el període que tracta aquest capítol. Per a l'època de la Transició és útil el llibre col·lectiu *Imatges. La vida a Menorca durant la transició (1973-1983)* (Maó, 2002). Per un resum del procés autonòmic balear i l'evolució de l'autonomia, vegeu el llibre d'Antoni Nadal, *La preautonomia balear (1975-1983)* (Palma, 1999) i el d'Antoni Marimon i Antoni Nadal *L'autonomia balear (1983-2003)* (Palma, 2003). Per a l'economia de Menorca és de gran interès l'obra ja clàssica d'Emili Farré Escofet i altres *La via menorquina del creixement* (Barcelona, 1977). També vegeu el tom XII de l'*Enciclopèdia de Menorca* (Maó, 1991) dedicat a l'economia. Una síntesi més actualitzada la trobareu al llibre de Guillem López Casasnovas i Joan Rosselló, *L'economia menorquina (1914-2001)* (Palma, 2001). Trobareu una gran quantitat de material estadístic de caràcter demogràfic, econòmic i social en llibres publicats per la tut Balear d'Estadística, conselleries de la Comunitat Autònoma, etc. Tanmateix molt d'aquest material és consultable per internet. A tall d'exemple, us indicam algunes adreces d'interès:

- Institut Balear d'Estadística: <http://ibae.caib.es>
- Govern de les Illes Balears: www.caib.es
- Centre de Recerca Econòmica Universitat de les Illes Balears/Sa Nostra: www.cre.sanostra.es o www.cre.uib.es
- Observatori Mediambiental de la Reserva de la Biosfera de Menorca (Obsam): www.obsam.org
- Institut Nacional d'Estadística: www.ine.es

APÈNDIXS

Bibliografia general

A més de la bibliografia indicada a cada capítol, cal dir alguna cosa sobre les obres de caràcter més general. Hi ha nombroses històries de Menorca, però en la seva majoria es tracta d'obres molt antiquades que no tenen cap utilitat per a treballar a l'aula. És important que el professorat tengui en compte aquesta circumstància, ja que és molt habitual que els alumnes que fan algun treball o consulta utilitzin les històries de Ramis i Ramis, Oleo, Riudavets o Hernández Sanz, presents a moltes llars menorquines i a les biblioteques públiques i escolars, ja que s'han anat reeditant en facsímil en els últims temps. La síntesi més actualitzada és la de Miquel Àngel Casanovas *Història de Menorca* (Palma, 2005). Més extensa i de gran rigor i qualitat, a més de magníficament il·lustrada, és l'*Enciclopèdia de Menorca*. Podeu consultar els toms IX (volum I) i X, dedicats a la història (manca el tom IX volum II i el tom XI, que constarà també de dos volums); el tom VIII dedicat a l'arqueologia; el tom XII, dedicat a l'economia; el tom XIV, dedicat a l'antropologia; i el tom XVI, dedicat a la història de l'art. Cal advertir que cada tom de l'*Enciclopèdia de Menorca* presenta un detallat índex que facilita molt les consultes. Altres llibres generals que cal tenir en compte són: Miquel A. Casanovas, *Història de les Illes Balears* (Palma, 1998); Joan J. Gomila, *Guia d'arquitectura de Menorca* (Maó, 1998; llibre molt útil per a preparar excursions i itineraris culturals per Menorca); Gabriel Julià, *Les arts plàstiques a Menorca (segles XIV-XIX)* (Ciutadella, 1994). Per a estudis monogràfics cal tenir molt present aquestes publicacions: *Revista de Menorca*, editada per l'Ateneu de Maó (es publica des de 1888; hi ha una versió disponible en CD); *Publicacions des Born*, editada pel Cercle Artístic de Ciutadella (des de 1996); *Meloussa*, revista de la Secció d'Història i Arqueologia de l'Institut Menorquí d'Estudis (des de 1988).

Glossari

Abdicar	Renunciar el monarca a favor de qui el segueix en la línia successòria.
Absis	Part de l'església, comunament de planta semicircular o poligonal, que sobresurt de la façana posterior.
Absolutisme	Sistema polític en què el governant (generalment un monarca, encara que no sempre) o la institució que exerceix les funcions de govern no té limitacions de tipus jurídic.
Àcrata	Partidari de la supressió de tota autoritat. Anarquista.
Almohades	Secta islàmica fundada per Muhammad ibn Turmat al segle XII que formà un imperi des del Marroc fins a Líbia, ocupant també al-Andalus (1147) després de derrotar els almoràvits.
Almoràvits	Secta islàmica originària del Sàhara fundada el 1042. Creà un imperi des dels actuals Senegal i Mali fins a les costes del Marroc i Algèria.

	occidental. A finals del segle XI ocuparen al-Andalus. Ocuparen les Balears el 1116.
Alqueria	Petit poblet habitat per un clan familiar, que explotava una extensió de terra de forma comunal.
Àmfora	Recipient de ceràmica, amb dues anses, utilitzat pels pobles mediterranis de l'antiguitat per a guardar i transportar líquids, especialment vi i oli.
Anarquisme	Doctrina político-social que preconitza la llibertat total de l'individu i per tant el refús a qualsevol mena d'autoritat, i també la desaparició de l'estat i de la propietat privada.
Antic règim	Sistema social, econòmic i polític existent a Europa abans del liberalisme i la industrialització.
Arqueologia	Ciència que té com a objectiu el coneixement de les diferents formacions socials humanes al llarg del temps mitjançant l'estudi i la recuperació de la seva cultura material.
Arrianisme	Heretgia cristiana molt estesa al segle IV que propugna que Crist no té naturalesa divina com Déu Pare. Va ser adoptada per molts pobles germànics en convertir-se al cristianisme.
Ateneu	Institució d'iniciativa privada creada per tal de difondre la ciència i la cultura modernes entre els associats i la població en general.
Austracista	Partidaris de la casa d'Austria o d'Habsburg durant la guerra de Successió. Foren anomenats també carlistes i maulets.
Autonomia	Facultat d'un territori de governar-se per les seves pròpies lleis.
Balearització	Expressió que es refereix a una actuació urbanística descontrolada i de gran impacte paisatgístic, aplicada sobretot a les construccions turístiques. Neix del descontrol urbanístic de Mallorca i Eivissa durant els anys seixanta i primers setanta. En general, té un caràcter pejoratiu.
Barbarescos	Nom que designa els habitants de les ciutats nord-africanes durant l'edat moderna.
Barroc	Corrent artístic i cultural que s'estén per Europa i les colònies hispàniques d'Amèrica durant el segle XVII i primera meitat del XVIII.
Basílica	Construcció pública originària de l'època romana. La basílica cristiana és el nom amb què es coneix l'edifici de culte cristià en els primers segles del cristianisme.
Batle	Representant en una ciutat, vila, lloc o terme, d'un senyor territorial. A Menorca els batles eren representants del rei com a únic senyor territorial de l'illa. Tenia funcions administratives, polítiques i judicials.
Berbers	Pobles que habiten la zona del Magrib, coneguda també com Barbaria (Marroc, Algèria, Tunísia).
Bisbat	Demarcació territorial que aplega un nombre determinat de parròquies sota la jurisdicció d'un bisbe. Es diu també diòcesi.

Braç militar	Estament que agrupava la noblesa. Estava format inicialment pels magnats, cavallers, donzells i generosos. Posteriorment s'hi van afegir els nobles de sang i els títols de Castella.
Bronze, edat del	Període cronològic que va del calcolític a l'edat del ferro, entre els anys 1800 i 650 aC, aproximadament, que es caracteritza per la metal·lúrgia del bronze, metall resultant d'un aliatge de coure i estany.
Cabildo	Corporació insular de cadascuna de les illes Canàries. Durant el segle XX hi hagué diversos intents per tal d'estendre aquest tipus de corporació a les Balears.
Caciquisme	Sistema polític pel qual les eleccions són falsejades per la manipulació electoral exercida per persones influents (cacics), que serveixen d'enllaç entre l'oligarquia que deté el poder i els habitants de les seves localitats.
Calcolític	Període comprès entre el neolític i l'edat del bronze. També s'anomena eneolític. Es caracteritza per la introducció d'una metal·lúrgia rudimentària, sobretot de coure.
Cantonalisme	Doctrina política que pretén l'organització de la societat en cantons federats, que substitueixen l'organització estatal.
Carlista o carlí	Membre de la facció dinàstica o partit que donava suport al germà de Ferran VII Carles Maria Isidre o als seus descendents, front a la branca dels Borbons espanyols encarnada per Isabel II.
Carta de franquesa	Document on s'expressaven els drets i privilegis dels nous pobladors d'un territori. La Carta de franquesa de Menorca fou atorgada per Jaume II de Mallorca l'any 1301.
Casino	Nom que designa una entitat privada d'esbarjo.
Causa de fe	Procés incoat davant del tribunal de la Inquisició per causes contràries a la fe catòlica.
Cavalleria	Concessió de terres en feu, el beneficiari de la qual (que podia ser cavaller o no) es comprometia a mantenir un cavall armat per a la defensa de l'illa.
Censura	Acte de control del contingut de llibres, impressos, comunicacions o altres mitjans de difusió del pensament o de la informació per tal d'assegurar que són respectats determinats límits establerts d'ordre moral, polític, religiós, etc.
Ciclopi	Dit de la construcció realitzada amb grans blocs de pedra sense tallar, sense cap material que els uneixi.
Ciudadà	Durant les edats mitjana i moderna, classe de ciutadans o prohoms habitants de les viles.
Clergat	Estament eclesiàstic dels clergues, és a dir, format per totes aquelles persones dedicades al servei de l'Església. Distingim entre clergat regular (membres dels ordes i corporacions que professen els vots i viuen en comunitat, com els frares, monjos i monges) i el clergat secular, que viu sota la seva responsabilitat, però sota l'obediència d'un bisbe.

Colònia	Establiment fundat per un cert nombre de ciutadans d'una nació que van a poblar una terra allunyada de la seva d'origen.
Comerç de reexportació	Comerç consistent en la intermediació de mercaderies, és a dir, es compraven mercaderies a un mercat exterior per vendre-les a un altre.
Comissió gestora	Comissió que s'encarrega de la gestió d'un municipi en un moment d'interinitat motivada per la dissolució del consistori anterior, abans de que se n'elegessi formalment un de nou.
Competències	Capacitat legal per legislar o regular sobre una determinada matèria.
Comunitari	Referent a un ciutadà, país, etc. de la Unió Europea (abans, Comunitat Econòmica Europea).
Comunitat autònoma	Ens territorial, dotat d'autonomia política, en què s'organitzen les regions i nacions de l'Estat espanyol per a l'exercici del dret d'auto-govern reconegut per la Constitució de 1978.
Concili de Trento	Concili de l'Església catòlica que va tenir lloc entre 1545 i 1563, en tres fases o períodes de sessions, i que suposà una profunda reforma de l'Església i una definició del dogma catòlic davant de ruptura que suposà la Reforma protestant.
Consell d'Aragó	Institució suprema de govern i justícia que, en temps de la monarquia hispànica, entenia dels afers dels territoris de la Corona d'Aragó.
Conseller	Membre del consell d'una universitat o municipi.
Conservador	Partit o tendència política que, en principi, lluita contra les innovacions que semblen amenaçar l'ordre social establert.
Cònsol	A l'antiga Roma, els dos magistrats que tenien el màxim poder de la República.
Constitució	Norma jurídica de rang superior que ordena l'estat i la societat.
Contrafort	Pilar sortint que fa cos amb un mur i li serveix de reforç perquè resisteixi l'empenta d'una volta.
Cooptació	Sistema d'elecció pel qual els titulars d'un càrrec nomenen els propis successors.
Croada	Nom donat a cadascuna de les expedicions militars empreses per la noblesa europea contra els musulmans per conquerir Terra Santa. Per extensió, campanyes empreses contra els musulmans d'al-Andalus.
Decurió	Membre de la cúria municipal durant l'època romana.
Delme	Dret que s'ha de pagar a l'Església (que el pot compartir amb el rei i altres senyors laics) consistent en una part de les collites, generalment (encara que no sempre) una desena part de les mateixes.
Democràcia	Doctrina política que defensa la sobirania del poble, canalitzada mitjançant els seus representants elegits a través del vot.
Derrelicte	Restes submergits d'un naufragi. S'aplica als jaciments submarins.
Desamortització	Acte jurídic pel qual els béns de mà morta (és a dir, els que no es podien alienar) tornen a la condició de lliures, a disposició del mercat.

Desarrollismo	Nom que designa el període d'expansió econòmica que experimentà Espanya entre 1960 i 1975.
Descentralitzat (Estat)	Tipus d'organització estatal que transfereix part de les competències de l'administració central o autonòmica a entitats amb personalitat pública d'àmbit geogràfic reduït o d'especialització funcional.
Desenvolupament sostenible	Desenvolupament possible sense malmetre els recursos naturals ni condicionar el desenvolupament de les generacions futures.
Dictadura	Règim polític que es caracteritza per la concentració de tots els poders en una persona o en un partit polític únic, que governa de forma arbitrària i prohibeix la pluralitat política.
Dolmen	Monument sepulcral de la cultura megalítica europea occidental. Consta d'una cambra funerària poligonal feta amb grans lloses i coberta per un túmul de terra i blocs.
Dret llatí	Conjunt de normes jurídiques que, durant l'època romana, tenien vigència als pobles itàlics. Tenia un rang inferior al dret romà, però superior al dret de gentes o dret comú.
Dret privat	Conjunt de normes que assisteix cada individu o particular d'acord amb les lleis. Defineix i regula les relacions entre els individus, sobretot les civils i les mercantils.
Duana	Administració encarregada de percebre els drets establerts sobre les importació i exportació de mercaderies.
Duumvir	Cadascun dels dos magistrats que exercia, durant un any, les funcions executives al govern d'un municipi romà.
Edil	Magistrat romà que exercia funcions de policia municipal, control de queviures, preus de mercat i obres públiques.
Emir	Inicialment, governador dels grans districtes sotmesos al califa. Posteriorment a la disgregació del califat, governant d'una taifa independent.
Epigrafia	Ciència auxiliar de la història que estudia les inscripcions sobre materials durs, com la pedra o el metall.
Establiment	Concessió d'un immoble en emfiteusi per la qual l'establient o concedent es reserva el domini directe i cedeix a l'emfiteuta el domini útil a canvi d'una entrada inicial i d'un cens.
Estacionalitat	Propietat d'atracció que poseeix un espai sols durant una determinada època de l'any. Generalment són les condicions climàtiques les que determinen l'estacionalitat.
Estament	Categoria d'organització social i política característica de les èpoques medieval i moderna. Distingim tres estaments fonamentals: clergat, església i braç reial.
Estat de guerra	Situació de caràcter excepcional, declarada oficialment, que posa les institucions i la societat sota la jurisdicció militar.
Estatut d'autonomia	Llei bàsica per al règim autònom d'una regió o comunitat d'un Estat.

Etruscs	Poble itàlic que a mitjan I mil·lenni aC habitava a l'actual regió de Toscana.
Exèrcit Popular	Nom que rebé l'Exèrcit de la República durant la guerra civil espanyola.
Extracomunitari	Referent a la persona o país no pertanyent a la Unió Europea.
Federalisme	Corrent de pensament polític que propugna una forma de govern basada en un sistema de pactes entre diferents comunitats, ja sigui per fragmentació d'una unitat política existent mantenint lligams comuns, ja sigui per la unió de comunitats diferents.
Feixisme	Sistema polític implantat a Itàlia entre 1924 i 1943. Es constituí en una dictadura de partit únic encarnada pel seu líder Benito Mussolini. Per extensió, és qualsevol règim polític inspirat en una ideologia totalitària, de base corporativista, imperialista i racista.
Flamen	Magistratura municipal romana dedicada al culte o religió oficial.
Fogatge	Dit també monedatge o morabatí. Impost que durant els segles XIV-XVII es cobrava a cada cap de casa cada set anys.
Forà	Habitant de fora de la ciutat i del seu terme. A Menorca eren considerats forans tots els que no eren del terme de Ciutadella, capital de l'illa entre el segle XIII i començaments del XVIII.
Franquícia comercial	Exempció dels drets de duana o aranzels. És equivalent al lliure comerç.
Franquista	Nom que es dona al règim polític dictatorial dirigit pel general Franco entre 1939 i 1975. Partidari d'aquest règim.
Front popular	Coalició de partits de centreesquerra que va concórrer a les eleccions de febrer de 1936, tot obtenint la victòria.
Fur	Norma jurídica d'origen consuetudinari o per concessió sobirana que recull el dret vigent en una localitat o territori.
Germànics	Pobles indoeuropeus que habitaven el nord d'Europa, fora dels límits de l'imperi romà. Els pobles germànics van rebassar les fronteres de l'imperi durant el segle V i s'hi van establir a la seva meitat occidental, donant lloc a diversos regnes.
Gòtic	Estil artístic que florí a l'Europa feudal entre els segles XIII i XV.
Gremi	Corporació professional de menestrals, obligatòria, exclusiva i privilegiada, reconeguda pels poders públics. Fou un element característic de la societat estamental dels segles XIII al XIX.
Guerra carlina	Conflicte dinàstic originat en no reconèixer l'infant Carles M. Isidre la successió del seu germà Ferran VII per la filla d'aquest Isabel II. Hi hagué tres conflictes amb aquest nom, si bé el més important va ser el primer (1833-1840).
Guerra de les Tretze Colònies	Conflicte internacional originat per la revolta de les colònies britàniques a l'Amèrica del Nord (1775-1783).
Guerra de Successió	Conflicte originat per la mort sense successió de Carles II d'Espanya. Fou tant una guerra internacional per l'hegemonia europea

	com un conflicte civil entre els partidaris de Carles d'Àustria i Felip V de Borbó.
Guiatge	A Menorca, el privilegi de Guiatge fou atorgat per Alfons el Magnànim l'any 1427. Es concedia a tots aquells que establien la seva residència a Menorca, als quals els hi eren perdonats els crims comesos excepte els de lesa magestat i encunyació de moneda falsa.
Hipogeu	Cambra sepulcral excavada a la roca formant una cova artificial subterrània.
Historiografia	Memòria dels fets passats posada per escrit.
Il·lustració	Moviment filosòfic i literari del segle XVIII caracteritzat per la confiança de l'home en la capacitat de la seva raó per resoldre tots els problemes de la vida.
Immigració	Arribada de migrants a un territori.
Infeudació	Establiment d'un pacte feudal entre un senyor i un vassall.
Inhumació	Sistema d'enterrament que consisteix a dipositar el difunt en una fossa oberta al sòl.
Inquisició	Tribunal eclesiàstic d'origen medieval per vetllar pre la integritat de la fe i dels costums en els fidels. Els Reis Catòlics la van imposar als seus dominis i es convertí en un formidable instrument de control polític i ideològic.
Insaculació	Règim que regulava l'elecció dels càrrecs públics (jurats, consellers, síndics, batles) mitjançant un sistema de sorteig entre les persones considerades habilitades per a desenvolupar aquestes magistratures. També es coneix com a règim de sort i sac.
Interregne	Espai de temps durant el qual n estat no té rei.
Jaciment	Tota mena de lloc susceptible de proporcionar vestigis i restes de l'activitat humana en èpoques passades.
Jerarquització	Ordre de subordinació dels qui ocupen rangs desiguals.
Jurat	Magistrat que desenvolupa les funcions executives, de manera col·legiada, a les universitats. Inicialment a Menorca els únics jurats eren els de Ciutadella, que a la vegada ho eren de tota l'illa. A les universitats foranes rebien el nom de síndics, per bé que van dir-se jurats a partir de mitjan segle XVII.
Jurisdicció	Poder o autoritat exercida per una persona, una corporació o una entitat.
Legió	Unitat militar de l'exèrcit romà. Constava d'uns 6.000 homes.
Liberals	Partidari de la doctrina social i política que parteix del reconeixement de la llibertat com a dret per a tots els homes. El liberalisme es força com a ideologia política a finals del segle XVIII i es desenvolupa al llarg del XIX.
Lògia maçònica	Nom que pren l'agrupació bàsica de la maçoneria. També és el lloc on es reuneixen les assemblees de maçons.

Maçoneria	Societat secreta organitzada a Anglaterra a la fi del segle XVII i que s'estengué durant els segles XVIII i XIX per Europa i Amèrica. Tingué una acció molt destacada en els moviments revolucionaris d'arreu d'Europa i Amèrica durant aquells segles.
Magnat	Nom amb què es coneixien, a Catalunya, els nobles principals.
Manierisme	Corrent artístic i cultural que floreix a Europa occidental durant la segona meitat del segle XVI i començaments del XVII, en un moment de transició entre el Renaixement i el Barroc.
Menestral	Individu que practicava una art mecànica o manual i que formava part d'un gremi.
Mercenaris	Soldats que serveixen a un exèrcit estranger a canvi d'un salari.
Mesquita	Lloc d'oració dels musulmans.
Minaret	Torre de la mesquita des de la qual el muezín crida a l'oració.
Moderat (partit)	Partit liberal amb fortes tendències conservadores que va ser hegemònic a Espanya entre 1845 i 1868
Moixerif	Funcionari musulmà encarregat de la recaptació dels tributs.
Monoteïsta	Religió que sols reconeix l'existència d'un únic déu.
Moviment obrer	Accions reivindicatives i/o revolucionàries de la classe obrera. Aquest moviment apareix amb la revolució industrial i anà evolucionant fins a organitzar-se en sindicats i partits polítics que defensaven les reivindicacions de la classe obrera.
Movimiento Nacional	Partit únic que esdevingué l'instrument polític del règim franquista durant la dictadura.
Municipi	A l'època romana, organisme administratiu local que estenia la jurisdicció sobre una ciutat i el seu territori. Estava regit per diversos magistrats i per un senat o cúria local. A l'època contemporània, entitat politicoadministrativa representada per un ajuntament.
Nacional (bàndol)	Nom amb què es van autodesignar els militars rebels durant la guerra civil espanyola i que, per extensió, designa tot el bàndol franquista durant la guerra.
Naveta	Monument ciclopi propi de la prehistòria de Menorca, amb forma de nau invertida (d'aquí el seu nom). Era un ossari col·lectiu.
Naviforme o naveta d'habitació	Edifici ciclopi d'hàbitat propi de l'edat del bronze inicial i mitjà a Menorca i Mallorca. Té planta allargada i recorda les navetes d'enterrament, de les quals deriva el seu nom.
Neutral	País que no intervé en un conflicte bèl·lic.
Noblesa	Estrat de la societat els membres de la qual gaudien d'una sèrie de privilegis per dret hereditari, per concessió d'un sobirà o per exercir determinats càrrecs públics.
Noblesa de sang	Distinció honorífica que era atorgada a certes famílies en ser ennoblides i que es transmetia als seus descendents. Els nobles de sang tenien el privilegi d'incorporar la partícula "de" abans del cognom.

Normands	Poble germànic que habitava a Escandinàvia i que durant els segles VIII-XI van fer incursions a l'Europa occidental fins arribar a la Mediterrània. També són coneguts amb el nom de viquings.
Occità	Habitant d'Occitània, regió del sud de França on es parlava la llengua d'Oc.
Omeia	Dinastia que governà al-Andalus entre mitjan segle VIII i començaments del XI.
Ordenació del territori	Ordenació planificada per les administracions públiques competents que pretèn d'assolir una distribució adient del territori i de les activitats que s'hi desenvolupen.
Ortodox	Branca del cristianisme de ritu grec practicada a l'Europa oriental. Resulta del cisma o separació amb l'Església llatina, l'any 1053 (Cisma d'Orient).
Paborde	A Menorca era el rector de la parròquia de Santa Maria de Ciutadella, el qual tenia jurisdicció sobre totes les parròquies de l'illa com una mena de primat.
Paleocristianisme	Nom que designa els primers segles del cristianisme així com els seus edificis i manifestacions artístiques.
Parcialitat	Partit, bàndol.
Pariatge	Fórmula jurídica que comporta sobirania compartida per dos consenyors. A Menorca es dona el nom de Paritage a l'ordinació promulgada per Jaume II de Mallorca l'any 1301 per organitzar la planta eclesiàstica de l'illa.
Parròquia	Circumscripció eclesiàstica regida per un rector.
Partit dinàstic	Durant la Restauració, els dos partits que es repartien el poder a Espanya mitjançant l'anomenat el torn de poder. Eren el Liberal Conservador de Cánovas i el Liberal Fusionista de Sagasta.
Pesta negra	Nom amb què es coneix la gran epidèmia de pesta que assolà Europa entre 1347 i 1350 causant una gran mortalitat i una forta minva de població.
Polisinodal	Nom amb què es designa l'estructura de govern de la monarquia hispànica durant els segles XVI i XVII, caracteritzada per l'organització de consells territorials i especialitzats.
Política aranzelària	Política que regula els aranzels o drets de duana i que permet l'Estat ordenar el comerç exterior cap a postures proteccionistes o bé lliurecanvistes.
Preautonomia	Període en què es constitueixen de manera provisional certes institucions autonòmiques, encara amb un nivell molt baix de competències, a l'espera de que entrin en vigor les institucions autonòmiques pròpiament dites després d'aprovar-se l'Estatut d'autonomia. A les Balears la preautonomia comprèn des del 1978 fins al març de 1983.
Prehistòria	Nom amb què convencionalment hom designa el període de la història de la humanitat anterior a l'aparició de l'escriptura.

Privilegi	Disposició amb caràcter de llei privada que concedia el rei a una universitat, un grup de persones o estament i que sovint comportava un benefici i una exempció per als destinataris.
Procurador reial	Oficial del rei amb poders per administrar els béns i drets del patrimoni reial.
Pronunciament	Actuació militar típica del segle XIX a Espanya efectuada de manera ràpida i destinada a fer caure el govern o modificar-ne la política.
Protectorat	Territori colonial en el qual la metròpoli conserva el govern i les lleis indígenes (que tenen competències per als assumptes interns). La metròpoli, però, controla estretament aquest govern i assumeix les competències de defensa, comerç exterior i relacions internacionals.
Protomàrtir	Nom que designa els primers màrtirs del cristianisme. Sant Esteve és considerat el primer màrtir, per la qual cosa se'l designa com el Protomàrtir per antonomàsia.
Província	A l'època romana, territori sotmès a la jurisdicció d'un pretor o procònsul. A l'època contemporània, entitat territorial de caràcter políticoadministratiu que establia una nova divisió del territori de l'Estat espanyol. Estava encapçalada per un governador civil. El seu òrgan de govern és la Diputació provincial.
Púnic	Nom amb què es designen els fenicis i cartaginesos.
Qadi	Jutge als països musulmans.
Quinta	Sistema de reclutament utilitzat per l'Estat espanyol. Durant el segle XIX cada municipi havia de facilitar un determinat nombre d'homes a l'Exèrcit, els quals eren designats per sorteig. Els rics podien alliberar-se'n pagant un substitut, la qual cosa feia de les quintes un sistema profundament desigual que motivà nombroses protestes.
Rafal	A l'època islàmica, petita explotació agrícola i ramadera. En alguns casos sembla que eren depenents de les alqueries.
Rais	Governant d'un estat musulmà.
Rector	Capellà que té cura d'una parròquia.
Referèndum	Votació que fa el poble per aprovar o no una reforma constitucional, una constitució, una llei, etc.
Regència	Situació que es dona quan un monarca és menor d'edat i una persona o col·lectiu exerceix el poder en nom seu.
Regionalista	Persona o partit que professa idees regionalistes, és a dir, reivindica el reconeixement de la identitat regional, ja sigui econòmica, cultural, administrativa o jurídica.
Reialenc	Terres de domini directe del rei.
Renaixença	Moviment històricoliterari de recuperació del català com a llengua literària. Es produeix durant el segle XIX.
República	Forma de govern representativa, en la qual el càrrec de cap d'Estat no és hereditari ni vitalici, sinó resultat d'una elecció popular, directa o indirecta.

Reserva de la Biosfera	Nominació concedida per la UNESCO a un territori que ha demostrat poder assolir un bon nivell de desenvolupament econòmic i social amb la preservació del medi natural. La xarxa mundial de reserves de la biosfera vol ser un laboratori per assajar el concepte de creixement sostenible.
Restauració	Nom amb què es coneix el període iniciat el 1875 amb la proclamació d'Alfons XII com a rei d'Espanya. En sentit ampli s'aplica als regnats d'Alfons XII i del seu fill Alfons XIII.
Revolta forana	Revolta dels habitants de la part forana mallorquina contra les oligarquies de la Ciutat (1450-1452).
Romanització	Assimilació de les formes de vida romanes per part dels indígenes de les zones colonitzades per Roma.
Sala hipòstila	Monument propi de la cultura talaiòtica menorquina consistent en un edifici sostingut per pilars de pedra i cobert per grans lloses. La seva funcionalitat és encara incerta.
Santa Aliança	Aliança constituïda el 1815 per Àustria, Prússia i Rússia amb la finalitat de garantir la subsistència de l'absolutisme a Europa. Posteriorment s'hi van afegir França i altres països.
Setmana Tràgica	Avalot que esclatà a Barcelona el juliol de 1909. S'inicià com un moviment antimilitarista contra l'enviament de tropes al Marroc i acabà com un espontani motí anticlerical.
Sexenni Revolucionari	Període comprès entre 1868 i 1874, que comença amb la caiguda de la monarquia d'Isabel II i acaba amb la Restauració d'Alfons XII.
Sinagoga	Local de reunió per al culte jueu.
Societat recreativa	Societat d'esbarjo pròpia de la cultura burgesa del segle XIX.
Sort i sac	Vegeu insaculació.
Sufragi universal	Dret de votar per a tota persona que tengui la majoria d'edat legal. S'oposa al sufragi censitari en què aquest vot està restringit per exigir als electors la possessió d'uns mínims de patrimoni.
Taifa	Petit estat musulmà d'al-Andalus. Les taifes aparegueren en disgregar-se el califat, al començament del segle XI.
Talaiot	Monument ciclopi, característic de la cultura talaiòtica, en forma de torre, generalment troncocònica. Pot ser massís (el cas més corrent a Menorca) o tenir alguna mena d'espai interior.
Talaiòtic	Període de la prehistòria de Menorca i Mallorca corresponent a l'edat del bronze final i l'edat del ferro. Pren el nom del seu monument més característic, el talaiot.
Taula	Monument de la cultura talaiòtica, propi de l'illa de Menorca, consistent en dues grans lloses, una vertical i una horitzontal, el conjunt de les quals forma una gran T de pedra. Ocupa un lloc més o menys central d'un recinte que era un santuari o lloc de culte.
Terme	Porció de territori que forma la jurisdicció d'un municipi.

Territoris forals	Territoris que en temps de la monarquia hispànica tenien uns lleis diferenciades de les de Castella.
Toponímia	Ciència que estudia els noms de lloc o topònims.
Tractat d'Amiens	Tractat de pau signat l'any 1802 que posava fi a la guerra que mantenien Espanya, França, Holanda i la Gran Bretanya. Entre altres coses, aquest tractat obligà els britànics a retornar Menorca a la corona espanyola.
Tractat d'Utrecht	Tractat de pau signat el 1713 que posà fi a la guerra de Successió espanyola, amb el reconeixement de Felip V de Borbó com a rei d'Espanya. En virtut d'aquest tractat Menorca passà al domini de la Gran Bretanya.
Tractat de París	Tractat de pau que posà fi a la guerra dels Set Anys, signat el 1763. Entre altres coses, estipulà el retorn de Menorca, ocupada pels francesos el 1756, al seu legítim sobirà el rei de la Gran Bretanya.
Tractat de Versalles	Tractat de pau signat l'any 1783 que posava fi a la guerra de les Tretze Colònies. Va reconèixer la independència dels Estats Units i diversos canvis en les possessions colonials americanes. També va significar el reconeixement de la sobirania espanyola sobre Menorca, conquistada per les tropes de Carles III l'any anterior.
Transició	Període de la història d'Espanya comprès entre la mort del general Franco i l'establiment del règim democràtic consagrat per la Constitució de 1978.
Transició demogràfica	Pas del règim demogràfic antic caracteritzat per una elevada mortalitat (sobretot causada per la incidència de les epidèmies i l'alta mortalitat infantil) i natalitat, al règim demogràfic modern.
Trienni Constitucional	Període del regnat de Ferran VII comprès entre 1820 i 1823 en el qual es va restaurar la Constitució de 1812.
UNESCO	Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura. Fou creada l'any 1946 i té la seu a París.
Unió dinàstica	Unió de dos o més regnes en una sola monarquia pel fet de compartir el mateix monarca, encara que puguin gaudir de pluralitat de drets, lleis, costums, llengües, etc.
Universitat	A les edats mitjana i moderna, organització municipal que representava una comunitat. A Menorca hi hagué la Universitat General, per al conjunt de l'illa, i les universitats particulars de Ciutadella, Maó, Alaior i es Mercadal i castell de Santa Àgueda.
Vassall	Home sotmès a un senyor en virtut d'un pacte feudal, la qual cosa li suposa obligacions, però també el dret de ser protegit pel senyor.
Vespres Sicilianes	Revolta siciliana que va tenir lloc el 1282 contra els francesos i els partidaris de Carles d'Anjou o angevins.

Museus, col·leccions museogràfiques, biblioteques i arxius

Oferim aquí una breu ressenya dels museus i col·leccions museogràfiques, biblioteques i arxius de Menorca. En molts casos, el contacte amb les fonts primàries amb les què treballen els historiadors pot ser de gran interès per a l'alumnat. El professorat haurà de tenir en compte, a l'hora de programar les visites, que en alguns casos, sobretot als arxius, hi pot haver-hi restriccions a l'accés, bé per no poder admetre grups nombrosos, bé perquè la presència d'alumnes pot distorsionar la tasca dels investigadors que hi treballen.

Museus i col·leccions museogràfiques

- Museu de Menorca. Està situat a l'antic convent de Sant Francesc de Maó. Disposa de sales d'exposicions temporals a la planta baixa i d'exposició permanent a la primera i segona planta. A la primera planta s'hi exposen materials que van des de l'inici del poblament humà fins a l'època bizantina. A la segona planta, des de l'època musulmana fins el segle XX. Hi ha una notable col·lecció de pintura menorquina i cartografia que pot ser utilitzada també com a font històrica, sobretot per als segles XVIII i XIX. Es fan visites guiades per a escoles i disposen d'alguns materials didàctics. Telèfon de contacte: 971355775. Fax: 971350565.
- Museu Municipal des Bastió de sa Font. Està ubicat al bastió de sa Font de les antigues muralles de Ciutadella (finals del segle XVII). Disposa d'una sala d'exposició permanent amb materials que abasten des de les cultures pretalaiòtiques fins a l'època musulmana. S'hi fan també col·leccions temporals. Visites guiades per a grups escolars. Telèfon de contacte: 971380297.
- Museu Diocesà de Menorca. Ubicat al Seminari (antic convent de Sant Agustí), carrer del Seminari, 7. Col·lecció arqueològica (amb peces pretalaiòtiques, talaiòtiques, colonials, romanes i paleocristianes), art religiós, pintura religiosa dels segles XVII-XVIII i col·lecció Pere Daura. Es pot visitar també l'església del Socors. Telèfon de contacte: 971481297.
- Museu Hernández Sanz-Hernández Mora. Ocupa una part del primer pis del claustre de l'antic convent del Carme de Maó. Recull el llegat del professor Joan Hernández Móra i del seu pare, l'historiador Francesc Hernández Sanz. És de gran interès la col·lecció de pintura, gravats i cartografia, així com l'arxiu i biblioteca del donant. Telèfon de contacte: 971350597.
- Museu Militar de Menorca. Situat a l'antiga caserna de Calacorp, a l'Explanada des Castell. Hi ha una àmplia mostra d'armament antic i diverses sales dedicades a la història militar de Menorca, amb plànols, peces de diversa tipologia, mapes, gravats, maquetes, etc. També s'hi conserva documentació històrica de caràcter militar. Telèfon de contacte: 971362100.

Biblioteques

- Biblioteca del Seminari Diocesà. Ubicada al Seminari (carrer Castell Rupit, s/n, segon pis). Consta de dues parts: la biblioteca històrica, totalment catalogada,

amb valuosos llibres; compta amb una petita col·lecció d'incunables. Està destinada als estudiosos, però es mostra al públic. La biblioteca moderna està especialitzada en llibres de religió, però abasta també moltes altres temàtiques. Cal destacar una important secció de bibliografia menorquina, amb llibres antics i mals de trobar, i alguns manuscrits de notable interès. És d'ús públic, però cal avisar abans d'anar-hi amb un grup escolar. També és recomanable que els grups escolars no siguin gaire nombrosos i que siguin, preferentment, d'alumnes de 4t d'ESO i Batxillerat. Telèfon de contacte: 971380445.

- Biblioteca Pública de Maó. Situada a la Plaça de la Conquesta, 8, a Maó, a l'antic edifici de Can Mercadal, que també alberga l'Arxiu Històric. Importantíssima biblioteca històrica (no visible per al públic a la sala de consulta) i biblioteca menorquina. Hi ha la col·lecció de premsa menorquina més important de l'illa. Telèfon de contacte: 971365488.
- Biblioteca de l'Ateneu de Maó. Situada a l'Ateneu de Maó, carrer Rovellada de Dalt, 25. Important biblioteca i hemeroteca menorquina. Està oberta al públic en general. Per a visites, convé que els grups no siguin gaire nombrosos (l'espai és reduït) i que es corresponguin al segon cicle d'ESO i Batxillerat. Telèfon de contacte: 971360553.

Arxius

- Arxiu Històric de Maó (per a l'adreça i el telèfon vegeu l'apartat dedicat a la Biblioteca Pública de Maó). Conté l'arxiu municipal de Maó fins el 1900, el fons de protocols notariais de Menorca, la documentació de la Reial Governació i el Reial Patrimoni, l'arxiu de la Delegació del Govern de Menorca i documentació de fons diversos.
- Arxiu Històric Municipal de Ciutadella. Està situat en una dependència de l'Ajuntament de Ciutadella (plaça des Born), en condicions molt precàries a l'espera d'una ubicació més adient. Malgrat això, els seus fons són d'importància cabdal, ja que consta de l'arxiu de l'antiga Universitat General de Menorca i Particular de Ciutadella, el fons de la Batlia General, la documentació municipal de Ciutadella i documentació de fons diversos. Atesa la manca d'espai, les visites s'haurien de fer en grups molt petits. Telèfon de contacte: 971386102.
- Arxiu Diocesà de Menorca. Ocupa unes modernes instal·lacions als baixos del Seminari (accés a través del carrer del Santíssim, 11), a Ciutadella. Conserva la documentació de la Diòcesi i les parròquies de Menorca. Destaca la sèrie de llibres sacramentals, que es conserven en la seva major part des de 1564. També conserva altres fons documentals, alguns de procedència privada.
- Arxiu d'Imatge i Sò. Situat a l'antiga seu del Consell Insular de Menorca, Camí des Castell, 28 de Maó. De recent fundació, conserva i rep en donació o dipòsit fotografies, pel·lícules, gravacions i tota mena de materials audiovisuals sobre Menorca. Telèfon de contacte: 971368104.

Cronologia comparada

<i>Any</i>	<i>Menorca</i>	<i>Història general</i>
2500-2200 aC	Primer poblament estable de Menorca.	Imperi Antic a Egipte. Primer imperi mesopotàmic sota Sargó d'Akkad
2200-1300 aC	Cultures pretalaiòtiques.	Civilització minoica de Creta.
1300-1000 aC	Transició a la cultura talaiòtica.	Inestabilitat a la Mediterrània. Invasions dels pobles del mar.
1000-700 aC	Talaiòtic Inicial.	Edat fosca a Grècia.
814 aC		Fundació de Cartago.
753 aC		Fundació de Roma.
700-600 aC	Crisi a la cultura talaiòtica.	Expansió colonial grega.
630-620 aC		Colonització fenícia d'Eivissa.
600-123 aC	Talaiòtic Final.	
500-479 aC		Guerres mèdiques.
431-404 aC		Guerra del Peloponès.
406 aC	Els foners balears participen en la conquesta d'Akragàs (Sicília) com a mercenaris de l'exèrcit púnic.	
264-241 aC		Primera guerra Púnica.
218-201 aC		Segona guerra Púnica.
206-205 aC	El general cartaginès Magó hiverna a Menorca i recluta 2.000 foners.	
201 aC		Derrota d'Anníbal a Zama.
146 aC		Destrucció de Cartago per Roma.
123-121 aC	Conquesta romana de les Balears per Quint Cecili Mètel.	
88-82 aC		Guerra civil entre Màrius i Sul·la.
56 aC	Els foners balears participen com a tropes auxiliars en la conquesta de les Gàl·lies.	
49-46 aC		Guerra civil entre Cèsar i Pompeu.
27 aC		Octavi és proclamat August. Inici de l'Imperi.
73-74	Edicte de llatinitat de Vespasià. Mago i Iamo passen a ser municipis de dret llatí.	
212		Edicte de Caracal·la. Concessió de la ciutadania romana a tots els habitants lliures de l'Imperi.
235-284		Anarquia militar.

284		Dioclecian és proclamat emperador. Inici del Baix Imperi.
313		Edicte de Milà. L'emperador Constantí legalitza el cristianisme.
330		Constantinoble esdevé la capital de l'Imperi.
Abans del 395	Creació de la província Baleàrica, pertanyent a la diòcesi d'Hispania.	
409		Sueus, vàndals i alans entren a Hispania.
410		Els visigots saquegen Roma.
418	Encíclica del bisbe Sever. Conversió dels jueus de Magona.	
425	Els vàndals saquegen les Balears.	
455	Els vàndals incorporen les Balears al seu regne amb capital a Cartago.	Els vàndals saquegen Roma.
476		Deposició de Ròmul Augústul, últim emperador romà d'Occident.
484	Macari, bisbe de Menorca, assisteix al concili de Cartago convocat pel rei vàndal Huneric.	
533		El general bizantí Belisari conquesta el regne vàndal
534	El general Apol·linar incorpora les Balears a l'imperi bizantí	
622		Fugida de Mahoma de la Meca (Hè- gira). Inici de l'era islàmica.
625		Els visigots expulsen els bizantins d'Hispania.
698		Els musulmans ocupen Cartago.
707	Els musulmans saquegen Menorca i Mallorca	
711		Invasió musulmana del regne visigòtic.
800		Carlemany és coronat emperador.
848	Expedició d'Abd al-Rahman, emir d'al-Andalus, contra Menorca i Mallorca.	
859	Saqueig de Formentera, Mallorca i Menorca pels normands.	
903-903	Les Balears són incorporades a l'emirat d'al-Andalus.	

929		Proclamació del califat de Còrdova per Abd al-Rahman III.
1009		Lluites internes a al-Andalus (Fitna).
1015	Les Balears s'incorporen a la taifa de Dénia.	
1031		Abolició del califat de Còrdova.
1076	Les Balears (Illes Orientals d'al-Andalus) es converteixen en una taifa independent.	
1086		Invasió almoràvit de la península Ibèrica.
1108	La flota noruega del rei Sigurd saqueja Formentera, Eivissa i Menorca.	
1113-1115	Croada de pisans i catalans contra les Illes Orientals.	
1116	Les Illes Orientals són incorporades a l'imperi almoràvit.	
1137		Esposalles del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV amb Peronella, hereva del regne d'Aragó.
1146	Una flota genovesa saqueja Menorca.	
1147		Els almohades conquisten al-Andalus. El governador almoràvit de les Illes Orientals, Muhammad ibn Ganiya, resta com a sobirà de l'arxipèlag.
1202	Els almohades conquisten Menorca.	
1229		Jaume I conquesta Mallorca.
1231	Tractat de Capdepera. Els musulmans menorquins es sotmeten a Jaume I.	Gregori IX crea la Inquisició.
1234	Cop d'estat de Said ibn Hakam, el qual es converteix en rais de Manurqa.	
1235		Conquesta de les Pitiüses.
1276		Mort de Jaume I. Creació del regne independent de Mallorca.
1282	Mort de Said ibn Hakam. El succeeix el seu fill Abu Umar ibn Said.	Vespres Sicilianes. Pere el Gran és proclamat rei de Sicília.
1285		L'infant Alfons conquesta Mallorca al seu oncle Jaume II. Mort de Pere el Gran.
1287	Alfons el Liberal conquesta Menorca. Expulsió dels musulmans i inici de la colonització catalana.	

1291		Mort d'Alfons el Liberal.
1294	Jaume el Just concedeix a Menorca la plena independència jurisdiccional respecte de Mallorca.	
1295	El papa disposa que Menorca sigui agregada al bisbat de Mallorca.	Tractat d'Anagni que resol el retorn del regne de Mallorca (inclosa Menorca) a Jaume II.
1298		Jaume II de Mallorca pren possessió de les Illes.
1301	Jaume II promulga el Pariatge, la Carta de franquesa i reforma el règim de propietat de Menorca.	
1304	Fundació de la pobla d'Alaior.	
1309		Climent V trasllada la seu papal a Avinyó.
1311		Mort de Jaume II.
1315	Pariatge del rei Sanç, que regula la distribució dels delmes entre la Corona i l'Església.	
1324		Mort del rei Sanç.
1339-1453		Guerra dels Cent Anys.
1343	Pere el Cerimoniós s'annexiona el regne de Mallorca. Represàlies contra els partidaris de Jaume III.	
1349	L'epidèmia de pesta negra afecta Menorca.	Mort de Jaume III de Mallorca.
1359	Una flotilla castellana ataca Menorca.	
1370		Revoltes urbanes a Itàlia, Flandes i Anglaterra.
1378-1479		Cisma d'Occident.
1386	Reforma municipal de Pere el Cerimoniós.	
1391	Revoltes populars i avalots contra els jueus de Menorca.	Avalots antijueus a les principals ciutats dels regnes hispànics.
1410		Mort de Martí l'Humà sense descendència. Conflicte successori a la Corona d'Aragó.
1412		Compromís de Casp. Entronització dels Trastàmara a la Corona d'Aragó.

1418	Alfons el Magnànim sol·licita al papa l'erecció d'un bisbat a Menorca, sense èxit.	
1427	Concessió del privilegi de Guiatge, per fomentar el poblament de l'illa.	
1439	Primera redacció de la Sentència de Galceran de Requesens, que imposa el sistema d'insaculació per a l'elecció de càrrecs municipals.	
1450-1452		Revolta forana de Mallorca.
1451-1455	S'accentuen les bandositats a Menorca.	
1453		Els turcs prenen Constantinoble. Fi de l'imperi bizantí.
1460	Fallida de les finances de la Universitat General de Menorca.	
1463-1472	Revolta contra Joan II.	
1474		Matrimoni d'Isabel de Castella i Ferran d'Aragó.
1479		Mort de Joan II. Ferran el Catòlic, rei d'Aragó.
1488	Creació de la Inquisició del Regne de Mallorca.	
1492		Cristòfol Colom arriba a les Bahames.
1494		Tractat de Tordesillas entre Espanya i Portugal.
1504		Mort d'Isabel la Catòlica.
1515	Nombrosos menorquins participen en l'expedició de socors de Bugia.	
1516		Mort de Ferran el Catòlic.
1517		Carles I, rei de Castella i Aragó. Luter proclama les tesis de Wittemberg.
1521-1523		Revolta de la germania a Mallorca.
1522	Intents frustrats de revoltar Menorca en favor dels agermanats mallorquins.	Elcano culmina la primera volta al món.
1535	Barba-rossa saqueja Maó.	Carles V conquesta Tunis.
1545-1563		Concili de Trento.
1554	Comença la construcció del castell de Sant Felip.	
1555		Pau d'Augsburg. Proclamació de la llibertat religiosa a l'Imperi.

1556		Abdicació de Carles V en el seu fill Felip II.
1558	Saqueig i destrucció de Ciutadella per l'armada turca.	Mort de Carles V.
1563-1564	Viatge de Marc Martí a Turquia.	
1566		Revolta dels Països Baixos.
1570	Felip II ordena l'evacuació de Menorca.	
1571		Victòria de la Lliga Santa a Lepant contra els turcs.
1572	Creació de l'Audiència de Mallorca.	
1580		Felip II imposa les seves pretensions al tron de Portugal.
1588		Desastre de la Gran Armada.
1598	Comença la capbreuació general de Menorca.	Mort de Felip II. Edicte de Nantes i final de les guerres de religió a França.
1629		Expulsió dels moriscos.
1615	Comencen les obres de les noves muralles de Ciutadella.	
1618-1648		Guerra dels Trenta Anys.
1625	Comencen les obres del castell de Fornells.	
1626		Unió d'Armes.
1627	El braç militar accedeix al Consell de la Universitat General i Particular de Ciutadella.	
1635		França entra en la guerra dels Trenta Anys.
1637	L'almirall Oquendo hiverna a Maó.	
1640		Revolta de Catalunya i Portugal contra Felip IV.
1641	Maó guanya el plet contra la Universitat de Ciutadella i es segrega de la tutela de la General.	
1643		Destitució del comte-duc d'Olivares. Derrota dels terços a Rocroi.
1648	Menorca pateix la major mortalitat del segle.	Pau de Westfàlia.

1650	Les universitats d'Alaior i des Mercadal s'emancipen de la General.	
1652-1653	Epidèmia de pesta a Ciutadella.	Barcelona es rendeix a Felip IV.
1659		Pau dels Pirineus.
1660	Concòrdia del Toro entre les universitats menorquines.	Restauració de la monarquia anglesa amb Carles II Estuard.
1663	El Govern de Felip IV autoritza els anglesos a utilitzar el port de Maó.	
1683		Setge de Viena pels turcs.
1688		Revolució Gloriosa a Anglaterra.
1698	Guillem III d'Anglaterra intenta obtenir la cessió de Menorca.	Tractat secret de repartiment de l'imperi hispànic entre Anglaterra, França i Holanda.
1700		Mor Carles II d'Espanya sense descendents.
1701	Els menorquins reconeixen Felip V com a rei.	Felip V rei d'Espanya. Gran Aliança entre Àustria, Holanda i Anglaterra contra Lluís XVI.
1705	Tropes franceses reforcen la guarnició de Menorca.	Sublevacions de Catalunya, València i Aragó a favor de l'arxiduc Carles d'Àustria.
1706	Rebel·lió austracista de Joan Miquel Saura.	Mallorca i Eivissa proclamen rei Carles III.
1707	La rebel·lió austracista és durament sufocada. Suspensió del privilegis de l'illa pel governador Dávila.	Batalla d'Almansa. Abolició dels furs dels regnes d'Aragó i València.
1708	Les tropes del general Stanhope conquisten Menorca en nom de Carles III. Reposició dels privilegis.	
1711		Mor l'emperador Josep I. El succeeix el seu germà Carles.
1712	El duc d'Argyll comunica als menorquins la cessió de Menorca a la Gran Bretanya.	
1713	El tractat d'Utrecht ratifica el pas de Menorca a la sobirania britànica.	El tractat d'Utrecht posa fi a la guerra a Europa.
1714		Barcelona cau en mans de Felip V. Tractat de Rastatt.
1716	Greu enfrontament entre la Universitat General i el governador Kane.	Decret de Nova Planta de Catalunya i Mallorca.

1721	Reglamentació eclesiàstica de Kane.	Acaba la guerra del Nord.
1722	Els tribunals reials i la seu del govern es traslladen a Maó.	
1732	Última reunió del Consell General.	
1736	Mort de Richard Kane.	
1740-1748		Guerra de Successió d'Àustria.
1740	Espanya planifica la conquesta de Menorca.	
1748		Pau d'Aquisgrà.
1750	Primera impremta a Menorca.	
1751		Comença a publicar-se l' <i>Enciclopèdia</i> francesa.
1753	Reglamentació política a instàncies del governador Blakeney.	
1756	Els francesos conquisten Menorca.	Inici de la guerra dels Set Anys.
1758	Comença la construcció de l'església de Sant Lluís.	
1763	França retorna Menorca a la Gran Bretanya.	Pau de París.
1768	Emigració de menorquins a Florida.	
1769		Watt patentia la màquina de vapor.
1771	Construcció del nou raval des Castell, amb el nom de Georgetown.	
1776		Declaració d'independència dels Estats Units d'Amèrica.
1778	Es constitueix la Societat Maonesa de Cultura.	
1781	Desembarcament de les tropes espanyoles a sa Mesquida.	
1782	El duc de Crillon pren el castell de Sant Felip.	
1783	El tractat de Versalles reconeix la sobirania d'Espanya sobre Menorca.	Acaba la guerra de les Tretze Colònies.
1789		Esclata la Revolució francesa.
1792		Proclamació de la República francesa.
1795	Restauració de la diòcesi de Menorca.	

1798	Antoni Vila, primer bisbe de Menorca. El general britànic Stuart conquesta l'illa.	
1799	Reforma municipal.	Cop de Brumari. Napoleó Bonaparte assoleix el poder a França.
1802	Retorn de Menorca a Espanya.	Pau d'Amiens.
1804		Bonaparte és proclamat emperador dels francesos.
1805		Batalla de Trafalgar.
1808		Espanya es revolta contra Napoleó.
1810	Revolta a Menorca en demanda de major llibertat política i econòmica.	
1810-1834		Emancipació de l'Amèrica espanyola.
1811	Apareix el <i>Semanario de la Isla de Menorca</i> , primer periòdic de l'illa.	
1812		Constitució de Cadis.
1814		Abdicació de Napoleó. Restauració de Ferran VII i reacció absolutista.
1820	Les Corts prohibeixen la importació de cereals.	Revolucions liberals al sud d'Europa. Guerra d'independència de Grècia.
1820-1823		Trienni Liberal.
1823-1833		Dècada Ominosa.
1825-1845	Els Estats Units utilitzen el port de Maó com a base de la seva flota mediterrània.	
1828	Construcció del Teatre Principal de Maó.	
1830		Conquesta francesa d'Alger. Revolucions liberals i nacionalistes a Europa.
1830-1850	Emigració de menorquins a Algèria.	
1833	Creació de la província de Balears.	Mort de Ferran VII. Proclamació d'Isabel II i començament de la guerra carlista.
1835	Exclaustració dels convents masculins. Abolició definitiva de les universitats.	

1836	Independència definitiva dels municipis de Ferreries i es Castell.	Restauració de la Constitució de 1812.
1837		Nova Constitució. Abolició dels senyorius.
1845		Constitució moderada.
1848	Comença la construcció de la fortalesa de la Mola.	Revolucions a Europa. La “Primavera dels Pobles”.
1851	El Concordat consolida la diòcesi de Menorca.	
1854	Es funda la primera companyia de vaixells de vapor de Menorca.	
1854-1856		Bienni Progressista.
1856	Fundació de l'empresa tèxtil Indústria Mahonesa, S.A. Creació del Subgovern Civil de Menorca.	
1860	Isabel II visita Menorca.	
1867		Marx publica <i>El Capital</i> .
1868	Esclata la Revolució de Setembre.	
1868-1874		Sexenni Revolucionari. Revolució Meiji al Japó.
1869	Institut de Segon Ensenyament de Maó.	
1870		Unificació de Itàlia. Derrota francesa en la guerra contra Prússia.
1871		Proclamació de l'Imperi alemany. Comuna de París.
1872	Primeres organitzacions obreres vinculades a l'AIT.	
1873-1874		República espanyola.
1874		Restauració de la monarquia borbònica. Alfons XII, rei d'Espanya.
1876		Constitució canovista.
1882	Fundació del Cercle Artístic de Ciutadella. Fundació del Banco de Mahón.	
1884-1885		Conferència de Berlín, que reparteix Àfrica entre les potències colonials.
1888	Comença a publicar-se la <i>Revista de Menorca</i> .	

1890		Restabliment del sufragi universal a Espanya.
1892	S'instal·la a Maó la primera central elèctrica de les Balears.	
1895-1898	Revolta cubana.	
1898	Greu crisi econòmica.	Guerra contra els Estats Units. Espanya perd les últimes colònies.
1902		Majoria d'edat d'Alfons XIII.
1904	Independència municipal de Sant Lluís.	
1905	Fundació de l'Ateneu de Maó.	
1911	Greu crisi bancària i industrial. Projecte fallit de descentralització administrativa.	
1912		Protectorat espanyol al nord del Marroc.
1914-1918		Primera guerra Mundial.
1917		Revolució Russa.
1918	Constitució de la Federació Obrera de Menorca.	
1919	Crisis de subsistències. El decret Cañal deixa la indústria del calçat en una forta crisi.	
1921		Desastre colonial a Annual.
1923-1929		Dictadura de Primo de Rivera.
1929		Crac de la borsa de Nova York.
1930		Dictablanda del general Berenguer.
1931	Frustrat debat autonòmic a les Balears.	Proclamació de la II República espanyola.
1932	Fundació del Foment del Turisme de Menorca.	
1933		Adolf Hitler arriba al poder a Alemanya.
1936	Menorca queda en el bàndol republicà. Forta repressió contra els militars sublevats i el clergat.	
1936-1939		Guerra civil espanyola.
1939	Ocupació nacional de Menorca. Forta repressió contra els republicans.	Alemanya ataca Polònia. Comença la II guerra Mundial.

1941	Diversos menorquins participen en la División Azul contra la Unió Soviètica.	El Japó ataca els Estats Units.
1945	Intent d'aconseguir una descentralització administrativa.	Llançament de les primeres bombes atòmiques. Final de la II guerra Mundial.
1948	Repressió contra la resistència antifranquista a les Balears.	
1953	Creació de la Secció d'Estudis del Cercle Artístic.	Concordat entre Espanya i la Santa Seu. Tractat amb els Estats Units.
1957		Creació de la Comunitat Econòmica Europea.
1959	Fundació de Juventuts Musicals a Ciutadella. Construcció del primer hotel turístic.	Pla d'Estabilització que permet el relançament de l'economia espanyola.
1960	Visita de Franco a Menorca.	
1962		Contuberni de Munic.
1962-1965		Concili Vaticà II.
1964	I Consell Econòmic Sindical Insular de Menorca.	
1969	Ordenació episcopal de Miquel Moncades, la primera realitzada a Menorca. Inauguració de l'Aeroport de Menorca, que permet un fort creixement turístic.	Neil Armstrong és el primer home en trepitjar la Lluna.
1973	Fundació de la secció menorquina de l'Obra Cultural Balear. Constitució clandestina de Comissions Obreres a Maó.	Crisi econòmica mundial. Assassinat de Carrero Blanco.
1975	Constitució de la Junta Democràtica de Menorca.	Mort del general Franco i proclamació de Joan Carles I.
1976	Aldarulls a les festes de Gràcia de Maó.	Referèndum per a la reforma política d'Espanya.
1977	Pactes del Toro. Creació de la secció menorquina del GOB.	Primeres eleccions democràtiques.
1978	Fundació de PIME-Menorca.	Constitució espanyola.
1979	Constitució del Consell Insular de Menorca, en règim preautonòmic. Comença a publicar-se l' <i>Enciclopèdia de Menorca</i> .	Dissolució de la Diputació de Balears. Segona crisi del petroli.

1980	Es constitueix la Comissió dels Onze, que ha de redactar l'avantprojecte d'Estatut.	
1981		Intent de cop d'Estat del 23 de febrer. Aprovació de la LOAPA.
1982		Ingrés d'Espanya a la OTAN. Victòria del PSOE a les eleccions generals.
1983	Aprovació de l'Estatut d'Ausonomia de les Illes Balears. Primeres eleccions autonòmiques. Victòria de les esquerres al Consell Insular.	
1985	Creació de l'Institut Menorquí d'Estudis.	
1986	Forta crisi de la indústria del calçat.	Espanya ingressa a la CEE.
1987	Eleccions autonòmiques. Les esquerres repeteixen el pacte de govern al Consell Insular.	
1989	Fort creixement de l'activitat turística	Caiguda del mur de Berlín.
1991	Llei d'Espais Naturals. Eleccions autonòmiques. El PP assoleix el govern al Consell gràcies a una moció de censura.	Desintegració de la Unió Soviètica. Comença la guerra als Balcans. Tractat de Maastricht.
1993	Declaració de Menorca com a Reserva de la Biosfera.	
1995	Victòria del PP a les eleccions autonòmiques per majoria absoluta. Dimissió de Gabriel Cañellas.	
1996	Dimissió forçada de Cristòfol Soler i nomenament de Jaume Matas com a president del Govern Balear.	Victòria electoral del PP. José María Aznar, president del Govern espanyol.
1999	Reforma de l'Estatut d'Autonomia. Eleccions autonòmiques que donen a victòria a les esquerres a Balears i a Menorca. Govern del Pacte de Progrés.	
2000	Enfortiment dels consells insulars.	Victòria electoral del PP per majoria absoluta a Espanya.
2001		Atemptats d'al-Qaeda a Nova York i Washington.

2003	Aprovació del Pla Territorial Insular. Victòria electoral del PP a les Balears, encara que les esquerres mantenen el Consell Insular de Menorca.	Guerra d'Iraq.
2004		Atemptats islamistes de Madrid. Victòria electoral del PSOE. José L. Rodríguez Zapatero és nomenat president del Govern.